

METSZETEK

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

CROSS-SECTIONS

SOCIAL SCIENCE JOURNAL

Vol. 10 (2021) No. 4

Tartalomjegyzék

KÖZELKÉP

GRÜNHUT ZOLTÁN: Bizalom, bizalmatlanság, önbizalom	3
KUCSERA CSABA – HOLPERT ANNA: Alzheimer Cafék online tevékenysége a koronavírus járvány kitörése előtti és utáni fél évben I.	19
KUCSERA CSABA – HOLPERT ANNA: Alzheimer Cafék online tevékenysége a koronavírus járvány kitörése előtti és utáni fél évben II.	42
GREGOR ANIKÓ – KUKUCSKA ZSUZSA – OLÁH ESZTER: Kapcsolatok sűrűjében? Rokoni és baráti kapcsolatok, személyes és távkapcsolatok Magyarországon 2015-ben	65
GREGOR ANIKÓ – KUKUCSKA ZSUZSA – OLÁH ESZTER: A kapcsolatintenzitás, a kapcsolattartás gyakorisága és a kapcsolatstruktúra jellemzői 2006-ban és 2015-ben Magyarországon	102

RECENZÍÓ

A. GERGELY ANDRÁS: Esetlegességek a tudástudomány és kultusztörténet felől (<i>Eventualities in point of view the knowledge science</i>).....	139
--	-----

OLVASS FELESLEGESET!

SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA

OLÁH ESZTER: Mondva és csinálva: a szülők hatása a gyermekeik nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdjének alakításában	159
---	-----

Abstracts	165
-----------------	-----

Contents

GRÚNHUT, ZOLTÁN: Trust, distrust, self-trust	3
KUCSERA, CSABA – HOLPERT, ANNA: Online activities of Alzheimer Cafes in the 6 months preceding and following the coronavirus outbreak I.	19
KUCSERA, CSABA – HOLPERT, ANNA: Online activities of Alzheimer Cafes in the 6 months preceding and following the coronavirus outbreak II.	42
GREGOR, ANIKÓ – KUKUCSKA, ZSUZSA – OLÁH, ESZTER: In the thick of relationships? Personal and distance relationships with relatives and friends in Hungary in 2015.....	65
GREGOR, ANIKÓ – KUKUCSKA, ZSUZSA – OLÁH, ESZTER: The characteristics of social contact intensity, contact frequency and contact structure in Hungary in 2006 and 2015.....	102

KÖZELKÉP

Bizalom, bizalmatlanság, önbizalom¹

GRÜNHUT ZOLTÁN²

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy egységes elméleti keretbe foglalja a bizalom vagy bizalmatlanság mint emocionális állapotok, illetve a bizalom vagy bizalmatlanság kimutatása mint kognitív módon megalapozott döntések összefüggéseit. Ezen érzelmi és cselekvési szintek között az önbizalom jelenségén keresztül kíván kapcsolatot teremteni az érvelés. Az önbizalmat egy-fajta gondolkodásmódként értelmezi az írás, hangsúlyozva, hogy a bizni képes és a bizalmatlan ember önbizalma nagyon különbözően működik.

KULCSSZAVAK: bizalom, bizalmatlanság, önbizalom, emberség

ABSTRACT

Trust, distrust, self-trust

The current paper attempts to embrace trust and distrust as emotions, as well as showing trust or distrust as cognitively justified decisions in one coherent theoretical framework. It links these emotional and action-like domains together by the notion of self-trust which is interpreted as a form of rationale. The argument claims that self-trust of those people who are able to trust others functions in a completely different way in compare to the one of distrusting subjects.

KEYWORDS: trust, distrust, self-trust, humanness

Bevezetés

A bizalom, különösen a személyközi bizalom több diszciplína – főként a szociológia, filozófia, politikatudomány, pszichológia és a közgazdaságtudomány – számára releváns kutatási probléma (Uslaner 2018). Mindez okvetlen, hiszen a társas érintkezéseket alapvetően befolyásolja a bizalom megléte vagy éppen annak hiánya (Misztal 1996). A bizalomkutatás fellendülése persze nem csak tudományos szempontból ösztönzött. Mind az egyén szintjén, mind a kisebb csoportok és közösségek vonatko-

¹ Mariann számára, aki mindig segít összekötni a véltet a valóssal, hogy aztán utóbbit együtt alakíthassuk. Jelen írás az NKFIH által támogatott „Magyar fiatalok percepciói Európáról és európaiságról” című kutatás része (az FK134893 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, az FK20 pályázati program finanszírozásában valósult meg).

² Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, e-mail: grunhut@rkk.hu

KÖZELKÉP

zásában, mind pedig a társadalom tekintetében ugyanis kedvező változásokat várunk a bizalomtól, illetőleg annak gyarapodásától (Seligman 1997). Szintetizáló jellegű koncepciójában Sztompka (1999) kiválóan érzékelteti mindezt a bizalom mikro- és makrofunkcióinak összefoglalásakor. Mint írja, az egyén szintjén a bizalom felszabadítja a humán készségeket, kvalitásokat és kapacitásokat; ösztönzi a kreativitást, az innovativitást, a vállalkozási kedvet; elősegíti a társas érintkezéseket azok tartalmasságát, tartósságát, közvetlenségét, nyíltságát, intimitásuk mélyülését; oldja a gyanakvást, a túlzott elővigyázatosságot és kontrolligényt; támogatja a kölcsönösséget, a részvételi kedvet, miközben fokozza a spontán aktivizmust és fékezi a rutinkövetés fásultságát. Társadalmi funkciói között a bizalom szorgalmazza a közös gondolkodást, a kollektív felelősségvállalást, a közéleti-politikai bevonást és aktív bevonódást, a hálózatok bővülését, az együttműködések különböző formáinak érvényesülését. Mérsékli a közönyösséget és az érdektelenséget a közös célok-ügyek vonatkozásában. Segíti a konstruktív vitát, az érdekképviselést, a konszenzuskeresést. Serkenti a szolidaritást, a szociális érzékenységet, az empátiát, valamint az egyenlőtlenségek, igazságtalanságok és méltánytalanságok elleni fellépést. Előmozdítja a toleranciát, a pluralizmus minden formáját, a különbözőségek legitimitását. Megszilárdítja az egyén közösséghez tartozását és identitását, ösztönzi a közösségért való áldozatvállalást és az önkéntességet (Grünhut 2019). A bizalom tehát jó, mert jót tesz az egyénnel és általában az emberek kisebb-nagyobb közösségeivel. Előmozdítja a kohéziót, a mobilitást és az integrációt. A bizalmatlanság pedig rossz, mert társadalmi szinten polarizációt, atomizálódást, közéleti apátiát, szociális közönyösséget, részvételi passzivitást, demokratikus deficitet, politikai szélsőségesedést és kirekesztő ellenségeskedést, az egyén szintjén pedig különféle szenvedésélményeket, szorongásokat, depressziót, elmagányosodást, pszichopatológias zavarokat és kiégést gerjeszt.

A szakirodalomban általánosan elfogadott a bizalom mint affektív tartalmú érzés és a bizalom kimutatása (vagy annak megtagadása) mint kognitív jellegű döntés közötti különbségtétel (lásd: Hardin 2002). E distinkcióban való egyetértés azonban nem jelenti, hogy hasonlóan konszenzusos a bizalom egyéb aspektusainak tárgyalása is (Tamilina 2018). Érdekes módon, inkább jellemzőek a bizalom egyéni érzésvilága körüli viták, főként annak kapcsán (1) mennyiben az egyén diszpozíciós természetű személyiségjegye ez az érzelmi drive? (2) mi a forrása és kik a címzettei ennek az érzésnek? (3) hogyan és milyen mértékben befolyásolja az egyén gondolkodásmódját és praxisait ez a bizalomérzet? Lényegesen egységesebb a tudományos diskurzus a bizalom kognitív részét illetően (Hardin 1993). Ez utóbbi kapcsán elfogadott, hogy a bizalom kimutatása vagy megtagadása egy individuális elvárással áll összefüggésben: az egyén valamit vár a másiktól a közös interakciójuk eredményeként (Möllerling 2006). Van tehát egy megbízó és egy megbízott (a szerepek cserélődhetnek). Közöttük történik valamiféle direkt vagy indirekt érintkezés. Ez kockázatot rejt, merthogy a másik cselekedetének kimenetele kétséges. A kockázat tehát következik

KÖZELKÉP

egyrészt a másik teljes kiismerhetőségének lehetetlenségéből, másrészt pedig a jövő előreláthatóságának korlátaiból. A megbízó mérlegeli a lehetséges kimeneteleket, s várakozásokat fogalmaz meg azokkal kapcsolatban. Ha a preferált elvárása teljesül, akkor a megbízott megbízhatónak minősült (Hardin 2006). Éppen ezért a bizalom kognitív dimenziója elsősorban a másik megbízhatóságának előzetes vélelmezéséről szól, amely percepciót az egyén igazolja a maga számára (Rus 2005). A tudományos érdeklődés emiatt fokozottan vizsgálja az ún. igazolásmintázatokat.

Jelen tanulmány a bizalom affektív és kognitív ismérveit egy olyan elméleti érvelés keretében tárgyalja, ahol a két dimenzió összekapcsoltságát az önbizalom – eddig jórészt elhanyagolt – aspektusa szolgálja. Az önbizalmat nagyjából a kifejezés hagyományos jelentése szerint használja a tanulmány: az egyén bizalommal van önmaga felé avégett, hogy képes valamire, valamilyen önmagával szemben támasztott elvárás teljesítésére. Az önbizalom ennek ellenére nem összekeverendő a két ember közötti bizalmi relációval. Egy ilyen hibás érvelés egyrészt az én feloldhatatlan meghatározottságát jelentené, másrészt végtelen regresszióhoz vezetne annak kapcsán, hogy az egyén milyen önbizalommal van a saját önbizalmához, illetve az önbizalmába vetett önbizalmához, és így tovább. Az önbizalom inkább azt fejezi ki, hogy az affektív bizalomérzetét, vagy annak hiányát, miként vezeti át – az igazolásalkalmazásokon keresztül – kognitív módon megalapozott bizalma vagy bizalmatlansága kimutatásába az egyén. Mint látni fogjuk tehát, az önbizalom maga a kapocs e két – érzés- és cselekvésszintű – dimenzió között.

A bizalom és a bizalmatlanság mint érzések

Az egyén elhatározhatja azt, hogy valaki irányában bizalommal szeretne lenni. Arra azonban nem képes, hogy úgy döntsön: megbízik a másikban. A bizalom ugyanis érzés – az kialakul vagy sem (Hardin 2002). Különböző partnereik felé eltérő mélységű bizalmat éreznek az emberek. Minél szorosabb kötést, intimebb kapcsolódást testesít meg az adott reláció, annál erősebb, szilárdabb, tartósabb és sokrétűbb bizalmat kell, illetve kellene éreznie az egyénnek (Barber 1983). Ha ez nem így van, akkor azt nyilván az érintettek megszenvedik, s a kapcsolat minőségén is kiütközik. Mindennemű érintkezés esetében, ahhoz hogy a bizalom elmélyüljön, időre és jelentőségteljes tapasztalatokra van szükség (Timmerman 1991). Jó élmények és közösen átvészelt, kölcsönös erőfeszítésekkel rendezett rossz élmények is segíthetik a bizalom kiteljesedését.

Minél intimebb egy kapcsolódás, annál inkább válik a bizalom kétszintűvé (Giddens 1991). Ilyenkor a másik megbízhatósága egyrészt azon múlik, miként cselekszik a partner különféle szituációkban. Másrészt, egy ennél általánosabb szinten, a felek közötti tartós kapcsolódás átfogó tapasztalatán keresztül is folyamatosan értelmeződik, illetve újraértelmeződik a bizalom kölcsönösségének állapota. A biza-

KÖZELKÉP

lomnak lesz tehát egy eseti és egy összevont élmény- és érzelemsíkja. E kettősség abból következik, hogy a felek érintkezései nemcsak az adott helyzethez kötött céllal létesülnek, hanem azon túlmenően, a bensőségesség fenntartását, a közelség ápolását, az összetartozás elmélyítését, vagyis a kölcsönösség megőrzését is szolgálják (Sztompka 1999). Olykor a kapcsolódás tartóssága segítheti az egyént abban, hogy a másik által okozott vétségeket, csalódásokat könnyebben elviselje. Másszor viszont, éppen az intim kötődés miatt, rendkívül bántónak és rombolónak élheti meg az egyén, ha a másik visszaél a bizalmával.

Intim kapcsolataikban arra törekednek az emberek, hogy megtapasztalják: milyen bizalmat mutatni valaki felé, s milyen annak a bizalmában részesülni (Baier 1986). Az ilyen jellegű kapcsolataiktól szeretetteljes (megfelelőbb jelzővel: *emberséges*) élményeket várnak az érintettek: nyíltságot, őszinteséget, jóindulatot, kedvességet, nagylelkűséget, igazságosságot, méltányos bánásmódot, becsületességet, önzetlenséget, nagyvonalú segítőkészséget, oltalmazást, együttérzést, törődést, empátiát, gondoskodást, odafigyelést (Ita – Grünhut 2020). Ugyanakkor e relációk állandó tanulásra és önmeghaladásra, folyamatos (kritikai és reflexív) önvizsgálatra, valamint rendszeres érintkezésre is ösztönzik őket avégett, hogy mindezeket a kölcsönösség jegyében viszonzni tudják (Beck – Beck-Gernsheim 1995). Reciprocitás nélkül nincs intimitás. Az ilyesféle szoros kötések tehát segítik, hogy az emberek megismerjék, illetve becsülni tudják azt, milyen bizalomban élni másokkal. Éppen ezért az intim kapcsolatok kialakításának, elmélyítésének, fenntartásának és ismétlődő megújításának alapvetően személyes és privát bensőségessége nem csak az érintett felekről szól. E többé vagy kevésbé bizalomtelt relációk hatással vannak arra is, az egyének általában miként viszonyulnak embertársaikhoz (Grünhut 2020a).

Ha valakinek kisgyermekkorától kezdve része van ilyen *emberséges* kapcsolatokban – szüleivel, gondozóival, hozzátartozóival, nevelőivel, közeli barátaival –, akkor az az egyén nemcsak mások érzelmileg megalapozott bizalmát fogja élvezni, de elsajátítja a viszonzás formáit is – akarja majd a kölcsönösséget (Erikson 2002). Mondhatjuk tehát úgy is, az egyén felismeri a bizalom reciprocitására épülő társas érintkezésekben rejlő jót. Mind a közvetlenül érvényesülő jót a maga és partnerei számára (bizalom mikrofunkciói), mind a közvetetten megtapasztalható kedvező feltételeket szélesebb összefüggésben, a társadalmi környezet vonatkozásában (makrofunkciók). A bizalomra képes egyén tehát a szoros kötések partikuláris közegeiben átérezhető és tudatosítható bizalomra alapozva alakít ki általános viszonyulást ismeretlen embertársai felé (Rorty 1999). Vagyis amikor interakcióra lép idegenekkel, akkor ezt egy olyan vélekedés tükrében teszi, miszerint másokkal bizalomban élni jó. Nem gondolja az egyén, hogy mindenki megbízható, de hiszi azt: bárki számára megeléghető a bizalom, amellyel a másik élhet vagy visszaélhet (Grünhut 2020b). E viszonyulás nem egyfajta vak vagy naiv bizalom (amelyet sokan kritizálnak a szakirodalomban, lásd pl. Hardin 2006). Személyes életélményei és kapcsolódásai alapján nagyon is őszintén gondolja azt a bizalomra képes egyén,

KÖZELKÉP

hogy ismeretlen embertársaival találkozáskor nem arra kell figyelnie, miért bízhat meg a másikkban, sokkal inkább azt szükséges mérlegelnie, miért ne bízhatna meg bennük. E két viszonyulás között mély szakadék tátong. Arról van ugyanis szó, hogy valaki az egyéni beállítódását tekintve bizalommal vagy bizalmatlansággal fordul embertársaihoz, azaz bizalom vagy bizalmatlanság befolyásolja a gondolkodásmódját, megismeréseit és praxisait.

Minden gyerek születésétől képes a bizalomra.³ Ha jellemzően emberséges kapcsolatokban van része, akkor bizalmat is fog mutatni mások felé, tehát viszonozza azt. Ám amennyiben embertelenül bánnak vele a közvetlen hozzátartozói, gondozói, nevelői, társai, azaz szeretethiányt, szándékos rosszindulatot, gonosztságot, önzőséget, őszintétlenséget, igazságtalanságot, méltánytalanságot, kegyetlenséget, érzéketlenséget, megszegyenítést, magányt és elhagyatottságot, sértő-bántó bánásmódot, valamint fizikai és/vagy verbális erőszakosságot szenved el a szoros kötési relációiban, akkor ezzel őt bizalmatlanságra szocializálják (Ita – Grünhut 2020). Ha valakivel az elsődleges kapcsolatai embertelenül viselkednek, akkor miért, mire alapozva feltételezhetné az egyén ismeretlen embertársairól, hogy azok emberségesek? Benne tehát egy olyan érzésvilág, emocionálisan megalapozott szubjektív beállítódás alakul ki, miszerint mindenkivel jobb bizalmatlannak lenni.

A fentiek tükrében már megválaszolhatóak a bevezetőben említett kérdések a bizalom érzésvilágát illetően. Valóban az egyén diszpozíciós természetű személyiségjegye a bizalom vagy bizalmatlanság mint érzelmi drive? A tömören megadható válasz: igen, az. Attól függően, hogy egy gyermeknek jellemzően inkább bizalomban, azaz emberséges bánásmódban, vagy bizalmatlanságban, tehát embertelen élményekben van része társas tapasztalatként az elsődleges kapcsolatait illetően, alapvetően meghatározza azt, miként – bizalommal vagy bizalmatlansággal – fog fordulni embertársaihoz. Azaz ezen általános viszonyulást, már a kognitív képzeteket megelőzően, amelyeket az egyén hitek, meggyőződések és percepciók formájában konstruál, meghatározza egy pszichológiailag releváns, emocionális drive, mégpedig az, hogy az emberek inkább emberségesek vagy embertelenek a szubjektum személyes érzésvilága szerint (Jones 1996). Természetesen ez az érzésvilág nem végérvényesen adott és változtathatatlan. De látnunk kell azt is, hogy itt nem egyszerűen individuális rutinpraxisokról, azokat megtámogató szubjektív ideákról, illetve mindezek háttérben meghúzódó egyéni gondolkodásmódról van szó. A bizalom vagy éppen bizalmatlanság személyes érzésvilága azért annyira jelentőségteljes, s azért képes az egyén megismerését, kognitív vélekedéseit, valamint (jellemző szándékokkal és magatartásformákkal kijelölt) cselekvéseit alapvetően befolyásolni, mert olyan érzésekre reflektál, amelyek tartósságukkal és/vagy fajsúlyos élettörténeti esemény-

³ Erikson (2002) „ősbizalomról”, Adorno (2020 [1951]) „összeretetről”, Kristeva a szimbolikus kommunikációt megelőző, szemiotikus azonosulásról (McAfee 2003), Honneth (2013) pedig az elismerés mindenki vele született, eredeti képességéről ír ennek kapcsán.

KÖZELKÉP

nyel való összekapcsoltságuk miatt, döntően hatottak az egyén azonosságtudatára és lelki fejlődésére (Uslaner 2002). A bizalom- vagy bizalmatlanság-mögöttes érzésvilág ilyen módon maga az egyén. Nem is teljeséggel statikus, de nem is olyan dinamikus, hogy eseti érintkezésekkel változzék.

A második kérdésre áttérve: mi a forrása és kik a címzettei ennek az érzésvilágnak? A forrást illetően egyértelműen elmondhatjuk, hogy a bizalmat vagy bizalmatlanságot a szoros kötésű, elsődleges kapcsolataiban tapasztalja meg, illetve sajátítja el az egyén (Baier 1995). Tehát maga az érzésvilág az egy szűk társas közegben gyűjtött élmények hozadéka. Mindez nem is lehet másként, hiszen érintkezésekből leszűrődő emocionális benyomásokról van szó, amelyek aztán hozzájárulnak egy általános viszonyulás kialakulásához (Barbalet 1996). Bizalmatlanság esetén az történik, hogy a partikuláris relációk embertelen tapasztalatát kénytelen az egyén kivetíteni általában az embertársakra. Mások miért is lehetnének másmilyenek? – véli a traumatikus szenvedésemények hatására az egyén. Ezzel szemben, ha valakivel a közeli hozzátartozói, gondozói, nevelői és barátai jellemzően emberségesek, akkor – mint láttuk – megtanulja nemcsak azt, hogy feljűk viszonzozza ezt a bizalmat, de egyúttal felismeri azt is: jó másokkal bizalomban élni. Azaz általánosítani igyekszik a bizalmát embertársai irányában.⁴ Észre kell tehát vennünk, hogy a bizalom és bizalmatlanság érzésvilágának a címzettjei mindig lényegesen szélesebb és absztraktabb közeget fognak át, mint a forráshoz tartozó egzakt kapcsolati kör. Az embertársakhoz történő szubjektív viszonyulást határozza meg ez az érzésvilág.

Végezetül arról, miként és milyen mértékben befolyásolja az egyén gondolkodásmódját, megismeréseit és praxisait a bizalom vagy bizalmatlanság? A részletesebb választ a következő fejezet adja majd meg erre a kérdésre. Ehelyűt két dolgot érdemes tisztázni. Egyrészt azt, hogy az érzésektől, azaz a bizalomra vagy bizalmatlanságra hajló személyes érzésvilágtól mint diszpozíciós beállítódástól, a cselekvési szintű döntésig – a bizalom megelőlegezésig vagy annak megtagadásáig – összetett kognitív folyamatok vezetnek (Hardin 2001). Ezek részeként az egyén nemcsak elvárásokat fogalmaz meg, illetve kiválasztja a számára preferált kimeneteli lehetőséget, hanem azok megvalósulhatóságát igazolja is a maga számára (Sztompka 1999). Miért ez fog történni? Miért így vagy úgy fog viselkedni a másik? Az igazolások tulajdonképpen ezeket a kérdéseket válaszolják meg szubjektív feltevések tükrében. Arra tesznek tehát kísérletet, hogy alátámasszák vagy cáfolják a másik megbízhatóságát. Látni kell ugyanakkor, hogy az igazolásválasztás mindig a személyes érzés-

⁴ Egy gyereket tehát csak korlátok között lehet úgy emberséges módon nevelni, hogy közben másokkal, idegenekkel szemben általában a bizalmatlanság érzését próbálják megalapozni, felerősíteni benne. E két törekvés ugyanis egymás ellen hat. Az emberséges viszonyulás nem szorítkozhat pusztán az elsődleges csoportra, mert azzal elveszíti eredendő emberséges jellegét. Összetartozásból egyűvé tartozássá szűkül (vö.: Ancsel 1981). A gyermek persze legyen bizalmatlan mindazokkal, akikkel bizalmatlannak kell lennie, ám e tekintetben nem általánosításon, hanem konkretizáláson van a hangsúly, azaz egzakt esetekhez illesztésen.

KÖZELKÉP

világ függvénye, semmi sem függetleníthető attól. Mielőtt az igazolások működését részletesebben is megvizsgálánk még egy dolgot tisztázni szükséges: senki sem bízik vakon az embertársaiban, miként senki sem végtelenül bizalmatlan. Azaz minden emberben egyszerre munkál a bizalom és a bizalmatlanság érzése – persze nagyon egyedi és eltérő mértékben (Heller 2015). Éppen ezért az igazolásmintázata minden egyénnek összetett és szituációfüggő. Vannak azonban jellemző dinamikák. S tudományos szempontból ezek nagyon is mértékadóak (Grünhut et al. 2019a).

A másik megbízhatósága

Mint az a bevezetőben már elhangzott, a másik megbízhatóságának megítélése a bizalom kognitív aspektusait fogja át. Sztompka (1999) úgy fogalmaz ennek kapcsán, hogy hasonló hiba nem megbízni abban, akiben szabadna, mint megbízni, akiben nem szabadna. E tétel elvi igazságot rögzít, hiszen nem mond mást, minthogy az egyénnek csak azoktól az érintkezésektől kell tartózkodnia, melyek nem az elvárásai szerinti kimenetellel végződnének. Ha ugyanis olyanoktól szintén elzárkózik, melyekkel összefüggésben oktanul túl óvatos, akkor számára kedvező fejleményektől fosztja meg magát. A bizalomkutatás azon gondolkodói, akik okfejtéseiket a racionális-döntés-elméletre alapozzák, úgy vélik, hogy megfelelő mennyiségű releváns információ, illetve azok adekvát értelmezése esetén, a másik megbízhatósága helyesen megítélhető (Cook – Santana 2018). Másként fogalmazva: ha valaki rosszul látja a másik megbízhatóságát, az mindig arra vezethető vissza, hogy az egyén (1) nem értelmezte jól a saját elvárásait; (2) és/vagy nem mérte fel kellően a partnerét, annak motivációt és szándékait, illetőleg a közös szituációjukat; (3) és/vagy rossz következtetéseket vont le mindezen információkból. Így vagy úgy, a racionális-döntés-elmélet szerint az informáltságon (1-es és 2-es eset) valamint a kockázatészlelésen (3-as) múlik a másik megbízhatósága. Adott helyzetben – vallják tehát –, ugyanolyan informáltság mellett és ugyanazon kockázat-következtetés esetén, mindenki ugyanannak látná a másik megbízhatóságát (Hardin 2002). Vagyis az információk szituációfüggően objektívek, s az azokból levonható következtetések is csak egyféleképpen helyesek konkrét esetre vonatkoztatva.

E logika tehát nem feltétlenül vitatja azt, miszerint az emberek számára a személyes érzésviláguk sugalmazza, mit fognak bizalomémbresztőnek vélni, s mit nem (vö.: Coleman 1990). Az is igaz lehet továbbá, hogy mindenki objektívnek tudatosítja a maga által észlelt egyedi benyomásokat (összegyűjtött információkat), illetőleg észszerűnek fogadja el az azokból levont saját következtetéseit. S éppen ezért az sem kétséges, hogy ez az egész kognitív folyamat szubjektív, akár mélyen áthatva az inkább bizalomra vagy bizalmatlanságra hajló egyéni beállítódástól. Adott helyzetekben ugyanakkor – mondják a racionális-döntés-elmélet hívei – a bízni képes egyén rácsafolhat a bizalmatlanra („látod, megbízhattál volna benne!”), vagy éppen fordítva

KÖZELKÉP

(„mondtam, hogy nem bízz meg benne!”), mégpedig pontosan azért, mert vannak a konkrét szituációkban értelmezhető tényszerű információk, amelyeket logikusan mérlegelni lehet (Cook – Santana 2018). Az embertársakhoz való viszonyulás és annak érzelmi megalapozottsága, legyen szó bizalomról vagy bizalmatlanságról, tehát félrevezető a partnerekkel való érintkezéskor. Akadályozza az objektív informáltságot és összezavarja az észszerű kockázatészlelést. Félre kell tenni ezért azt, mind az egyéneknek gyakorlati szinten, mind a bizalomkutatásnak a tudományosan helyes érvelés végett.

A probléma abból fakad, hogy nem lehet mellőzni ezen érzelmi alapú viszonyulást. Nem lehet, mert az emberek elkerülhetetlenül mindörökké szubjektívek maradnak, akik legfeljebb egymás tudásához képesek hasonlítani a sajátjukat, s soha, semmilyen körülmények között sem valamilyen külső entitás objektív igazságához (Rorty 1991). Ilyen igazság feltárása, megismerése, vagy megalkotása ugyanis lehetetlen. Így nem az a kérdés, milyen módon és formában lehet minden egyes szituációban, az embertársakhoz való általános viszonyulást és annak emocionális megalapozottságát félretéve, kizárólag az objektivitásra és az észszerűsége támaszkodva megítélni mások megbízhatóságát, illetve annak tükrében bizalmat vagy bizalmatlanságot mutatni. Sokkal fontosabb megérteni azt: mi vezet bizalmatlansághoz, hogyan reprodukálódik ez a bizalmatlanság egyéni és társadalmi szinten, s miként lehet ezt a dinamikát felszámolni? Már amennyiben elfogadjuk, hogy bizalomban élni másokkal jó.

Szintetizáló jellegű koncepciójában Sztompka (1999) azt mondja, amikor a megbízó fél a megbízott jövőbeli cselekedeteit illetően elvárást fogalmaz meg, akkor e lehetséges kimenetel megvalósulását igazolja magának, amellyel tulajdonképpen a másik megbízhatóságát előfeltételezi, mégpedig önmaga számára alátámaszthatóan. Sztompka az igazolások három alaptípusát különbözteti meg – ezek: racionális, morális és emocionális igazolások –, hangsúlyozva, hogy az egyének individuális igazolásmintázata mindig összetett.⁵ A racionális igazolások a megbízott-jelölt észszerű magatartását leíró ismérvekre összpontosítanak. Azt mérik fel tehát, hogy a másokra jellemző-e rendszeresség (koherensség és kiszámíthatóság), logikusság (indokoltság és okszerűség), objektivitás (realitásérzék és tényszerűség), hatékonyság (kompetensség és teljesítménybiztosság), továbbá konformitás (szerephez hű viselkedés és megjelenés). A morális igazolások esetében az érdeklő az egyént, hogy a másik mutat-e erkölcsi felelősséget (normakövetés és tiszteletreméltóság), nyíltságot (egyenesség és őszinteség), jóindulatot (kedvesség és nagylelkűség), valamint igazságosság iránti fogékonyságot (egyenlő bánásmód, méltányosság, becsületesség).

⁵ Sztompka érveléséhez részben hasonlóan Mayer és szerzőtársai (1995) is három ismérv szerint csoportosítják a másik bizalomra méltóságát, annak hozzáértésében (racionális igazolás), integritásában (morális-etikai igazolás) és jószándék-vezéreltségében (emocionális igazolás) megragadva e bizalomébersztő tulajdonságokat. Ezt aztán Dietz (2011) és Bachmann (2011) szintén irányadónak fogadják el.

KÖZELKÉP

Az emocionális igazolások pedig a másik érzelmi megalapozottságú, odaadó magatartását visszatükröző tulajdonságait veszik számba, vagyis azt, a partner mennyire önzetlen (mások érdekeire adó), nagyvonalú (segítőkész és oltalmazó), empatikus (szenzitív és együttérző). Sztompka úgy véli, azt feltételezni valakiről, hogy a gondolkodását és cselekedeteit illetően észszerű, a legkevésbé kockázatos. Ezzel szemben a másik megítélése során morális vagy emocionális igazolásokra hagyatkozni lényegesen sokrétűbb tapasztalatot feltételez.

A lengyel szerző kiválóan összegzi azokat a szituáció-független ismérveket, amelyekre támaszkodva mind az egyének igazolni képesek a másik felé megelőlegezett bizalmukat, mind a tudományos kutatás empirikus vizsgálatokat folytathat. Sztompka azt is jól látja, hogy a társas érintkezéseknek megfelelően, a konkrét helyzet tükrében, többféle, akár eltérő típusú igazolások is figyelemre érdemesek lehetnek. Helyes okfejtés továbbá az is, hogy a felek közötti kapcsolat intimitásának mélyülésével egyre kevésbé kockázatos morális és emocionális igazolási szempontokra hagyatkozni. Ez utóbbiak, éppen azért, mert fokozott kockázatot jelentenek, erősebb bizalmi elköteleződést kívánnak. Amiben Sztompka téved, hogy gondolatmenete szerint az egyén belátása alapján válogathat az igazolások között. Mindez azért hibás, mert azt sugallja, mintha az igazolásoknak lennének világos – az absztraktról konkrétúra fordítható egyértelmű – jelentései, azokhoz tartoznának teljesen objektív kritériumok, az igazolásalkalmazásoknak pedig volnának igazságszerű sémái, amely elemek közötti összefüggést mindenki képes észszerűen átlátni és az adott interakciójára vonatkoztatni. Bár Sztompka törekvése előremutató, hiszen valóban vannak a bizalom megelőlegezése, avagy éppen megtagadása mint döntés mögött egyéni igazolások, ám ezek megválasztása nem független az egyén szubjektivitásától, azaz a saját személyes érzésvilágától. Mert igaz az, amit a lengyel szerző mond, hogy másokról, különösen az egyén számára idegenekről azt feltételezni morálisak vagy odaadóak, sokkal kockázatosabb, mint azt hinni racionálisak. De látnunk kell azt is, hogy ez a tétel különösen igaz akkor, ha az adott illető úgy vélekedik másokról: azok általában erkölcstelenek és érzéketlenül közönyösek, vagyis embertelenek (Grünhut 2020b). Amennyiben – éppen ellenkezőleg – azt feltételezi róluk, azok jellemzően emberségesek, akkor már nincs oka embertársait legelsősorban racionálisaknak gondolni, s így feléjük csupán egy mérsékeltebben elkötelezett bizalmat mutatni.

S ezzel lényeges ponthoz értünk. Észre kell ugyanis venni, hogy a partnerét csak akkor tarthatja valóban megbízhatónak az egyén, amennyiben bizalmat érez iránta, amelyre kizárólag akkor képes, ha ezt morális és emocionális igazolásokkal tudja önmaga számára alátámasztani (Grünhut et al. 2019a). A bizalom – mint arról már szó volt – nem döntés függvénye. Az egy érzés. Akkor érez így az egyén, ha általában az embertársait, s azok egyikeként a konkrét partnerét is emberségesnek, vagyis morálisnak és érzelmileg ódaadónak véli. Nem mindenki ilyen – általában az emberek ilyenek. De éppen ezért mindenkinek képes az egyén bizalmat előlegezni, hogy azzal a másik élhessen vagy visszaélhessen. Sztompka jól látja, hogy a

KÖZELKÉP

másikról racionalitást előfeltételezni a legkevésbé kockázatos. Az embertársaiban bízni képes egyén is eszerint gondolkozik, s akiről nem tudja ezt a racionalitást előzetesen feltételezni, attól a bizalmát megvonja. De a bizalmat, ettől függetlenül, továbbra is érzi általában az embertársai felé, s azért érzi, mert azokat jellemzően emberségesnek (morálisnak és emocionálisan fogékonyak) tartja. A másokkal bizalmatlan egyén teljesen más miatt mérlegeli a racionális igazolásokat: azért tesz így, mert embertársait inkább embertelennek véli, s így számára a másik két igazolástípus eladdig szóba sem jöhet, amíg a partneréről hosszútávon ilyesféle tapasztalata ki nem alakul (Grünhut et al. 2019b). Vagyis a racionális igazolásoknak igazából egyik esetben sincs köze a bizalomhoz. Azokra hagyatkozva a bízni képes egyén, indokolt esetben, megvonhatja konkrét partnerétől az embertársak felé egyébként meglévő, érzelmileg megalapozott bizalmát, míg a bizalmatlan egyén pedig, szintén megfelelő feltételek mellett, visszafojthatja mások irányában érzett általános bizalmatlanságát, anélkül hogy az adott partnere felé bresztené benne a bizalom érzését, ami csak idővel alakulhat ki (Grünhut 2020a). A racionális igazolások tehát fontosak, de nem azért, hogy bizalmat keltsenek az egyénben a másik felé. Sokkal inkább azért, hogy az egyén tudjon mit kezdeni a bizalmatlanságával. Merthogy a fekete-fehéren ábrázolt elméleti oppozíciókkal szemben, az emberek valójában inkább „szürkések”, azaz bizalom és bizalmatlanság egyszerre, egymás mellett megfér bennük. Éppen ezért kénytelenek folyamodni az igazolástípusok mindegyikéhez, s nem igazán tudják közben elkülöníteni, hogy ezt most a bizalom vagy a bizalmatlanság miatt teszik.

Egy dolgot azonban nem szabad szem elől téveszteni: ha a racionális igazolások nem alkalmasak bizalomébredésre az érzések szintjén, sőt nem is a bizalommal állnak összefüggésben valójában, hanem a bizalmatlansággal, márpedig a fenti érvelés pontosan ezt mondja, akkor az a társadalmi környezet a maga kulturális mintáival, s az a tudományos megközelítés a maga referenciáival, amelyek a bizalom racionális igazoltságának elsődlegességét helyezik a középpontba, egyaránt félrevezetőek. Az embertársak felé érzett, azok emberségét valló, morálisan és emocionálisan igazolt bizalommal szemben ugyanis a „legkisebb kockázati tényezőt” jelentő racionalizmust sulykolják, ami az egyéneket arra készteti, hogy a bizalmatlanságukkal foglalkozzanak – többet és egyre többet. Ez mindenkit – bizalomszintjétől függetlenül – a felé nyom, hogy azon gondolkozzék, miért bízhat meg a másikban, ahelyett hogy azt kérdezné önmagától: miért ne bízhatnék meg benne?

Önbizalom

E patológikus tendenciák nem csak az egyén praxisait, ideaalkotásait és megismeréseit illetően hatnak. Már azokhoz képest egy alapvetőbb szinten, az egyéni gondolkodásmód tekintetében kifejtik hatásukat. Vagyis pontosan azon a téren, ahol a bizalom vagy bizalmatlanság érzelmi és kognitív síkja összekapcsolódik. Ezt nevezi jelen

KÖZELKÉP

tanulmány önbizalomnak. A személyes érzésvilágát tekintve bízni képes, azaz embertársait jellemzően emberségesnek vélő egyén önbizalma teljesen másként működik, mint az érzelmileg megalapozottan mindenkivel szemben bizalmatlan, embertársait inkább embertelennek tudó szubjektumé. De még egyszer szögezzük le: mindenki bizonyos mértékű bizalommal és bizalmatlansággal él együtt, s így az emberek önbizalma is összetett. Korunk társadalmi tendenciái (racionalizmus-központúság, profit- és teljesítménykényszer, legyél önmagad-típusú elvárások [én és nem-én közötti határhúzás merev ideologizálása], fogyasztói dologiasítás [lázás termék- és élménygyűjtés a szimbolikus gazdagodás jegyében – szintén az én és a nem-én szigorú elhatárolásával] stb.) azonban javarészt egyfelé, mégpedig a bizalmatlanságnak megfelelő gondolkodásmód irányában nyomják mindenki önbizalmát (vö.: Han 2019, 2020).

Fentebb már elhangzott, önbizalom alatt azt értjük, hogy az egyén bizalommal van önmaga felé avégett, hogy képes valamire, valamilyen önmagával szemben támasztott elvárás teljesítésére. A bízni képes egyénről tudjuk, hogy embertársaihoz érzelmileg megalapozott bizalommal viszonyul, vagyis amikor érintkezik valakivel, akár egy idegennel, akkor annak megbízhatóságát morális és emocionális igazolásokkal támasztja alá a maga számára. Azt gondolja embertársairól, hogy azok általában emberségesek. Nem mindenki az, de mindenkit megillet a bizalom ennek kapcsán. Vagyis a bízni képes egyén kész vállalni a sérülékenységét, mégpedig pontosan azért, mert érzelmileg megalapozottan vallja, hogy az emberek többnyire emberségesek, s ha esetleg valaki visszaél a bizalmával, azaz embertelenül viselkedik vele, akkor majd mások segítségével és támogatásával ezt a rossz élményt hátrahagyhatja, feldolgozhatja, ellefelejtheti. Ez az önbizalom tehát egy olyan gondolkodásmódot működtet, ami a sérülékenység mint kockázat vállalhatóságára és a sérülés mint szenvedésélmény leküzdhetőségére bátorít, mégpedig mások, emberséges emberek közreműködésével.

A bizalmatlan egyénről ezzel szemben azt tudjuk, hogy mindenkivel szemben óvatos és távolságtartó, mivel az embereket többnyire embertelennek véli, s így konkrét partnerrel érintkezve ezt a bizalmatlanságát csak a másik racionalitásába vetett hittel tudja visszafojtani. A partnere moralitását vagy odaadó magatartását túlságosan kockázatosnak látja előfeltételezni. Mindaddig tehát nem érez bizalmat a másik iránt, amíg az hosszabb távon be nem bizonyítja észszerűen meg nem magyarázható emberségét. Mivel élettörténete során ez az egyén megannyi embertelenséget szenvedett el, már kisgyermekkorától kezdve az elsődleges kapcsolataiban, ezért az újabb sérülések eshetősége megrémíti, elővigyázatosságra inti. Önbizalma így egy olyan gondolkodásmód, ami nem a sérülékenység vállalhatóságára, hanem annak bármi áron történő elkerülésére összpontosít. S ennek előfeltétele, hogy az egyén a legapróbb részletekig átlássa, megvizsgálja, megítélje, megértse, kontrollálja és irányítsa a másikat, illetve a közös szituációjukat (Grünhut et al. 2019b). A bizalmatlan egyén csak önmagára és a jól működő védelmi mechanizmusaira számíthat.

KÖZELKÉP

Embertársai segítségében és támogatásában nem bízhat, hiszen szerinte mindenki embertelen.

E kétféle önbizalom, illetve gondolkodásmód nagyon eltérő egyéni megismerések, képzetek, meggyőződések, percepciók, eszmevilágok, szándékok, viselkedések és cselekvések táptalaja. Mégpedig az érzelmi megalapozottság miatt olyan nagyon eltérőek. Egyik sem végérvényesen adott, de mindkettő csak lassan és rendkívül jelentőségteljes tapasztalatok hatására változhat (Uslaner 2002). A bízni képes egyén ugyanúgy nem veszíti el az embertársak emberségébe vetett hitét pár eseti csalódás nyomán, miként a bizalmatlan egyén sem fogja néhány partnere megbízhatósága alapján azt gondolni, az emberek mégsem embertelenek. Hogy kinél miként, minek hatására, milyen mértékben és mennyiben tartós jelleggel következhetnek be változások, az elsősorban az egyéntől függ. Erre nehéz lenne általánosítható tudományos feltevést alkotni. Az viszont kétségtelen, hogy a bizalmatlan egyén önbizalmában van egy körkörös ismétlődésre hajló hasítottság. Mindez abban ragadható meg, hogy e gondolkodásmód nem sarkallja az egyént arra: partnere megbízhatóságát valóban a másik megbízhatóságának lássa. Sokkal inkább nyújtja ez az önbizalom azt a (félre)értelmezést, miszerint a másik jövőbeli cselekedeteit azért sikerült helyesen előfeltételeznie az egyénnek, mert kellően informálódott, jól mérte fel a másikat, átlátta a közös szituációjukat, nem hagyott mozgásteret a partnerének váratlan lépésekre, adekvát stratégiát választott stb. Egyszerűen tehát ez a fajta önbizalom folyamatosan reprodukálja az embertársaktól való távolságtartást és annak érzelmi megalapozottságát. Meg lehet törni ezt a gondolkodásmódot, hiszen egy intim kapcsolatban a másik embersége felébredzheti a bizalmatlan egyén bizalmát, nemcsak a másik, de általában az embertársak felé is (Grünhut 2020b). Ám mindez nagyon sokat követel a bizalmatlan egyénnel szoros kötődést kialakító másiktól.

A bízni képes és a mindenkivel szemben bizalmatlan ember gondolkodásmódja között tehát az a legfőbb különbség, hogy míg az előbbi önmeghaladásra, addig az utóbbit kizárólag önmegerősítésre bátorítja a saját önbizalma (vö.: Grünhut et al. 2019c). A bízni képes egyén, mivel embertársait alapvetően emberségesnek gondolja, akikkel jó bizalomban élni, ezért úgy alkotja meg önmagát, mint aki másokkal összetartozik, azaz saját érzéseit, elképzeléseit, eszméit, szándékait, magatartásait, praxisait hagyja másoktól reflektálttá válni, még akkor is, ha ez sérülékennyé teszi. Azért meri ezt megtenni, mert másokban megbízhat: mások emberségesek, általában jót tesznek és akarnak. Velük érintkezve az egyén tehát kedvező tapasztalatokat szerezhet. Mindez önmeghaladásra készíti, hiszen saját magával tenne rosszabbat az egyén, ha be- és elzárkózna, s ezzel megtagadná magától mások emberségét, illetve a viszonzás élményének kölcsönösségét.

A bizalmatlan ember mindennek pontosan az ellenkezőjét gondolja. Abból indul ki, hogy meg kell védenie magát és a sérülékenységét. Muszáj így tennie, mert ha elengedi a bevált, rutinszerű biztosítékait, s nem kerekedik felül valamiképpen a másikon, akkor azok nagy valószínűséggel szenvedést fognak neki okozni. Ebből

KÖZELKÉP

az érzelmileg megalapozott viszonyulásból tekintve az egyén önbizalma legfeljebb arra bátoríthat, hogy bárki, mindenki kiismerhető, átlátszóvá tehető, ellenőrizhető és irányítható (vö.: Ancsel 1995). Ehhez pedig észszerűsége, valamint eszközök, erőforrások, státuszok, pozíciók stb. biztosítására kell törekedni, melyek hatalmat, tekintélyt, presztízst stb. adnak. A bizmatlan egyén önbizalma tehát önmegerősítő: az én merjen szemben állni másokkal, mégpedig veszélyes másokkal.

Összegzés

A jelen tanulmányban bemutatott érvelés egységes elméleti keretbe igyekezett foglalni a bizalom vagy bizalmatlanság mint emocionális állapot, illetve a bizalom vagy bizalmatlanság kimutatása mint kognitív módon megalapozott döntés összefüggéseit. Ezt az önbizalom fogalmának elméleti bevezetésével tette meg. A tanulmány az önbizalmat olyan komponensként tárgyalja e konstellációban, amely hidat képez az egyén érzésvilága, illetve az arra alapozott szubjektív ideái, megismerései, magatartás- és viselkedésformái, valamint praxisai között. Az önbizalom eszerint egy sajátos, bizalomra vagy éppen bizalmatlanságra mint diszpozíciós alapérzésre hagyatkozó gondolkodásmód. Az embertársai felé általában bizalmat érző, illetve a másokkal szemben jellemzően bizmatlan egyéneknek emiatt egészen másféle gondolkodásmódjuk van. Az előbbi önbizalma arra bátorítja, hogy embertársai általában emberségesek. A velük folytatott interakciók során az egyén tehát vállalhatja sérülékenységét, partnerei jellemzően nem fognak azzal visszaélni. Ha valaki esetleg mégis, akkor mások, valóban emberséges mások segítik majd az egyént e negatív tapasztalat leküzdésében. Ez az érzelmileg megalapozott beállítódás és gondolkodásmód önmeghaladásra, azaz nyitottságra, másokkal szembeni fogékonyságra, elfogadásra, megértésre, együttérzésre stb. ösztönöz. Ehhez képest az embertársaival bizmatlan egyén egészen másféle viszonyulást képvisel. Önbizalma azt mondhatja vele: másoktól védenie kell sérülékenységét, mert az emberek jellemzően embertelenek, s így különféle szenvedésélményeket okoznak. Csak magára hagyatkozhat az egyén e tapasztalatok megelőzése és elkerülése végett. Ez az emocionálisan irányított gondolkodásmód önmegerősítésre sarkall, legyen az szituációfüggően önvédelem, önérvényesítés, önérdékkövetés, öntömjénezés stb. A bizmatlan egyén tehát szem elől téveszti a másik embert és annak egyedi szubjektumát. Látnunk kell mindebben ugyanakkor azt is, s jelen tanulmánynak ez szintén fontos üzenete: a bizalomra és bizalmatlanságra alapozott gondolkodásmódok között nem lehet különbséget tenni úgy, hogy bármelyiket – mivel bizalomban élni másokkal elvileg jó, ezért főleg utóbbit – egyszerűen kategóriahibásnak nyilvánítjuk. Egyiknek ugyanis az a normális és logikus, ami a másiknak abnormális és logikátlan, illetve fordítva.

KÖZELKÉP

Irodalom

- Adorno, T. (2020 [1951]): *Minima Moralia: Reflections from Damaged Life*. Verso, London
- Ancsel É. (1981): Írás az éthoszról. Kossuth Kiadó, Budapest
- Ancsel É. (1995): *Az élet mint ismeretlen történet*. Atlantisz Kiadó, Budapest
- Bachmann, R. (2011): At the Crossroads: Future Directions in Trust Research. *Journal of Trust Research*, 1(2): 203–213. DOI: 10.1080/21515581.2011.603513
- Baier, A. (1986): Trust and Antitrust. *Ethics*, 96(2): 231–260.
- Baier, A. (1995): *Moral Prejudices: Essays on Ethics*. Harvard, Cambridge
- Barbalet, J. (1996): Social Emotions: Confidence, Trust and Loyalty. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 26(9–10): 75–96. DOI: 10.1108/eb013270
- Barber, B. (1983): *The Logic and Limits of Trust*. Rutgers University Press, New Jersey
- Beck, U. – Beck-Gernsheim, E. (1995): *The Normal Chaos of Love*. Polity Press, Cambridge
- Coleman, J. S. (1990): *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press, Cambridge
- Cook, K. S. – Santana, J. J. (2018): Trust and Rational Choice. In: Uslander, E. (ed.): *Social and Political Trust*. Oxford University Press, Oxford, pp. 253–278. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190274801.013.4
- Dietz, G. (2011): Going Back to the Source: Why Do People Trust Each Other? *Journal of Trust Research*, 1(2): 215–222. DOI: 10.1080/21515581.2011.603514
- Erikson, E. H. (2002): *Gyermekkor és társadalom*. Osiris, Budapest
- Giddens, A. (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Polity, Cambridge
- Grünhut Z. – Bodor Á. – Hegedűs M. (2019a): A bizalom morális-emocionális és racionális igazolásainak empirikus vizsgálati lehetőségei. *Replika*, 113: 25–43. DOI: 10.32564/113.3
- Grünhut Z. – Bodor Á. – Pirmajer A. (2019c): A bizalom és az alapvető emberi értékek összefüggése. *Replika*, 113: 45–60. DOI: 10.32564/113.4
- Grünhut Z. – Kömüves D. – Bodor Á. (2019b): A bizalomelmélet kritikai újragondolása az eldologiasodás szempontjából. *Replika*, 113: 11–24. DOI: 10.32564/113.2
- Grünhut Z. (2019): Új irányok a bizalomkutatásban: elmélet és mérés. *Replika*, 113: 7–10. DOI: 10.32564/113.1
- Grünhut Z. (2020a): Az én és a Másik közötti határmegvonás járványidőszakban. Eszszé az embertársakba vetett bizalomról. In: Fokasz, N. – Kiss Zs. – Vajda J (szerk.): *Koronavírus idején*. Replika Alapítvány, Budapest, pp. 87–93.

KÖZELKÉP

- Grünhut Z. (2020b): Informalitás: egymás eszközesítésének kultúrája. *Metszetek*, 9(4): 49–64. DOI: 10.18392/metsz/2020/4/3
- Han, B. C. (2019): *A kiegészítés társadalma*. Typotex, Budapest
- Han, B. C. (2020): *Pszichopolitika*. Typotex, Budapest
- Hardin, R. (1993): The Street-level Epistemology of Trust. *Politics and Society*, 21(4): 505–529. DOI: 10.1177/0032329293021004006
- Hardin, R. (2002): *Trust and Trustworthiness*. Sage, New York
- Hardin, R. (2006): *Trust. Key Concepts Series*. Polity, London
- Heller Á. (2015): *Az önéletrajzi emlékezés filozófiája*. Múlt és Jövő, Budapest
- Honneth, A. (2013): *Harc az elismerésért. A társadalmi konfliktusok morális grammatikája*. L'Harmattan, Budapest
- Ita, M. – Grünhut Z. (2020): Bizalom: emberség és tágasság. *Tudásmenedzsment*, 21(1–2): 229–240. DOI: 10.15170/TM.2020.21.1-2.19
- Jones, K. (1996): Trust as an Affective Attitude. *Ethics*, 107(1): 4–25. DOI: 10.1086/233694
- Mayer, R. – Davis, J. – Schoorman, F. (1995): An Integrative Model of Organizational Trust. *The Academy of Management Review*, 20(3): 709–734.
- McAfee, N. (2003): *Julia Kristeva. Routledge Critical Thinkers Series*. Routledge, London
- Misztal, B. A. (1996): *Trust in Modern Societies*. Polity, Cambridge
- Möllering, G. (2006): *Trust: Reason, Routine, Reflexivity*. Elsevier, Amsterdam
- Rorty, R. (1991): *Objectivity, Relativism and Truth*. Cambridge University Press, Cambridge
- Rorty, R. (1999): *Philosophy and Social Hope*. Penguin, New York
- Rus, A. (2005): Trust and Performance: Institutional, Interpersonal and Network Trust. In: Bijlsma-Frankema, K. – Klein Woolthuis, R. (eds.): *Trust under Pressure: Empirical Investigations of Trust and Trust Building in Uncertain Circumstances*. Edward Elgar, Cheltenham, 80–104.
- Seligman, A. (1997): *The Problem of Trust*. Princeton University Press, Princeton
- Sztompka, P. (1999): *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge University Press, Cambridge
- Tamilina, L. (2018): A Brief Overview of Approaches to Defining Social Trust. *MPRA Paper Archive*, No. 96510
- Timmerman, G. A. (1991): A Concept Analysis of Intimacy. *Issues in Mental Health Nursing*, 12(1): 19–30. DOI: 10.3109/01612849109058207

KÖZELKÉP

Uslaner, E. (2002): *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge University Press, Cambridge

Uslaner, E. (ed.) (2018): *Social and Political Trust*. Oxford University Press, Oxford

KÖZELKÉP

Alzheimer Cafék online tevékenysége a koronavírus járvány kitörése előtti és utáni fél évben I.¹

KUCSERA CSABA² - HOLPERT ANNA³

ABSZTRAKT⁴

Az Alzheimer Caféknak fontos szerepe lehet a demenciával élők és gondozó családtagjaik pszichoszociális támogatásában egy megértő, befogadó, egymással szolidáris és egymást támogató közösség kereteinek biztosításával. Előmozdíthatják ezen kívül a szakpolitikai, szakmai és társadalmi diskurzust, a demencia társadalmi realitásként való elismerését, és az ezzel a komplex kihívással kapcsolatos általános tudatosságot. Segíthetik továbbá a szakemberek közötti együttműködést – a transzdiszciplinaritás jegyében –, valamint a szakmai és a laikus-érintett színterek közötti kölcsönös megértést és együttműködést, cselekvő közösségek és hálózatok formálódását is katalizálva.

Ezeknek a lehetőségeknek a megvalósulásában fontos eszköz lehet a Cafék aktív és célirányos jelenléte és tevékenysége az internetes platformokon, a 21. századi társadalmi nyilvánosság és közösségi élet egyre prominensebb csatornáin, terepein.

Ez a kétrészes tanulmány az Alzheimer Cafék online hozzáférhető tevékenységét elemzi ebből a perspektívából egy tízelemű funkciólistához mérve. Az internetes platformok által nyújtott lehetőségek kihasználását, a releváns hasznok és előnyök megvalósulását 2019 szeptembere és 2020 augusztusa között vizsgálja, különös figyelemmel a közegben megfigyelhető technológiai adaptációs válaszokra a koronavírus járvány kitörésekor.

Ez a tanulmány első része, amely röviden ismerteti az Alzheimer Café koncepcióját és annak magyarországi történetét, majd bemutatja a vizsgálat módszertanát és a kutatás eredményeinek első felét. A tanulmány második része folytatja majd az eredmények ismertetését, és a levont következtetések alapján ajánlásokat fogalmaz meg az internetes platformok lehetőségeinek hathatósabb kihasználására a célok megvalósításához.

KULCSSZAVAK: közösségi média és IKT, támogató szolgáltatás, demencia, informális gondozás, sorstárs önszolgáltató közösség, COVID-19, társadalmi innováció

¹ A 2018-1.2.1-NKP számú projekthez kapcsolódó tanulmány, amely a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alaphól biztosított támogatással, a Nemzeti Kiválósági Program pályázati program finanszírozásában valósul meg.

² Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, e-mail: csaba.kucsera@tatk.elte.hu

³ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, e-mail: holpertanna@yahoo.com

⁴ Köszönjük ezúton is Rácz Andreának, Szabó Lajosnak és Tatai Tamásnak a tanulmány korábbi verziójára adott értékes visszajelzéseit.

KÖZELKÉP

ABSTRACT

Online activities of Alzheimer Cafes in the 6 months preceding and following the coronavirus outbreak

Alzheimer Cafés may play an important psychosocial supporting role in the life of people living with dementia and of their family caregivers by providing a community of understanding, inclusion, solidarity and mutual support. They can promote policy-, professional- and social discourses, the recognition of dementia as a social reality, and overall awareness of this complex challenge. They can also foster transdisciplinary collaboration among professionals as well as between professionals and lay people affected by dementia based on mutual understanding, catalysing the formation and operation of acting communities and networks of interest.

The active and purposeful presence and activities of Alzheimer Cafés on Internet platforms, in the increasingly prominent channels and fields of social discourse and community life in the 21st century, can be an important tool in the realization of these benefits.

This two-part paper analyses the publicly accessible online footprint and behaviour of Alzheimer Cafés from this perspective as measured by a list of 10 possible functions. It scrutinizes the realisation of possible benefits and advantages offered by Internet platforms between September 2019 and August 2020, with a special focus on technology-based adaptive responses to the coronavirus-outbreak midway through that period.

This first part of the paper, which briefly overviews the Alzheimer Café concept and its history in Hungary, and then presents the methodology of the study and the first half of the research results. The second part of the paper will continue to present the results, and will make recommendations for making more effective use of the potential of online platforms to realise the goals.

KEYWORDS: *social media and ICT; supporting service; dementia; informal care; peer-support community; COVID-19; social innovation*

Bevezetés

AZ ALZHEIMER CAFÉ-KONCEPCIÓ

A demenciát Miesen és Jones (2004) nagyon találóan egy olyan komplex tapasztalatként írják le, amelyben a közvetlenül érintettek életében egyaránt megtalálhatók a trauma, a dráma és a tragédia jegyei; az Alzheimer Cafét (AC) pedig egy olyan közegnek, amelyben ezeket a tapasztalatokat felismerhetik és feldolgozhatják mindazok, akik ezeket megélik: a demenciával élő személy és a családtagjai. Tanulmányuk szerint Bére Miesen-nek az volt a célja e modell kidolgozásakor, hogy a demenciával való megküzdésben ezzel az innovatív pszichoszociális beavatkozással segítse a demenciával élőket és a családjukat. Konceptiója szerint az eredményes megküzdéshez a betegségnek és következményeinek „társadalmi státuszt” kell adni, amivel a demencia megfosztható azoktól a tabuktól és stigmáktól, amelyek azt a mindennapok társadalmi valóságában körülveszik.

KÖZELKÉP

Miesen – aki klinikai pszichológusként idősekkel foglalkozott – 1997-ben indította el Hollandiában az első AC-t, amit két évvel később követett annak Egyesült Királyság-i megjelenése. Néhány éven belül több más ország is átvette a modellt, némileg a saját kontextusukra adaptálva, de az alapok mindenütt ugyanazok. Mint Miesen és Jones írja, ezeken az informális helyszínen tartandó társas összejöveteleken „gondosan összeállított és strukturált többszintű képzést és támogatást nyújtanak egy alacsony elérési küszöbű és megértő környezetben egészségügyi szakemberek, demenciával élők, és a gondozó családtagjaik részvételével.” (2004: 301)⁵ Egy ilyen nyugodt, elfogadó, befogadó és egyenrangúsító környezet tudja leginkább biztosítani annak a kifejezett célnak a megvalósulását, hogy a résztvevők informálisan tudjanak információkat és tapasztalatokat megosztani egymással, az érzéseikről és dilemmáikról beszélni és beszélgetni oly módon, hogy azt ne korlátozzák külső kényszerek, például megszokások, vagy – tesszük hozzá mi – társadalmi státuszkülönbségek.

Ez a felállás segíti a betegség által kiváltott erős és mély érzelmek felismerését, kifejezését, megélését, és feldolgozását, valamint a demenciával élők és gondozó családtagjaik által megélt társas izoláció és elmagányosodás további stresszforrásaival való egyéni és kollektív megküzdést. Az egész folyamat kulcsa a Miesen és Jones féle koncepció (2004) szerint a demenciával élők bevonása és jelenléte ezeken az alkalmakon, ami segíti a tabuk megtörését, kimondhatóvá teszi a nehezen kimondhatót a demenciával élők és szeretteik között, ez által is segítve az egyéni érzelmi izolációjukból és az egymástól való elidegenedésükből való kitörést, a kapcsolatuk normalizálását. A korai diagnózis nyújtotta bizonyosság és az így biztosított felkészülési idő mellett épp ez a kimondhatóság és a közvetlen-társas-intim kapcsolatok normalizálása tekinthető Miesen és Blom szerint (dátum nélkül, utánközlő Miesen – Jones 2004: 308–326) a másik olyan kulcstényezőnek, ami segíti az eredményesebb felkészülést arra, amit a betegség progressziója jelent. Kiegészítésül érdemes hozzátenni, hogy ezzel a demenciával élők és családtagjaik is nagyobb eséllyel kerülhetnek megerősített és felelős helyzetbe, ami a változó realitáshoz való eredményes(ebb) alkalmazkodásuk és az ahhoz szükséges megküzdési stratégiáik kialakításának szintén elengedhetetlen feltétele. Ezekhez nyújt tehát eminens segítséget az Alzheimer

⁵ Annyival érdemes kiegészítenünk ezt a klasszikus megfogalmazást, hogy az elmúlt bő másfél évtized szemléletváltozása miatt az egészségügyi szakemberek mellé felsorakoztak egyéb kritikus szakértők is – a transzdiszciplináris közelítés szellemében pszichológusok, mentálhigiénés szakemberek, szociális munkások, stb. –, és nyugodtan hangsúlyozhatjuk az érintettek „tapasztalati szakértő” minőségét is. Tapasztalati szakértőnek ebben a kontextusban azokat nevezzük, akik közvetlen saját tapasztalatokra és élményekre építve tudnak hiteles és érvényes tudást és tapasztalatot megosztani, érzelmi-információs-megerősítő támogatást nyújtani, vagy ha úgy tetszik „bizonyosságot tenni”. Tapasztalati szakértő lehet demenciával élő és demenciával élőt támogató gondozó családtag is, mert mindkét élethelyzetnek megvannak az egyedi és sajátos tapasztalatai – kihívásai és lehetőségei –, amelyek orientációként hathatnak mások számára, erőforrást jelenthetnek mások életminőségének javításához. A gondozó családtagokat más *settingben* kísérő szakértőnek is szokták nevezni, de az az elnevezés talán nem foglalja magában azokat a szinten erős kihívásokat és a bevonódásnak azt a szintjét, ami egy gondozói élethelyzetre jellemző, és amely gyakran önmagában is támogató megoldásokat igényel.

KÖZELKÉP

Café, amit Miesen és Jones (2004) egyfajta irányított önszervező csoporthoz, bizonyos elemei miatt pedig a csoportterápiához hasonlóként ír le.

Az eredeti koncepció szerint egy-egy eseménynek hasonló, lazán strukturált foratókönyve van, és az esemény két egyenlő fontosságú részre (edukációs és szocializációs szegmensekre) bontható. Gyakran a kezdő elem egy-egy, az elsődleges célcsoport(ok) számára releváns téma közös körüljárása például egy meghívott professzionális vagy tapasztalati szakértő előadásával, vagy egy interjú-szerű beszélgetéssel például a moderátor-szervező és egy vendég vagy a résztvevők (közösség) bevonásával, esetleg valamilyen videó – például egy film(részlet) – lejátszásával. Ezeknek az edukatív jellegű szegmenseknek az ismeretterjesztésen túl nem csak az a célja, hogy segítse megfogalmazni, értelmezni és feldolgozni a résztvevők saját élményeit, hanem az is, hogy inspiráljon és facilitáljon informális-kötetlen beszélgetéseket a résztvevők között. Ez utóbbi szocializációs szegmensre külön időkeretet biztosítanak a környezet és egyéb infrastrukturális feltételek megfelelő alakításával – például a helyszín térbeli elrendezésével, frissítővel és rágcálnivalókkal –, és erre a házigazda aktívan biztatja is a résztvevőket. A rendezvényeket rendszeres időközönként – általában havonta – és ugyanazon a könnyen elérhető – szó szerint és átvitt értelemben is alacsony küszöbű – helyszínen tartják (Miesen – Jones 2004).

AZ ALZHEIMER CAFÉK MAGYARORSZÁGON

Magyarországon 2014 szeptemberében jelent meg az első Alzheimer Café⁶ Győrben, amit Dr. Menyhárt Miklós bőnyi háziorvos, demencia specialista szakorvos indított

⁶ Eredetileg Bere Miesen azért nevezte el Alzheimer Café-nak a saját rendezvényét, mert Hollandiában akkoriban már a demenciával foglalkozó támogató szervezetek (például Alzheimer Nederland) az „Alzheimer” nevet viselték a nevükben (Jones 2010a). A hazai Alzheimer Café ennek a nemzetközi elnevezésnek az átvétele, és túlnyomórészt így is terjedt el Magyarországon. Ez a tanulmány ezért erre a koncepcióra egységesen így is hivatkozik, bár léteznek itthon is egyéb párhuzamos elnevezések – például néhány helyen Memória Café, de egy Demencia Kávézó elnevezésre is akadt példa –, ez az írás nem tesz ezek között különbséget, egységesen kezeli őket az elemzés során.

Ugyanakkor kívánatosabb lenne a most csak kivételként létező „Demencia” elnevezés egységes használata. Egyrészt azért, mert egyéb rokon területeken is ezt használják Magyarországon (például demens ellátás, Demencia Akcióterv, demenciabarát stb.), másrészt azért, mert nem eléggé befogadó az, amit az Alzheimer sugall a rendezvény nevében. A demencia tünetegyüttesnek (betegségcsoportnak) kétségtelenül az Alzheimer kór a leggyakoribb betegség típusa (kb. 60%-os részesedéssel), és a népesség körében is általában ezzel asszociálják a demenciát. Mégis, az általános Demencia név használata egyértelműbb és befogadóbb helyzetet teremtene az alacsony tudatosságú társadalmi és szakmai közegben, jobban segíthetne a differenciált szemlélet kialakításában, a nem Alzheimer-típusú demenciák szakmai és laikus felismerésében és kezelésében. (Az elmúlt évtizedekben egyébként is alacsonyabbra becsülik már a demenciás eseteken belül az Alzheimer-kór részarányát, mint korábban, többek között a differenciáltabb diagnózisok és szemlélet miatt.)

A szintén használt Memória név ellen pedig az szól, hogy a memóriaproblémák inkább a demenciák egy részénél dominánsak, míg más demencia-típusoknál más fontos-elsődleges tünetek is vannak, amelyek így a háttérbe szorulhatnak, így nem kellene ezt az eget túlhangsúlyozni.

KÖZELKÉP

el, aki Franciaországban látta a modellt működni. Ezt néhány hónapon belül további helyi kezdeményezésű, és egymással is informális-támogató kapcsolatban álló rendezvények követték Tatabányán, Mosonmagyaróváron és Pécsen. Ezután lassú növekedésnek indult a Cafék száma, aminek néhány évvel később komoly lökést adott a Katolikus Szeretetszolgálat által egy EFOP-os támogatású „INDA” nevű projekt keretében a saját hálózatában indított Café-k, amihez ők szakmai támogatást is adtak. E mellett Dr. Menyhárt Miklós is írt egy néhány oldalas kisokost (Menyhárt 2014) és egy hosszabb módszertani ajánlást is (Menyhárt 2018) a szervezők támogatására, elindult egy Facebook lap és egy statikus honlap is (civil önkéntesként mindkettőt Tatai Tamás – egy gondozó családtag – indította, akinek voltak már angliai tapasztalatai ennek a szolgáltatásnak a működéséről, aki e mellett a tatabányai AC helyi kezdeményezője és szervezője is volt).⁷ 2020 őszén az elérhető nyilvános listák összefésülésével becslésünk szerint 50 körüli AC létezett Magyarországon (amely számot árnyalhat az elérhető listák általános megbízhatósága).

Nem csak az Alzheimer Cafék száma nőtt, hanem az őket érintő szakmai és tudományos érdeklődés is megjelent a 2010-es évtized vége felé. Szervezői országos konferenciákat, workshopokat tartottak (az elsőt Budapesten 2018-ban, majd Mosonmagyaróváron 2018-ban, Győrben 2019-ben). Ezekkel párhuzamosan egy, többek között az Alzheimer Cafékkal kapcsolatos szakmai és módszertani munkát is támogató EFOP-os projekt (EFOP-1.9.4-VEKOP-16-2016-00001) is fut még 2022-ig a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóságon mely tématerület felelőse Jobbágy Mária, és ennek a projektnek célkitűzése többek között 100 új Café beindítása, azok módszertani (menedzselési és szakmai) támogatása, valamint egy központi online felület létrehozása a működő AC-k elérhetőségéről és programjairól (Jobbágy 2019).

Tudományos publikációként e témakörben Kiss Gabriella a demenciával élő családtagot gondozók terhelődését vizsgáló kutatásának eredményeit forgatta be a helyi AC szakmai megalapozásához Gyergyószentmiklóson (Kiss 2019), míg Szilvásiné Bojda Márta a Nyíregyházi Szociális Gondozási Központ szervezésében indított rendezvénysorozat tapasztalatait osztotta meg egy véleménycikkből (Szilvásiné Bojda 2019).

A 2010-es évek második felében egyre nőtt tehát a Cafék száma, szakpolitikai, tudományos és társadalmi láthatósága, de a mindennapok társadalmi realitását alapvetően átrendező koronavírus-járvány gyökeresen megváltoztatta e kezdeményezések működési kereteit is.

⁷ Az angol nyelvű szakirodalom „helyi bajnok”-ként (*local champion*) hivatkozik arra a személyre, aki egy adott ügy helyi motorja, és aki kulcsfontosságú az ügy beindításában és/vagy sikeres működtetésében, a külvilág felé való képviselésében.

KÖZELKÉP

A koronavírus járvány (első hullámának) hatása az Alzheimer Cafék működésére

A 2020 tavaszán kitört koronavírus járvány váratlanul érte és egyben kényszerhelyzetbe is hozta Magyarországot, beleértve a szociális ellátórendszerét is. Március 11-én a kormány járványügyi veszélyhelyzetet hirdetett, és rendkívüli jogrend lépett életbe. Az országos tisztifőorvos pedig már néhány nappal korábban, március 8-tól látogatási tilalmat rendelt el többek között a bentlakásos szociális intézményekben, így az idősoththonokban is. Ez a gyakorlatban sok esetben az önmagában már lecsengőben lévő szezonális influenzajárvány látogatási tilalmának a meghosszabbítását jelentette, de új elemként jelentkezett a nappali ellátások, például a demens ellátási szolgáltatások és az idősek klubjai tevékenységének a felfüggesztése is. Ezzel egyidőben, vagy nagyon rövid időn belül felfüggesztésre kerültek az időseket célzó egyéb szolgáltatások és tervezett programok is, például különféle kulturális és rekreációs-szabadidős tevékenységek, melyeket jellemzően önkormányzatok vagy civilek, nem ritkán együttműködésben szerveztek.⁸

Ez lett a sorsa az Alzheimer Caféknak is, amelyek márciusban kényszerűségből, és előre nem látható időre felfüggesztették a tevékenységüket. Ezzel a demenciával élők és az informális gondozók egy (potenciálisan) nagyon fontos támogatási forrása esett ki. Az elérhető formális támogató-ellátó források jelentős részének felfüggesztése (kiemelten például a demens nappali ellátás, de egyes egészségügyi ellátási formákat is ide sorolhatunk) mellett az általános „társas”, illetve „társadalmi” távolságtartás javaslata erősen megnehezítette a rokonokkal és barátokkal való tényleges találkozásokat és támogatási formákat is.

A „társadalmi” távolságtartási felhívások,⁹ a veszélyhelyzet és különösen a március 27-én bejelentett kijárási korlátozás kényszerei között az élet sok területén viszonylag magától értetődőnek tűnt a tevékenységek online térbe költöztetése, így például a köz- és felsőoktatásban, a munkaerőpiacon, vagy a kiskereskedelemben. Ezekben a területeken segítette az átállást az, hogy e színterek egyes részelemei hosszabb idő óta viszonylag szervesen fejlődtek az online térben; hogy az átállást részben kötelezővé is tették a központi döntések, amelyhez sokszor valamiféle intézményes támogatási formát is igénybe lehetett venni; valamint az, hogy erős volt a piac kényszerítő ereje is. Egyúttal kulcstényező volt e területek felhasználói legalább

⁸ Ekkor már tudható volt a külföldi tapasztalatok alapján, hogy a SARS-CoV-2 vírus által okozott megbetegedés (COVID-19) tünetei és szövődményei súlyossága, illetve a halálozási esély az életkor előrehaladtával exponenciálisan növekszik, és március elején már az is látható volt, hogy a vírus milyen óriási pusztítást okozott például spanyol idősek otthonaiban.

⁹ Melyet helyesebb lett volna fizikai távolságtartásnak nevezni (Kucsera 2020), mert a megfelelő fizikai távolság az, ami a vírus terjedését gátolja. Ebben a helyzetben éppen a társas, illetve társadalmi távolság szimbolikus vetületeinek, tehát a bizalmi-, támogató-, és szolidáris kapcsolatoknak az ösztönzésére és megerősítésére, azaz az egymáshoz *közelebb kerülésre* lett volna igény és szükség.

KÖZELKÉP

egy „kritikus tömegének” technológiai eszközellátottsága és jártassága, amihez egy általános motiváltság is párosult. Ezek miatt az átállás hosszabb-rövidebb átmenti zavarokat követően jelentős részben meg tudott valósulni. Ugyanakkor tudható az is, hogy az átállás sokszor csak jelentős egyéni erőforrások mozgósítása esetén volt eredményes, és sokak számára csak felemásan sikerült vagy leküzdhetetlen akadályokba ütközve meg is hiúsult.

Ezekhez az egyéb területekhez hasonlóan az egészségügyi és szociális ellátásban is felmerült a szolgáltatások virtuális térbe költözése (például receptfelírás, telemedicina), IKT-alapú megoldások bevezetése, illetve a már meglévő ilyen megoldások „felskálázása”. Civil társadalmi kezdeményezések is indultak, és a társadalmi szolidaritás legkülönbözőbb megnyilvánulásai kaptak nagy teret a nyilvánosságban az első hullám idején. Kézenfekvőnek tűnt az AC-k internetes tevékenységeinek erősítése, illetve teljesen a virtuális térbe költözése is, hogy az általuk nyújtott információs, praktikus és pszichológiai támogatás működési folyamatossága valamennyire biztosítva legyen még e kényszerű korlátok között is.

Az idősek és a szociális szakemberek internethasználata és -jártassága

Az AC-k elsődleges elvi célcsoportjaként a demenciával élőket és a gondozó családtagjaikat lehet beazonosítani, és mindkét csoportban – és különösen a helyszíni rendezvények résztvevői között – felülreprezentáltak az idősek. A demenciával élők között azért, mert a demenciák kialakulásának legfontosabb kockázati tényezője a magas(abb) életkor. A gondozó családtagok között pedig azért sok az idősebb személy, mert sokan vannak köztük, akik az idős partnerüket vagy a testvérüket gondozzák. Bár a gondozók között sokan vannak középkorúak is (a szendvicsgeneráció tagjai), de megfigyeléseink szerint többségben vannak az idősek és idősedők a közönség soraiban e rendezvényeken, a középgeneráció részvétele kevésbé hangsúlyos.¹⁰

Ebben a kontextusban érdemes végiggondolni az AC-k online lehetőségeinek kiterjedését, különösen, mert már az internetpenetrációt kutató korai felmérések szerint is az idős(ebb)ek körében az átlagnál jóval alacsonyabb volt a digitális hozzáférés és -jártasság csoportszinten. A fiatalabbak és idősebbek között egyfajta „digitális szakadék” alakult ki, ezért röviden áttekintjük az internethasználat és az életkor együtt járását az általunk vizsgált időszakra vonatkoztatva.

Az elmúlt évek internethasználati kutatásai azt mutatják, hogy ma már az idősek és idősebbek is egyre nagyobb arányban vannak jelen a világhálón. Az idősoros vizsgálatokból is egyértelműen kitűnik, hogy az internetpenetráció mértéke folya-

¹⁰ Erre a problematikára közösségsszervezésről szóló fejezetben még visszatérünk.

KÖZELKÉP

matosan növekszik az idősek körében, az internetet egyre többen használják olyan társadalmi csoportok tagjai is, akikre ez korábban nem volt jellemző. A KSH 2019-es adatai alapján már a 65-74 évesek harmada is naponta használja, és az 55-64 éves korosztályban ez az arány már csaknem 60% (KSH 2020). Bár a digitális készségeik szintje és az internetes tevékenységeik sokszínűsége összességében elmarad a fiatalabb korosztályokétól, e tanulmány perspektívájából fontos jellemzőként az idősek életében az internet sokszor társas és közösségi eszközként jelenik meg: a használók több mint fele csevegésre és kapcsolattartásra (is) használja az internetet. 2017-ben az internethasználók közül az ötven év felettiek nagyjából 65%-a volt fent közösségi oldalon, és mind az 51-64 évesek mind pedig az annál idősebbek fele (az idősebbik korcsoportban még pár százalékponttal többen is) csevegett vagy fórumozott is az interneten (NMHH 2018). Egy 2020-ban a 65 és 85 éves kor közötti mobiltelefonhasználók körében végzett felmérés pedig arra utal, hogy bennük is megvan a nyitottság technológiai újítások kipróbálására: az eredmények szerint minden második válaszadó érdeklődve fogadta egy bizonyos okoseszköz használatának felvetését (HVG 2020).

A járványügyi helyzetben a veszélyeztetettségérzet és az ismeretlen okozta bizonytalanság, a formális és informális támogatásokhoz és egyéb erőforrásokhoz való fizikai hozzáférés megnehezülése, a „társadalmi” távolságtartás imperatívusza, és egyes szolgáltatások internetes felületekre költöztetése a megküzdési stratégia fontos eszközeként önmagában is megnövelte az internethasználati igényt. Nem ismerünk kifejezetten a járványügyi kontextusban a magyarországi idősek internethasználati szokásainak jellemzőit vagy változását vizsgáló kutatást, de egy kanadai felmérés jó támpontokat adhat a párhuzamosságok feltételezéséhez a trendek szintjén. A 65 éves és idősebb kanadaiak járványhelyzeti megküzdési stratégiájában eminens helyet foglaltak el az IKT-alapú eszközök és szolgáltatások a szorongásuk csökkentésében, és összességében 2020 júliusában az egy évvel korábbihoz képest intenzívebben használták azokat például videóhívásra, bevásárlásra, közösségi médiára vagy szórakozásra (AGE-WELL 2020, ENVIRONICS Research 2020).

Érdekes kiegészíteni ezeket a trendeket és adatokat egy, a járvány első hulláma alatt (dominánsan 2020 májusában és júniusában) készített online kérdőív válaszadóinak korösszetételével. Tróbert Anett és munkatársai Facebook csoportokban, levelezőlistákon és különböző weboldalakon terjesztették idős családtagjukat gondozók tapasztalatait, a gondozással kapcsolatos terheket felmérni kívánó online kérdőívüket. Összesen 1004-en adtak választ (közel felük a járvány alatt is gondozott), és a kitöltők közel tizede (9,5%) a 71-85 évesek korosztályából, fele (51%) pedig a 61-70 évesek korosztályából került ki (Tróbert – Bagyura – Széman 2020). Jóllehet ez a kutatás nem kifejezetten a demenciával élő családtagjukat gondozók körében készült, a kitöltők közötti magas arányukat mi az idősebb családi gondozók online csatornákon keresztül elérhetőségének és gondozási szempontból releváns csoportokba/online erőforrásokba, illetve esetlegesen társas hálózatokba való be-

KÖZELKÉP

csatornázottságuk indikátorának tekintjük. Ez a kutatás azt is mutatja, hogy ebből a szempontból van, ill. lenne mire építeni online közösségek létrehozásában az online felületek hathatósabb kihasználásával.

Mindezek alátámasztják azon kezdeményezések létjogosultságát, amelyek online csatornákon keresztül – elsősorban Facebookon – akarják elérni az érintett idősebb korosztályokat, számukra edukációs és pszichoszociális támogatást kínálni, és az ő a bevonásukkal akarnak AC-közösséget építeni vagy működtetni. Sőt, egy jól működő internetes közösség vagy információforrás megfelelő értékajánlata keresletet is generálhat – pull-hatást kiváltva –, így képezve fontos motivációt önmagában is az internethasználóvá válásra, vagy az aktívabb-sokrétűbb internethasználatra.

Ugyanakkor az idősebb korosztályok internethasználatának növekedési trendje ellenére például a 65-74 évesek többsége gyakorlatilag nem használja az internetet. Egy 2019-es felmérés adatai szerint a kérdezést megelőző három hónapban nem használta ennek a korosztálynak a háromötöde (59%), ami még akkor is nagyon magas arány, ha egyébként 2015-ben ugyanez az adat jóval magasabb, 72% volt (Eurostat 2020). Az is látszik az NMHH 2017-es felméréséből, hogy a digitális hátrányok – továbbra is – egybeesnek olyan más társadalmi hátrányokkal, mint a pénzügyi lehetőségek hiánya, az alacsony iskolai végzettség, vagy a kisebb településméret.

Egy másik fontos kontextuális tényező a szociális szakemberek technológiahasználata, amit azért érdemes beidézni, mert a helyi AC-kat nagyon sokszor terepen dolgozó szociális szakemberek vagy korábban a szociális szférában dolgozó szakemberek hozták létre, gyakran a már meglévő helyi formális ellátási kínálatba illesztve, vagy ahhoz kapcsolva. A működési környezet mélyebb megértéséhez ezért megfelelő és fontos proxy lehet Tóth Anikó Panna (2020) éppen a járványügyi veszélyhelyzet kihirdetése előtt egy hónappal lezáruló, a szociális szférában dolgozók körében végzett online kérdőíves adatfelvétele. Tóth ebben a felmérésben – a szociális szférán belül egyéb munkaköri vagy iskolai végzettségi megkötést nem alkalmazva, de a szféra közfoglalkoztatottjait az adatfelvételtől kizárva – a megkérdezettek IKT-jártasságát, közösségi-média használati szokásait, illetve az IKT-alapú eszközöknek és szolgáltatásoknak a segítő munkában és a szakmai önképzésben való használhatóságával, továbbá a releváns etikai dilemmákkal kapcsolatos attitűdjeit kutatta. 337 válaszadó töltötte ki a kérdőívet, amit különböző online szakmai profilú csatornákon keresztül terjesztett, és a mintavétele nem volt reprezentatív. A számunkra érdekesebb eredmények szerint nem volt jellemző a szociális szférában az, hogy a technológiahasználatra/(szakmai jellegű) közösségi médiahasználatra, vagy kifejezetten a kliensekkel való online kapcsolattartásra létezett volna valamilyen protokoll, különösen nem egy egységes ajánlás, így előfordult olyan szolgáltató is, ahol kifejezetten tiltották, és olyan is, ahol kifejezetten ösztönözték a kliensekkel való online kapcsolattartást. Az is kiderült a felmérésből, hogy a közösségi médiumok közül használatban a Facebook vezetett, szinte minden válaszadó használta (bár nem volt specifikálva, hogy a szakmai munkájukban és/vagy a magánéletükben használ-

KÖZELKÉP

ták-e). Elég magas arányban volt jellemző az online kapcsolattartás a kliensekkel, e-mail-t pl. a válaszadók közel fele (45%), míg online közösségi csoportokat a tizedük használt ehhez, és saját bevallása szerint minden negyedik válaszadó közösségépítésre is használta az online eszközöket, felületeket. Érdekes, hogy a válaszadók relatív többsége szerint a kliensek kifejezetten igénylik az online kapcsolattartást (bár klienscsoportokra bontva sajnos nem állt rendelkezésre adat). Összességében elmondható még, hogy e mintában a szociális szférában dolgozóknak pozitív attitűdje volt az IKT-eszközökkel és a kliensmunkában való használatával kapcsolatban, de igencsak igényelték volna a közösségi média használatára vonatkozó szakmai és módszertani útmutatókat, ajánlásokat.

A vizsgálat módszertana

Vizsgálatunk az AC-k online jelenlétét és tevékenységi formáit a 2019. szeptember 1. és 2020. augusztus 31. közötti 12 hónapban kutatja, amit hozzávetőlegesen megelőzött 2020. március 11., amikor kihirdették a járványügyi veszélyhelyzetet. Ez által össze tudjuk vetni a Cafék természetes, konszolidált – a járvánnyal kapcsolatos köz- és politikai beszédmód militáns fordulataival összhangban „békebeli” – online jelenlétét a járvány első hulláma alatt.¹¹ A veszélyhelyzet kihirdetése előtti és utáni kétszer hat hónap kutatási időszáv megfelelően hosszú időszak arra, hogy az AC-k online tevékenységéről elegendő információt tudjunk összegyűjteni és elemezni, a viselkedési mintázataikat leírni.

A kiválasztott időszak kezdetének és végének megfelelőségét támasztja alá az a tény is, hogy a többségük nyári szünetet szokott tartani, így 2019 szeptembere, azaz a vizsgálati időszak kezdete sok esetben egy új „évad” kezdetével is egybeesett. Adatgyűjtésünk 2020. augusztus 31-i záró időpontja viszont egy atipikus korszakot zárt le az életükben, mert a tavaszi idény kényszerűségből rövidre zárt és prolongált is volt egyszerre. Ugyanakkor ez az augusztus még hordozta azt a reményt, hogy ősszel országszerte már a valós, fizikai térben tudnak újraindulni, helyreállítva a normális üzemmenetet.¹²

¹¹ A járvány első hullámának nagyjából a hivatalos veszélyhelyzet deklarálásától az augusztus végi-szeptember eleji időszakot tekintjük. A veszélyhelyzetet március 11-én hirdették ki, június 18-a után pedig hivatalosan egy alacsonyabb szintű, kevesebb megkötéssel jellemezhető „járványügyi készültség”-ben volt az ország.

¹² A veszélyhelyzet június 18-i megszüntetésével, az idősothtonok látogatási tilalmának június 20-i részleges feloldásával, illetve a júliusban és augusztusban mért alacsony járványügyi mutatószámokkal. A nyári szünet vége felé 2020 augusztusában az Alzheimer Cafék szervezői újra döntési helyzetbe kerültek: az aktuális járványügyi adatok és szabályozások fényében tervezzenek-e ősze találkozót. Nem találtunk egységes kommunikációt és iránymutatást erre vonatkozóan, de amennyire az AC-k online kommunikációjából következtetni tudunk kilenc AC indult újra legalább egy esemény szervezésével szeptemberben a járvány 2020 őszi második hulláma miatti újabb általános tevékenység-felfüggesztésig.

KÖZELKÉP

Kutatásunkban abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a különböző internetes platformok az AC-k kézenfekvő megjelenési terepei voltak – függetlenül a járványtól. Dr. Menyhárt Miklós 2018-as módszertani ajánlásomaga is tartalmazott már az internethasználattal kapcsolatban néhány ajánlást, többek között a Facebook-oldalak használhatóságával kapcsolatban. Ezek főleg a alapinformációk közlésére szorítottak a következő alkalmáról, az elmúlt alkalom összefoglalásáról, illetve egy-egy, a kikapcsolódást és a lelki megerősítést célzó poszt vagy fénykép megosztásáról (Menyhárt 2018: 12).

Mi ehhez képest egy komplexebb, holisztikusabb, kulcsdimenzióként a közösségszervezést és a megerősítő, egyenlősítő, aktiváló, a sorstársi kölcsönös támogatás (*peer-support*) előmozdítását is magában foglaló stratégia eszközeként tekintünk az online térre. Ennek megfelelően összegyűjtöttük internetes felületek általános funkcióit és lehetőségeit, és végiggondoltuk, hogy ezek közül melyeket tudnánk alkalmazni az Alzheimer Cafék. Az alábbi tízelemű lista egy több körös, iteratív tematikai tisztázás és csoportosítás eredménye, amelyben igyekeztünk viszonylag egynemű, és egymástól jól elhatárolható analitikus csoportba rendezni az online platformok lehetséges funkcióit, amelyek az AC-k céljainak a megvalósítását támogathatják a céljaik hatékony érvényesülésétől kezdve a közösségszervezésen át a rendezvények menedzseléséig. Vizsgálatunk elsősorban technikai volt, egy potenciális funkció-listából indultunk ki. Azt vizsgáltuk, hogy az internetes platformok milyen lehetőségeket nyújtanak a számukra, és ezekből melyek azok, amik részben vagy teljesen meg is valósultak a járvány kitörése előtti és utáni hat hónapban.

Ugyanakkor az AC-k helyszíni működésével kapcsolatban Magyarországról nem áll rendelkezésre nyilvános, szisztematikusan generált tudás – például független kutatási eredmények (Greenwood – Smith – Akhtar – Richardson 2017, Teahan – Fitzgerald – O’Shea 2020) vagy önellenőrző minőségbiztosítási célú vizsgálatok (Jones 2010b) formájában –, így a releváns célok definiálásánál az eredeti mieseni koncepcióból indultunk ki. Ezért a vizsgálatunk független attól, hogy az egyes célok magyarországi adaptációi egyáltalán megtörténtek-e, hogy azok a módszerekbe be lettek-e építve általános vagy egyedi gyakorlatként, és ha igen, akkor milyen eredménnyel.

Az online működésmód tulajdonképpen valamiféle tükörként és indikátorként is felfogható, függetlenül attól, hogy mennyire tekintették prioritásnak a vállalt céljaik online eszközökkel való megtámogatását. Bízunk abban, hogy elemzésünk segíti a szervezőket az online stratégiájukra és módszereikre való reflexión túl az offline céljaik és módszereik felülvizsgálatában is, illetve és ezek harmonizálásában egy eredményesebb pszichoedukációs és mentális támogatói munka megvalósításához.

A második hullám valamikor augusztus végén indult meredek növekedési rátával, és szeptember első hetében már az igazolt új és aktív fertőzések száma is messze meghaladta a tavaszi első hullám csúcán tapasztalt értékeket (ATLO 2021).

KÖZELKÉP

Elemzésünk szerint az internetes platformokat az AC-k az alábbi funkciókra használhatják:

1. Kommunikálhatják a létezésüket, definiálhatják a céljaikat egy küldetésnyilatkozattal, vagy hasonló ötleírással az elsődleges célcsoport (demenciával élők és családtagjaik, különösen a gondozó családtagok) számára, illetve a tágabb szakmai és közösségi nyilvánosságban is. Megfogalmazhatják az értékajánlatukat: azt, hogy kinek miért hasznos az Alzheimer Café, mit tud nyújtani, és hol húzódnak a kompetenciahatárai.
2. Közölhetik a következő alkalmak helyszínét, időpontját, adott esetben a témáját és meghívott vendégét.
3. További helyi és általános támogató erőforrásokat (például szociális, egészségügyi és mentálhigiénés támogató szolgáltatások, tudásbázisok stb.), és az azokhoz való hozzáférés módjait (jogosultság, eljárásrend stb.) is meg tudnak jeleníteni, magukat ezzel is pozicionálva és definiálva a tágabb gondozási-támogatási ökoszisztémában.
4. Közvetíthetik a (nagy)világ ad-hoc releváns híreit, amelyek inkább érdekességek vagy inspiráló történetek, mint direktben hasznosítható információk, pl. egy új felfedezésről a demenciával kapcsolatban, vagy egy nyilvánosságot kapott hír, tanulságos történet egy demenciával élő személyről vagy a gondozásáról.
5. Elsődleges kontaktinformációkat/kétirányú kommunikációs csatornákat is felkínálhatnak (telefonszám, email), ahol kapcsolatba lehet lépni a szervezőkkel, egyéni visszajelzést kaphatnak, és igény esetén akár személyre szabott információkat is tudnak közvetíteni, egyéni problémákat kezelni.
6. Nyílt kétirányú csatornákon (például Facebook csoportokban) közösségi visszajelzést tudnak kapni, és kapcsolatot tudnak tartani két helyszíni AC-rendezvény között a közösségükkel, megfelelő kommunikációval aktívan fenn tudják tartani az érdeklődést és bevonódást.
7. Aktív közösség-szervezési tevékenységet folytathatnak, platformot tudnak nyújtani a közösség egymás közti interakciójának, ezzel összességében erősíthetik a közösségi identitást, növelhetik a közösség szolidaritási és kölcsönös támogatói (*peer-support*) potenciálját és előmozdíthatják annak realizálódását információs, érzelmi, praktikus/természetbeni, vagy éppen (identitás)megerősítő jellegű támogatásokban.
8. Bővíthetik a saját közösségüket, azaz új emberekhez juthatnak el, akik a saját közösségük részei lehetnek, akár a fizikai részvételükkel, akár csak virtuálisan.
9. Erőforráshoz juthatnak adománygyűjtéssel, önkéntesek toborzásával, vagy valamilyen eszközszükséglet meghirdetésével.
10. Tervezett vagy kényszerű szünet idején (a nyári hónapokban, vagy éppen egy járvány idején) az online térben is megtarthatók az AC-rendezvények.

KÖZELKÉP

Ezekből a potenciális funkciókból és lehetőségekből kiindulva kutatásunkban egy, az AC-k online jelenlétét vizsgáló komplex szempontrendszerrel állítottunk fel, aminek segítségével azt vizsgáltuk, hogy a lehetséges funkciók listájából melyek azok, amik részben vagy teljesen meg is valósultak a járvány kitörése előtti és utáni hat hónapban.¹³ Eredményeink és értelmezésünk alátámasztására példákat – idézeteket és hivatkozásokat (linkeket) – illesztettünk a tanulmányba. Tisztában voltunk azzal, hogy egy online „történésnek”, például egy Facebook bejegyzésnek többféle funkciója is lehet, az általunk elsődlegesnek vélt eredeti szándék mellett az további másodlagos funkciókat is betölthet. Ezek a funkciók konszolidált körülmények között is érvényesülhetnek, de egy járványügyi helyzetben, az általános „társadalmi” távolságtartási előírás kontextusában még hangsúlyosabbá válhatnak, vagy, mint az utolsó pont esetén, megjelenhetnek.

A használható platformok közül a leginkább evidensnek az AC vagy fenntartójának saját honlapja, Facebook-lapja vagy -csoportja tűnt. Különösen utóbbi nyújt lehetőséget a közösségépítésre, a szervezők és a közösség közötti kétirányú (vertikális) és a közösség tagjai közötti (horizontális) kommunikációra. Szóba jöhetne még a hírlevél is, de annak a tartalma kutatói szemmel láthatatlan, és esetleg Twitter vagy Instagram jelenlét is.¹⁴ Külön kerestük a zárt Facebook csoportok létezésére utaló nyomokat, ahol a külvilág elől rejtve lehet ezeket a nagyon személyes és érzékeny témákat kibeszélni, egyéni tapasztalatokat megosztani, így az feltételezhető, hogy a fentebb felsorolt funkciók közül több érvényesülését, a támogató potenciálok realizálását is inkább a zárt csoportok teszik lehetővé. Két ilyen csoportot találtunk (Bonyhádon és Siófokon) de az ezekben zajló történésekre hozzáférés hiányában természetesen nem lehetett rálátásunk, de annyit megállapíthatunk, hogy a zárt csoport létezése inkább kivétel. További korlátot jelentett, ha egy AC nem rendelkezett önálló Facebook megjelenéssel, hanem a híradásai csak a többi bejegyzés között voltak megtalálhatók a fenntartó Facebook oldalán. Ezekben az esetekben az elsődleges célcsoportot nem az Alzheimer Café közönsége képezte, és a nem közvetlenül az AC-ról szóló bejegyzéseket nem is vettük bele az elemzésbe.

E mellett fontosnak éreztük a működő magyarországi AC-k számának a becslését is, mert erről sem találtunk egy megbízhatóan teljes összesített listát. Rendelkezésünkre állt ugyan két lista 2019 szeptemberéből, és egy harmadik, 2020 nyári lista, amelyek között jelentős átfedések voltak, de voltak olyan AC-k is, amelyeket nem találtunk meg mindegyiken, és olyan is, amelyiket egyiket sem, de tudtunk a létezéséről egyéb forrásból. Ez alapján minden egyes Café online jelenlétét megpróbáltuk felderíteni Google és Facebook keresések alapján, és egy egységes listát előál-

¹³ A funkciólistát az empirikus munka során „nyitott végű”-ként kezeltük, azaz a terepen tapasztalt funkciók segítségével tovább gazdagítottunk volna, de ilyeneket nem találtunk.

¹⁴ Egyéb médiumok használatára (hírlevél, esetleg Twitter vagy Instagram) végül nem is találtunk nyomot a terepen.

KÖZELKÉP

lítani. Természetesen egy AC működhet bármiféle nyilvánosan hozzáférhető online jelenlét, nyom nélkül is, de azt nehezen tudtuk elképzelni, hogy legalább a legalapvetőbb információk egy statikus weblapon ne legyenek hozzáférhetőek, még ha nem is frissítik azt rendszeresen. Ez a másik korlátot is felveti, mely szerint egy, az adatfelvétel idejére már megszűnt AC-nek is lehet digitális nyoma (például egy statikus honlap „ottfelejtett”, le nem szedett lapja), amely alapján tévesen feltételezhetjük, hogy az még mindig működött az adatgyűjtésünk időpontjában, de ezek száma a becslésünk szerint legfeljebb két-három lehetett.

Az egyesített listán szereplő minden Caféval kapcsolatban kétlépcsős online adatgyűjtést végeztünk. Egy feltérképező alap információgyűjtéssel – „mapping” – kezdtünk, mely során begyűjtöttük és frissítettük az alapadatokat, majd az online térben aktívabbak tevékenységét alaposabban is megvizsgáltuk, a szervezők és a közösség tagjainak bejegyzéseit tartalomelemzés segítségével is kategorizáltuk, a funkciólista kategóriái szerint csoportosítva a vizsgált 12 hónap bejegyzéseit. Az eredmények bemutatásakor arra törekszünk, hogy az általunk beazonosított online funkciók előfordulását megragadjuk és leírjuk, illetve arra, hogy elkülönítve tárgyaljuk a járvány kitörése előtti és utáni online jelenlét és tevékenységek sajátosságait, különös tekintettel a járványhelyzeti adaptáció módjaira.

A vizsgálat eredményei (első rész)

Először az AC-k általános online jelenlétét írjuk le a platform típusa, illetve a megjelenés önállósága dimenzióiban, röviden kitérve azokra a kulcsfunkciókra is, amelyeket az adott keretek lehetővé tesznek. Ezeket a funkciókat és célokat a majd következő fejezetekben részletesebben is kifejtjük és tényleges előfordulásukat illetve azok jellemzőit részletesebben is bemutatjuk.

A beazonosított lehetséges funkciók listáján szereplő elemek közül a logikailag szorosabban összetartozókat - átfedőket az eredmények ismertetésekor együtt tárgyaljuk.

AZ AC-K INTERNETES MEGJELENÉSE

A rendelkezésre álló listáinkból¹⁵ és célirányos kereséseink nyomán az országban 43 Alzheimer Cafét tudtunk beazonosítani önálló online jelenléttel 2020 augusztusában, róluk feltételezhető, hogy 2020 nyarán vagy röviddel korábban is működtek még. Azon AC-k számát, melyek létezését és működését 2020-ban önálló online je-

¹⁵ Alzheimercafe.hu, az inda.info.hu/demencia.hu, és a Szociális és Gyermekvédelmi Igazgatóság honlapja (szocialisportal.hu).

KÖZELKÉP

lenlétük hiánya ellenére egyéb forrásokból valószínűsíteni tudjuk (például ad-hoc közvetett hírekből) 7-8-ra tesszük.

Alapvetően háromféleképpen jelennek meg online platformokon: 1) önállóan, 2) a fenntartójuk által annak egyéb szolgáltatásai között elhelyezve, illetve 3) e kettő kombinációjára is találtunk példát. Ennek a jelentősége kettős. Az önálló megjelenést könnyebb és rugalmasabb a szervezőknek menedzselni: nagyobb az önállóságuk abban, hogy mit, milyen időzítéssel és milyen céllal tesznek, illetve azt is, hogy milyen platformon és vizuális körítéssel teszik mindezt. Az önálló megjelenésű AC jobban tudja magát hirdetni, könnyebb lehatárolniuk, és elérniük a potenciális célcsoport tagjait, illetve facilitálni a közösségi identitást. Ha pedig a fenntartó által kezelt-menedzselte oldalba integrálva vannak jelen, akkor mindez nehezebbé válhat: kevésbé lehetnek autonómak, esetleg bürokratikusabb az új információk megosztása, feltehetően nincs is közvetlen szerkesztési jogosultságuk ezeken a felületeken, kevésbé interaktív, és a célcsoportot is nehezebb lehet elérni, ill. nekik célzott üzenetet eljuttatni, mert a fenntartó feltehetőleg a szolgáltatási portfólióját igyekszik bemutatni a sokszínű közönségének. Ugyanakkor lehetséges, hogy az efféle integráció egyfajta hitelességi biztosíték lehet a potenciális célcsoport tagjainak, illetve könnyebb lehet a szolgáltatások integrált felkínálása. Egy vegyes rendszer (megkettőzött jelenléttel) pedig alkalmas lehet az előnyök kombinálására.

Az AC-k jellemzően kétféle platformot használnak Magyarországon, a Facebookot és a klasszikus honlapokat. Az önálló Facebook-megjelenést kiemelt fontosságúnak tekintjük, mert ezek a mindenki számára legkönnyebben elérhető és legtöbb lehetőséget nyújtó terepei az AC-val és a közösséggel való közvetlen kommunikációnak. Nagyjából a felük rendelkezik saját Facebook megjelenéssel (elsősorban oldallal, kivételként csoporttal), a harmada pedig a fenntartó Facebook oldalának egyéb szolgáltatásaival közös csomagjában érhető el.¹⁶ E tanulmány szempontjából kiemelten fontos közösségi funkciók kiteljesítéséhez a Facebook *csoport*¹⁷ tűnik a legmegfelelőbbnek, ahol egyenrangúbbak a viszonyok (például a csoporttagoknak is van joga posztolni, azaz a beszélgetést tematizálni, míg egy oldalánál csak az adminisztrátornak), könnyebbé válik a horizontális kommunikáció az egyszerűbb gom-

¹⁶ Utóbbira példa Ferencváros, ahol a kerület Humánszolgáltatási Irodájának időügyi koordinátora által gondozott „Idősügyi Programok” oldalán jelennek meg az Alzheimer Café – itt Demencia Kávézó néven futó – tartalmai. A 12. kerületben pedig éppen az adatgyűjtésünk időszakában, 2020 márciusában hoztak létre önálló oldalt az AC számára, amelynek a programjait korábban a rendezvénynek helyszínt biztosító kerületi fenntartású közösségi tér, a Hegyvidéki Kulturális Szalon jelenítette meg a Facebook-oldalán. A biatorbágyi Alzheimer Café eseményeit bár több fórumon is meg lehet találni – a fenntartó alapítvány oldalán és a helyszín honlapján –, de saját Facebook oldallal nem rendelkezik. A Nyergesújfalu működő AC online megjelenése pedig az egyik ritka példája volt a nyilvános Facebook csoportnak (<https://www.facebook.com/groups/1184560104905259/about>), de e tanulmány megjelenésének időpontjára már zárt csoporttá vált.

¹⁷ Hogyan tudok létrehozni Facebook-csoportot? (<https://www.facebook.com/help/167970719931213>)

KÖZELKÉP

bokkal (emotikonokkal) kifejezhető reakcióktól a komplexebb szöveges beírásokig, beleértve a harmadik féltől származó információk/érdekességek gyors megosztásának lehetőségét is. Ezzel a közösség tagjai számára a bekapcsolódás és a diskurzusok kezdeményezése előtt alacsonyabb a küszöb, ami a közösségi identitás és a kölcsönös támogatói potenciál növekedéséhez is hozzájárulhat.

Az AC-k több mint negyven százalékának van Facebookon kívüli jelenléte (is), ahol a találkozóról szóló információkat közvetítenek a szervezők, de ezeket sok esetben nem frissítik rendszeresen. Statikus honlapból összesen csak négyet találtunk, egy kivétellel a fenntartó honlapján kapott helyet a bemutatkozás, de a havi rendszerességű eseményekről vagy egyéb aktualitásokról egyedi információkat nem közöltek, az egy kivétel pedig a tatai AC, aminek bár önálló, de csak statikus jellegű honlapja van. A honlapok előnye lehet, hogy hosszabb időre visszamenőleg sokszor könnyebben áttekinthetők és rendszerezhetők, és talán hitelesebbnek, de mindenképpen hivatalosabbnak is tűnhetnek.

Ezért talán az az ideális, ha a Cafék megtalálhatók mindkét típusú platformon, mert más és más célokat és igényeket tudnak jobban kiszolgálni.

A rendezvényeket szervezőkhöz kapcsolódó kontaktfelvetés elengedhetetlennek tűnne, hogy például lehetővé tegye a személyes jellegű kommunikációt és az egyéni kérdések vagy problémák kezelését. Mégis, bár jellemzően megjelenik, de nem általános az elérhetőségek szerepeltetése. Az információmegosztási dimenzióban a Demenciabarát Mosonmagyaróvár¹⁸ honlapja nyújtja a leginkább széleskörű tájékoztatást. Integráltan mutatja be a Demenciabarát Mosonmagyaróvár programot, az Alzheimer Cafét, ad alapvető tájékoztatást a demenciáról, és a szervezőkkel való kapcsolattartáshoz is lehetőséget nyújt, ugyanakkor a program híreinek és a sajtómegjelenéseknek szentelt oldalak hosszabb ideje nem frissülnek. A Modus Alapítvány által működtetett Cafék (Bököny, Érpatak, Kálmánháza, Tiszaeszlár, Tiszavasvári, Újfehértó) az Alapítvány honlapján és Facebook oldalán együtt („csomagban”, nem önálló jelenléttel) található meg,¹⁹ és egyéb alapítványi tevékenységek bemutatása között szerepel. Az alapítványi platformok segítik és egyszerűbbé teszik a sztentendizált információátadást, beleértve a Modus Alapítvány más programjait is.²⁰ Ugyanakkor csökken a kezdeményezések lokalitása, beleértve talán a kölcsönös támogatásnak a személyes ismertség által erősített potenciálját is.

A vizuális megjelenés figyelemfelhívóvá, jellegzetessé vagy igényessé formálására a honlapok is lehetőséget adnának, de kevés AC döntött saját honlap létrehozása mellett.

¹⁸ <http://demenciamovar.hu/>

¹⁹ <https://modus.hu/>, <https://www.facebook.com/modus.alapitvany/>

²⁰ Az Alapítvány FB-megjelenése alapján az elmúlt időszakban a tevékenységek közül a DemenSzia! Percek videósorozat került a fókuszba – már az AC-sorozatuk támogatási időszakának lejártá után.

KÖZELKÉP

Érdeemes kitérni azokra a honlapokra is, amelyek valamilyen sajátos rendezőelv szerint listázzák az Alzheimer Cafékat, ezzel növelve a láthatóságukat a közösség számára is és olyanok számára is, akik korábban nem rendelkeztek információval a létezésükről. Három ilyen honlapról van tudomásunk: az alzheimercafe.hu-ról,²¹ az Interprofesszionális Demencia Program (INDA) honlapjáról²² és a szociálisportál.hu-ról.²³

A legrégebbi ezek közül az alzheimercafe.hu, melynek kettős célcsoportja van. Egyrészt szól a közvetlenül érintett elsődleges célcsoportba tartozóknak különféle, a demenciával kapcsolatos információkkal, illetve olyanoknak is, akik egy helyi Café indításán gondolkodnak. A leendő szervezőknek dedikált menüpontban az indulást segítő módszertani anyagok, és a sokuk által használt türkizkék logó is elérhető. A honlap 2020. augusztusi állapota szerint listáz AC-kat, de van egy linkgyűjtemény is a témával foglalkozó magyar kezdeményezések és néhány külföldi szervezet felsorolásával. Úgy tűnik, hogy sem a blog, sem pedig a listázott Cafék elérhetőségét és a találkozóik rendszeres időpontjait tartalmazó lista nem frissült az adatfelvételünket megelőző néhány hónapban, és talán ennek köszönhetően a megjelenített kontakt-információk egy része (például egy adott rendezvény rendszeres helyszíne) elavult és pontatlan volt.

Az INDA program honlapja szintén megjeleníti a demencia meghatározását, de jobban körüljárva azt, mélyebbre menve, az időskori demenciát leggyakrabban okozó betegségek leírásával és a megértést segítő ábrákkal kiegészítve. Ezenkívül bemutatja magát a programot és az ennek keretében megvalósul projekteket, amik közt vannak az érintettek számára információforrásként használható kiadványok, az ország több városában megrendezett Demencia Információs Órák (DIÓ), a „Nefe-lejcs” Sorozat (olvasmányos életképekhez kapcsolt tanácsok és információk), valamint a program égisze alatt menedzselte Cafék listája, és a közös küldetésnyilatkozat alatt elérhető a legutóbbi rendezvényeik is. Valamint létrehoztak egy naptárat is, amiben látható minden általuk megszervezett DIÓ és AC-találkozó is.

A Szociális Ágazati Portált (SzÁP) a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság üzemelteti sokrétű funkcióval és kiterjedt témakörrel. Egyik menüpontja az „Alzheimer Café” címet viseli, ami alatt megtalálható egy küldetésnyilatkozat, a (leendő) szervezők számára készített támogató anyagok, a hálózat tagjainak bemutatkozó szövegei, és egy, a hálózatosodásra vonatkozó szándéknyilatkozat is. Az érintettek számára pedig a demenciáról szóló tájékoztató szöveg, programajánlók, a demenciához kapcsolódó cikkek, és más erőforrásokra mutató linkek. Külön menüpontként szerepel többek között „Idősekkel és demenciával foglalkozó szervezetek” „Könyvajánló” és „Filmajánló” is, illetve megtalálható rajta egy Cafékat összegyűjtő lista is.

²¹ <http://alzheimercafe.hu/>

²² <https://demencia.hu/alzheimer-cafe/>

²³ <http://szocialisportal.hu/alzheimer-cafe>

KÖZELKÉP

Mindhárom említett honlap önmagában is értékes információkat tartalmaz és szerepet játszik az Alzheimer Cafék láthatóságának növelésében, még akkor is, ha egyébként egyik lista sem tűnt teljesnek 2020 augusztusában. Ez elsősorban azért jelent problémát, mert az amúgy sem kifejezetten könnyen kereshető listákból az sem deríthető ki könnyen, hogy az olvasóhoz hol működik legközelebb AC – nincsenek például egy beágyazott térképre elhelyezve.

AZ ALZHEIMER CAFÉK ÖNREPREZENTÁCIÓJA, ÖNDEFINÍCIÓJA

Az Alzheimer Cafék online megjelenésének leginkább magától értetődő célja a saját láthatóságuk növelése és a belső információk, hírek megosztása. A módszertani fejezetben bemutatott funkciók közül az öndefiníciós (első) és alapinformációkat közlő (második) funkciókat értjük ez alatt. Eredményeink szerint valóban az első kettő volt a legáltalánosabb használata az online felületeknek, de még ezeknek az essen- ciális funkcióknak a megvalósításában is változó tudatossággal alkalmazták az elemzett platformokat.

A következő AC-rendezvényhez közvetlenül kapcsolódó információk, mint a találkozó helyszíne, időpontja, adott esetben a témája és meghívott vendége az üzemszerű működéshez kihagyhatatlanok. Mivel a demenciával élők és gondozóik életében sok a logisztikai jellegű kihívás is, fontos, hogy a találkozók megfelelően tervezhetők, előre bejelentettek legyenek. Ezeket az alapvető információkat többnyire rendszeresen megosztották a rendezvények szervezői,²⁴ változatos megoldásokat alkalmazva, számos esetben párhuzamos csatornákat is használva: leggyakrabban a Facebookon eseményként vagy bejegyzésként meghirdetve, ritkábban a saját web- lapjukon vagy az INDA program gyűjtőoldalként funkcionáló oldalain is. A rendezvényeket olykor a nekik helyet adó helyszínek²⁵ – kávéház, étterem, közösségi tér stb. –, illetve az AC-k fenntartói is meghirdették a saját online felületeiken. A tájékoztatók tartalmi és formai elemeit is sokszínűség jellemezte: a rövid, pusztán alapvető információkat tartalmazó minimalista szövegek (helyszín és időpont) mellett egyes Cafék jobban kidolgozott, stílusukban inkább meghívónak nevezhető elemeket is használtak. Utóbbiak a rendezvény témájának és felkért előadójának bemutatását fényké-

²⁴ Ugyanakkor találtunk néhány nem frissülő statikus honlapot is, illetve néhány AC-t egyáltalán nem találtunk meg online. Ezek feltehetőleg valamilyen hagyományos, offline csatornán hirdettek, helyi nyomtatott sajtóban, hirdetményben, szórólapokon-plakátokon, kábeltevéen stb. Igaz lehet továbbá az online platformokat aktívabban használó AC-kra is, hogy kiegészítő offline csatornákat is igénybe vehettek az üzeneteik célba juttatásához.

²⁵ Például a Hegyvidéki Kulturális Szalon honlapja és Facebook oldala vagy a biatorbágyi Juhász Ferenc Művelődési Központ.

KÖZELKÉP

pekkel is illusztrálták, sokszor egy jól beazonosítható logót is tartalmazó egységes vizuális arculatba illesztve.²⁶

Az ezen túlmutató, célkijelölő és öndefiníáló közléseket – amelyek küldetésnyilatkozatnak is felfoghatók – az eredményorientáltság, a rendszerszintűbb hatásra törekvés, a tudatosabb közösségszervezés, valamint az online platformok tervszerűbb használata egyik lehetséges mutatójának tekintettük. Ilyen szöveget nagyjából minden harmadik AC közölt a honlapján, a Facebook oldalán vagy az egyes rendezvények leírásában.²⁷ Ezek nem csak a beazonosíthatóságukhoz járulnak hozzá, de a célcsoportok tagjaival is megismertetik a vállalt céljaikat, értékeiket és küldetésüket, felkínálva a lehetőséget az ezekkel való azonosulásra, és az egyéb érdekelt felek – például szakmai, igazgatási, érdekképviselői és egyéb profilú szervezetek – számára együttműködés kezdeményezésére.

Egy ilyen új típusú rendezvénynél, mozgalomnál, amelyik egy stigmákkal és tabukkal terhelt egyéni és közösségi kihívást kíván kezelni, kiemelt fontosságúnak ítéljük az önmeghatározást, a küldetésnyilatkozatot, ezért ezek elemzésére hosszabb terjedelmet szánunk.

Nyergesújfalun az önleírásban egy egyedi és figyelemfelkeltő felütést választottak: *„Mit keres a telefon a hűtőben? Avagy tudjunk meg többet az időskori szellemi leépülésről/demenciáról!”*²⁸ Az elsődleges cél explicit meghatározása az egyik központi elem, amivel a szervezők definiálják az Alzheimer Cafét. Az információnyújtás ígérete gyakori eleme a küldetésnyilatkozatoknak, ezt a Modus Alapítvány például így fogalmazza meg: *„Célja a családtagok tájékoztatása, informálása és szakmai tanácsokkal való támogatása a demencia témakörében.”*²⁹ Más leírásokban a „társalgás” szerepel, utalva a rendezvények informális és egyenlősítő törekvésére, amit Pécssett kifejezetten hangsúlyoznak az AC-k egy általunk szintén kulcsfontosságúnak ítélt funkciójára utalva: *„támogató légkörű beszélgetésekre kerül sor, ahol az érintettek megoszthatják tapasztalataikat, aggodalmaikat. Meghallgatást, lelki támogatást kaphatnak sorstársaiktól és tanácsot kérhetnek szakemberektől.”*³⁰ Egymás támogatása a gondozási tapasztalatok, a megélt érzelmek és az információk kölcsönös megosztásán, valamint a figyelő és megértő befogadáson keresztül tud realizálódni. Érdekes, hogy sem a Modus Alapítvány, sem a pécsi AC nem hangsúlyozza külön azt a laikus tapasztalati szakértői tudást, amelyet egyébként nem csak az eredeti

²⁶ Kaposvár, Szociális Központ, hírek: <http://www.szocgondkaposvar.hu/hirek/>, Tata, Szociális Alapellátó Központ: <http://szocalaptata.hu/2017/12/18/alzheimer-cafe/>, Szombathely Facebook poszt: <https://www.facebook.com/groups/2278251665629136/permalink/2617210851733214>, Mosonmagyaróvár Facebook poszt: <https://www.facebook.com/AlzheimerCafeMosonmagyarovar/posts/2856239007730228>

²⁷ A Kispesti AC meghívója (<http://segitokez.kispest.hu/hirek/254>), a Modus Alapítvány honlapja (<https://modus.hu/dementia/alzheimer-cafe/>), illetve a putnoki AC Facebook oldalának leírása (<https://www.facebook.com/Alzheimer-Caf%C3%A9-Putnok-88177083511184/about/>) jó példái ennek.

²⁸ <https://www.facebook.com/groups/1184560104905259/about/>

²⁹ <https://modus.hu/dementia/alzheimer-cafe/>

³⁰ <https://www.facebook.com/pg/alzheimercafepecs/about/>

KÖZELKÉP

koncepció, hanem általában a magyar szociális szakma is egyre inkább legitim és fontos erőforrásnak ismer el. Mindkét megfogalmazásban végzettség vagy hivatás által legitimált szakember lehet a szakértő. Általában is elmondható, hogy a legtöbbször különválasztják a szakemberek által közvetített „tudást” és a társaktól érkező érzelmi támogatást. Több esetben azonban a szakértői és tapasztalati tudás összemosódik, mint az alábbi tatai idézetben is: *„Remélve, hogy hasznos tapasztalatok, információk gyűjtésével térhetnek haza a demenciával élők ellátásáról.”*³¹ De több olyan egyenlősítő progresszívebb példa is van (Dombóvár, Mosonmagyaróvár, Siófok, Tatabánya), ahol a résztvevők tudása is szakértői tudásként, a „hivatásos” szakértők tudásával egyenrangúként jelenik meg explicit módon. Erre mutat példát a tatabányai Café küldetésnyilatkozatából származó részlet: *„MIÉRT? Azért, hogy a demenciával élő személyek, családtagjaik, valamint gondozóik nyugodt környezetben beszélgethessenek, egymástól és szakemberektől hasznos információkat kapjanak.”*³²

Hangsúlyos elem az eddig bemutatottokon kívül az eredeti holland modellt követve az Alzheimer Café/Kávézó nevekben is megjelenő „kávézó-jelleg” az önmeghatározásokban – *„egy csésze kávé vagy tea mellett”* –, és ez tükröződik a találkozók helyszíneinek kiválasztásában, valamint a szervezet és az események vizuális arculatában, például a használt logókban is. A vizuális megjelenés is az öndefiníció része, ami különösen a Facebook felületén alakítható könnyen és látványosan.³³ Többen közülük egy közös arculatot használnak (például az alzheimercafe.hu oldalon szabad felhasználásúként megosztott sablont) de legalább ugyanennyi olyan AC van, amelyik teljesen egyedi, saját logóval rendelkezik.³⁴ Közös jellemző, hogy a logók központi helyeken jelennek meg „profilképként”, borítóképként, vagy az alkalmakat hirdető posztokban. A leggyakrabban használt szimbólum pedig éppen a kávéscsésze.

2020. március 11-én a járványügyi veszélyhelyzet kihirdetésével nyilvánvalóvá vált, hogy Alzheimer Café találkozót sem lehet már tartani bizonytalan ideig. Az új előírásokhoz alkalmazkodva néhány napon belül mindenhol törölték az addig meghirdetett jelenléti rendezvényeket, bizonytalan időre felfüggesztették a tevékenységeiket. Több helyen – gyakran a fenntartó Facebook oldalán – csak egy hivatalos tájékoztatót osztottak meg, ami a fenntartó minden programjának felfüggesztéséről szólt, saját hozzáfűzött értelmezés vagy egyéb, a közösségnek szóló üzenet nélkül. Leggyakrabban az addigra már meghirdetett márciusi találkozók törlését jelentették be,³⁵ amihez esetleg hozzátették, hogy az Alzheimer Café (szolgáltatás)

³¹ <http://szocialaptata.hu/2017/12/18/alzheimer-cafe/>

³² <https://www.facebook.com/pg/alzheimercafetatabanya/about/>

³³ A megjelenés szabad formálása lehetséges a weblapokon is, de ehhez komolyabb informatikai és vizuális készségek szükségesek.

³⁴ Néhány példa lehet Putnok, Szerencs és a Modus Alapítvány által szervezett AC-k.

³⁵ *„A 2020.március 26.-ra tervezett Alzheimer találkozó a kialakult helyzetre való tekintettel elmarad.”* Dombóvári AC, március 16-a (https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1124292264412568&id=300135046828298).

KÖZELKÉP

egyelőre szünetel. Ezek jellemzően inkább szikár hivatalos jellegű szövegek voltak, azaz személyesebb hangvétel, vagy a bizonytalan helyzet okozta lelki vagy praktikus nehézségekre irányuló reflexió vagy támogatás nélkül.³⁶ Az AC-k jó részében ez is volt az utolsó online kommunikációs aktus, és a csatorna sokszor minden külön értesítés nélkül be is fagyott, illetve ahol a járvány kitörése előtt sem működtettek rendszeresen frissülő felületet, vagy még nem is volt meghirdetve a következő találkozó, ott jellemzően semmilyen információt nem közöltek. Nagyjából mindössze a harmaduk tartott fenn a veszélyhelyzet kihirdetése után is online tevékenységet az első hullám idején, de valószínűleg a kitörés környéki nagyfokú bizonytalanságra vezethető vissza, hogy akkor még ezek többsége sem közölt konkrét startégiát a tevékenységük valamiféle folytatására.

A bizonytalanság kezelésének egyik, Szerencsen³⁷ és Keszthelyen³⁸ is alkalmazott módja az volt, hogy meghatározták azt a tervezett időpontot, amikor a rendezvényeket újraindítják. Ettől kissé eltérő stratégiát választottak a győri és fehérgyarmati szervezők. Mindkét Facebook oldalon néhány helyi, ill. kormányzati koronavírus-tájékoztató posztot követően Győrben március 20-án, Fehérgyarmaton pedig március 31-én tettek közzé a további működésről szóló bejegyzést. A két szöveg nagy hasonlóságot mutat közvetlen és támogató hangvételében, és abban, hogy ugyanúgy ígéretet fogalmaznak meg az online aktivitás folytatására, aminek keretét is adnak. A győri AC posztjából idézve: *„Ezért igyekszem ezen az oldalon minden hozzám eljutó szakmai és tudományos bejegyzést, előadást, filmet, információt, tanácsot stb. megosztani – kérem, olvasgatás után osszák tovább gondozó, ápoló, felkészülő ismerőseiknek! Mindaddig, amíg újra találkozhatunk – szeretettel üdvözlök mindenkit 😊🙌😊! Vigyázzanak magukra és szeretteikre!”*³⁹ A fehérgyarmati Café bejegyzésében az aktivitást a szerdákhoz kötve heti rendszerességűnek ígéri, és e mellett egy, a kutatásunk alapján az online térben egyedülálló ajánlatot is közzétett az akár privát csatornákon is igénybe vehető személyes támogatásra: *„Amennyiben segítségre van szükségük keressenek Bennünket az alábbi elérhetőségeinken:[elérhetőségek].”*⁴⁰ Az ilyen közvetlen hangvételű kommunikáció és az elérhetőség megosztása csökkenthette a helyzetbe kódolt bizonytalanságot, és különösen annak explicitté tétele, hogy a szervezők szükség esetén rendelkezésre állnak. Ez a kiemelkedően jó – ám ritka – példa a potenciális támogatás mellett a szolidaritást és az összetartás érzését, összességében a helyzettel való eredményesebb megküzdést erősíthette.

³⁶ Például Tiszakécskén (https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=502746923742140&id=255067671843401)

³⁷ <https://www.facebook.com/alzheimercafeszerencs/posts/508268906513006>

³⁸ <https://www.facebook.com/alzheimercafekeszthely/posts/499043100778834>

³⁹ <https://www.facebook.com/alzheimercafegyor/posts/3667838259924043>

⁴⁰ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=919984171785294&id=728525844264462

KÖZELKÉP

Irodalom

- AGE-WELL (2020): Tech Use by Older Canadians for Health, Wellness and Independence in the Time of COVID-19. <https://agewell-nce.ca/wp-content/uploads/2020/09/OATechSurvey-SEP2020-FINAL.pdf>. (utolsó letöltés: 2021. 03. 22.)
- ATLO (2021): *Koronamonitor. Részletes adatok a koronavírus-járványról*. Retrieved from: <https://atlo.team/koronamonitor-reszletesadatok/> (utolsó letöltés: 2021. 05. 20.)
- ENVIRONICS Research (2020): Canadian Seniors Turn To Technology To Ease COVID-19 Worries. <https://environics.ca/uncategorized/canadian-seniors-turn-to-technology-to-ease-covid-19-worries/> (utolsó letöltés: 2021. 03. 22.)
- Eurostat (2020): Individuals' level of digital skills [isoc_sk_dskl_i]. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_sk_dskl_i&lang=en (utolsó letöltés: 2021. 03. 22.)
- Greenwood, N. – Smith, R. – Akhtar, F. – Richardson, A. (2017): A qualitative study of carers' experiences of dementia cafés: a place to feel supported and be yourself. *BMC geriatrics*, 17(1), 164-164. <https://doi.org/10.1186/s12877-017-0559-4>
- HVG (2020): Kevés 65 éven feletti magyar használ okos vérnyomásmérőt, de nyitottak lennének rá. https://hvg.hu/tudomany/20201214_idos_emberek_szenior_korosztaly_okoseszkoz_hasznalata_egeszsegtudatossag_telekom (utolsó letöltés: 2021. 03. 22.)
- Jobbágy M. (2019): Új törekvések a demenciával élő idősök és családjaik támogatásában: a közösségi részvétel növekvő szerepe. Konferenciaelőadás: XXIV. Közösségi Pszichiátriai, Addiktológiai és Mentálhigiénés Konferencia: Társadalmi mentalitás, társadalmi prevenció, mentális egyensúly, Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar, 2019. október 29.
- Jones, G. M. M. (2010a): *The Alzheimer Café: Why it works*. The Wide Spectrum Ltd., Sunninghill
- Jones, G. M. M. (2010b): Quality Control Criteria for Alzheimer Cafés: Voluntary self-assessment survey (2009 – 2010). [http://www.alzheimercafe.co.uk/Media/QC Evaluationform17sep10updated.pdf](http://www.alzheimercafe.co.uk/Media/QC%20Evaluationform17sep10updated.pdf) (utolsó letöltés: 2019. 03. 05.)
- Kiss G. (2019): Demencia és a család – Alzheimer Café a gondozó családok terhelődésének csökkentésére. *Magyar Gerontológia*, 11(37-38.), 34–46. <https://doi.org/10.47225/MG/11/37-38./7901>
- KSH (2020): *Magyarország, 2019*, https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo_2019.pdf (utolsó letöltés: 2021. 02. 02.)

KÖZELKÉP

- Kucsera Cs. (2020): Idősgondozás a járványügyi veszélyhelyzetben. *Index.hu*.
https://index.hu/velemenylolvir/2020/03/27/idosgondozas_a_jarvanyugyi_veszelyhelyzetben/ (utolsó letöltés: 2021. 05. 22.)
- Menyhárt M. (2014): Alzheimer Café szervezése. <http://alzheimercafe.hu/wp-content/uploads/2018/04/Alzheimer-Caf%C3%A9-szervez%C3%A9se.pdf> (utolsó letöltés: 2019. 02. 15.)
- Menyhárt M. (2018): Az Alzheimer Café - egy Magyarországon új lehetőség az egészségkultúra területén (módszertani ajánlás). <http://alzheimercafe.hu/wp-content/uploads/2018/04/Alzheimer-Caf%C3%A9-m%C3%B3dszertani-aj%C3%A1nl%C3%A1s.pdf> (utolsó letöltés: 2019. 02. 15.)
- Miesen, B. M. L. – Jones, G. M. M. (2004): The Alzheimer Café concept. A response to the trauma, drama and tragedy of dementia. In: Jones, G. M. M. – Miesen, B. M. L. (eds.): *Care-Giving in Dementia: Research and Applications Volume 3*, Brunner-Routledge, Hove, 301-327.
- NMHH (2018): Ugrásszerűen megnőtt a hatvan éven felüli internetezők száma. https://nmhh.hu/cikk/195373/Ugrasszeruen_megnott_a_hatvan_even_feluli_internetezok_szama (utolsó letöltés: 2021. 03. 21.)
- Szilvásiné Bojda M. (2019): Alzheimer Café – Az elfogadás kávéháza – Demenciával élők családtagjait támogató programok. (Véleménycikk). *Magyar Gerontológia*, 11(37-38.), 47-52. <https://doi.org/10.47225/MG/11/37-38./7902>
- Teahan, Á. – Fitzgerald, C. – O’Shea, E. (2020): Family carers’ perspectives of the Alzheimer Café in Ireland. *HRB open research*, 3, 18-18. <https://doi.org/10.12688/hrbopenres.13040.2>
- Tóth A. P. (2020): A szociális szakemberek digitális technológia és közösségi média használata. *Párbeszéd: Szociális Munka folyóirat*, 7(2). <https://doi.org/10.29376/parbeszed.2020.7/2/4>
- Tróbert A. M. – Bagyura M. – Széman Zs. (2020): *Idős hozzátartozót gondozó családtagok megterheltsége a COVID-19 idején*. Konferenciaelőadás: Gerontológiai Napok 2020, Debreceni Egyetem (online), 2020. 11. 26.

KÖZELKÉP

Alzheimer Cafék online tevékenysége a koronavírus járvány kitörése előtti és utáni fél évben II.¹

KUCSERA CSABA² – HOLPERT ANNA³

ABSZTRAKT⁴

Az Alzheimer Caféknak fontos szerepe lehet a demenciával élők és gondozó családtagjaik pszichoszociális támogatásában egy megértő, befogadó, egymással szolidáris és egymást támogató közösség kereteinek biztosításával. Előmozdíthatják ezen kívül a szakpolitikai, szakmai és társadalmi diskurzust, a demencia társadalmi realitásként való elismerését, és az ezzel a komplex kihívással kapcsolatos általános tudatosságot. Segíthetik továbbá a szakemberek közötti együttműködést – a transzdiszciplináris jegyében –, valamint a szakmai és a laikus-érintett színterek közötti kölcsönös megértést és együttműködést, cselekvő közösségek és hálózatok formálódását is katalizálva.

Ezeknek a lehetőségeknek a megvalósulásában fontos eszköz lehet a Cafék aktív és célirányos jelenléte és tevékenysége az internetes platformokon, a 21. századi társadalmi nyilvánosság és közösségi élet egyre prominensebb csatornáin, terepein.

Ez a kétrészes tanulmány az Alzheimer Cafék online hozzáférhető tevékenységét elemzi ebből a perspektívából egy tízelemű funkciólistához mérve. Az internetes platformok által nyújtott lehetőségek kihasználását, a releváns hasznok és előnyök megvalósulását 2019 szeptembere és 2020 augusztusa között vizsgálja, különös figyelemmel a közegben megfigyelhető technológiai adaptációs válaszokra a koronavírus járvány kitörésekor.

A tanulmány első része (Kucsera – Holpert 2021) röviden ismertette az Alzheimer Café koncepcióját és annak magyarországi történetét, majd bemutatta a vizsgálat módszertanát és a kutatás eredményeinek első felét. Ez a tanulmány második része, amely folytatja az eredmények ismertetését, és a levont következtetések alapján ajánlásokat fogalmaz meg az internetes platformok lehetőségeinek hathatósabb kihasználására a célok megvalósításához.

KULCSSZAVAK: közösségi média és IKT, támogató szolgáltatás, demencia, informális gondozás, sorstárs önszolgáltató közösség, COVID-19, társadalmi innováció

¹ A 2018-1.2.1-NKP számú projekthez kapcsolódó tanulmány, amely a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a Nemzeti Kiválósági Program pályázati program finanszírozásában valósul meg.

² Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, e-mail: csaba.kucsera@tatk.elte.hu

³ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, e-mail: holpertanna@yahoo.com

⁴ Köszönjük ezúton is Rácz Andreának, Szabó Lajosnak és Tatai Tamásnak a tanulmány korábbi verziójára adott értékes visszajelzéseit.

KÖZELKÉP

ABSTRACT

Online activities of Alzheimer Cafés in the 6 months preceding and following the coronavirus outbreak

Alzheimer Cafés may play an important psychosocial supporting role in the life of people living with dementia and of their family caregivers by providing a community of understanding, inclusion, solidarity and mutual support. They can promote policy-, professional- and social discourses, the recognition of dementia as a social reality, and overall awareness of this complex challenge. They can also foster transdisciplinary collaboration among professionals as well as between professionals and lay people affected by dementia based on mutual understanding, catalysing the formation and operation of acting communities and networks of interest.

The active and purposeful presence and activities of Alzheimer Cafés on Internet platforms, in the increasingly prominent channels and fields of social discourse and community life in the 21st century, can be an important tool in the realization of these benefits.

This two-part paper analyses the publicly accessible online footprint and behaviour of Alzheimer Cafés from this perspective as measured by a list of 10 possible functions. It scrutinizes the realisation of possible benefits and advantages offered by Internet platforms between September 2019 and August 2020, with a special focus on technology-based adaptive responses to the coronavirus-outbreak midway through that period.

The first part of the paper (Kucsera – Holpert 2021) briefly overviewed the Alzheimer Café concept and its history in Hungary, presented the methodology of the study and the first half of the research results. This second part of the paper presents the rest of the results, and makes recommendations for making more effective use of the potential of online platforms to realise the goals.

KEYWORDS: social media and ICT; supporting service; dementia; informal care; peer-support community; COVID-19; social innovation

Bevezetés

Magyarországon a 2010-es évek második felében gombamód szaporodtak az Alzheimer Cafék (AC-k), a demenciával élők és hozzátartozóik, különösen a gondozó családtagok pszichoszociális támogatását célzó kezdeményezések. Nagyon változatos szervezési és módszertani mintákat követve nagyjából 50 ilyen helyi rendezvény-sorozat léteztetett összesen a koronavírus járvány kitörése előtt, ám a járványügyi szabályok és eljárásrendek miatt ezek kénytelenek voltak felfüggeszteni a helyszíni tevékenységüket. A demencia önmagában is egy kiszámíthatatlan és krónikus komoly stresszt okozó betegség az érintettek – a demenciával élők és az elsődleges családi gondozójuk – számára, amit tovább súlyosbított a járványügyi veszélyhelyzeti átállásban, a járvány első hulláma alatt a formális egészségügyi és szociális szolgáltatások és az informális támogató erőforrások nehezebb elérhetősége vagy felfüggesztése, és önmagában a megfertőződéstől való félelem is.

Ebben a bizonytalanságokkal terhelt járványügyi veszélyhelyzeti időszakban egyfajta megoldást jelenthetett a szolgáltatásaik egy részének az online térbe való

KÖZELKÉP

költöztetése hasonlóan az élet sok egyéb területéhez. Kétszemes tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy folyamatában megvizsgáljuk az AC-k digitális működését a járvány kitörése előtti és azt követő fél évben. Tanulmányunk első felében (Kucsera – Holpert 2021) röviden áttekintettük a modell eredeti koncepcióját és a magyarországi történetét, az IKT-használatának trendjeit a releváns szakmai és társadalmi csoportokban, ismertettük a vizsgálatunk módszertanát, majd az eredmények ismertetésében lefedtük azoknak a legalapvetőbb funkcióknak a megvalósítását, amelyek az AC-k céljainak definiálásával és az összejövetelek alapinformációinak megosztását érintették.

A tanulmány e második részében túllépve a legesszenciálisabb információk megosztásán a magasabb rendű, komplexebb funkciókat vizsgálatával folytatjuk az eredmények ismertetését. Ezek a funkciók túllépnek az „itt és most”-on, azaz egy tágabb kitekintést nyújthatnak, és a helyi közösség tudatos szervezésével egy szolidaritáson alapuló sorstársi önszervező csoport kialakítását célozhatják. A tanulmány lezárásában az AC-k eredményesebb működéséhez, az IKT-platformok hathatósabb kihasználásához fogalmazunk meg ajánlásokat.

A vizsgálat eredményei (folytatás)

KÜLSŐ FORRÁSÚ INFORMÁCIÓK ÉS TÁMOGATÓ ERŐFORRÁSOK GYŰJTÉSE ÉS MEGOSZTÁSA

Az Alzheimer Cafék nem csak a saját létezésüket, annak célját, szolgáltatásait, illetve a találkozási alapadatait közölhetik a saját elsődleges célcsoportjukkal és az egyéb érdekelt felekkel, azaz a támogatási ökoszisztéma egyéb szereplőivel. Közvetítő szerepet is felvállalhatnak, amennyiben ebbe az ökoszisztémába magukat tudatosan is elhelyezik, megjelenítenek külső támogató erőforrásokat, megosztanak mások által előállított információkat/tartalmakat. Ez lehet elvárás is, amennyiben ez a fenntartói protokoll, kommunikációs- és üzletpolitika, de lehet önkéntes vállalás is. Ezért potenciálisan fontos szerepük lehet a helyi AC-knak az 1) helyi és országos formális támogató erőforrások összegyűjtésében és a 2) tágabb (nagy) világ ad-hoc híreinek és érdekességeinek vagy inspirációinak a közvetítésében is. Az online felületeik e szerint információs csomópontokként (*hub*) is működhetnek, amelyeken keresztül a közönségük számára összegyűjtött, sokszor talán nehezebben elérhető vagy megérthető, és hitelesség, valamint relevancia alapján szűrt, esetleg értelmező magyarázatokkal ellátott tartalmakat is továbbíthatnak a szervezők.

A továbbosztott és belinkelt tájékoztatók és egyéb információforrások segíthetik a formális támogató szolgáltatások igénybevételét, szabályozzák és nyújtják azt akár a helyi gondozási ökoszisztéma szereplői – például a kerületi/települési önkormányzat, szociális szolgáltató, kórház, idősek otthona, esetleg civil vagy egyházi

KÖZELKÉP

szervezet által nyújtott juttatás vagy szolgáltatás –, akár az országos igazgatási szinten szabályozott és folyósított juttatásokról és kedvezményekről legyen szó. A támogató források példája lehet még más demenciával foglalkozó helyi kezdeményezés is, mint például a Demenciabarát Mosonmagyaróvár program, vagy a több helyen is működő, a demenciával élők családtagjainak elsősorban mentális támogatására létrehozott – pszichoterápiás – hozzátartozói csoportok⁵ ismertetése és elérhetőségének közvetítése, esetleg a szolgáltatások valamiféle „egyablakos” integrációjával (*one stop shop*).⁶ Ezen lokális erőforrások bemutatása kifejezetten ritkának mondható, tulajdonképpen kivételként, a vizsgált kétszer fél év alatt mindössze pár alkalommal fordult ilyen elő. Ehhez az kellett például, hogy külön hírértéke legyen az aktualitása miatt, például ilyen volt egy, a demenciával élők gondozói számára induló szolgáltatás hirdetése (Keszthely),⁷ de ezeknek az erőforrásoknak az ökoszisztémája szisztematikusan és visszakereshető módon nem került megjelenítésre.

A potenciális erőforrások sajátos határesetete a demenciával élők és/vagy gondozó családtagjaik számára érdekes, esetleg közösségépítési céllal is átitatott egyszeri-kampányszerű események népszerűsítése. Erre példa a 2019. szeptemberi Alzheimer Világnaphoz kapcsolódó rendezvény (Pécs, Putnok,⁸ Tiszakécske), vagy sokszor a helyi AC szervezők-fenntartók által szervezett rendezvények promóciója, mint például Mosonmagyaróváron a Demenciabarát forgatag,⁹ vagy a demencia-témáját feldolgozó „Batang Felé” című színdarab előadása.¹⁰

Jóval gyakrabban osztották meg a Cafék a tágabb nagyvilág ad-hoc többé-kevésbé releváns híreit. Ezek az erőforrásokhoz képest nem köthetők helyhez, nagyon változatos formájúak, tartalmi elemeiket tekintve változó szakmaiságúak – nyelvezetükben, eredeti célcsoportjukban és vélhetően megbízhatóságukban is –, és néha direkterben, néha csak közvetett módon kapcsolódnak a demencia vagy az idősgondozás témájához. Jellemzőek ezek között a demenciával kapcsolatos ismeretterjesztő cikkek és videók, és elsősorban az Alzheimer-kór orvostudományi

⁵ A 12. kerületi Alzheimer Caféhoz például kapcsolódik ilyen kezdeményezés, de a Facebook oldala csak 2020 márciusában jött létre, és azzal egyidőben a hozzátartozói csoportjuk oldala inaktívvá vált.

⁶ Azokon a helyeken, ahol hozzátartozói csoport és AC működik egymás mellett, fontos kérdéssé válik e két szolgáltatás együttműködése: hogyan tudnak egymást támogatva- a körükjük szerveződő közösséget erősítve létezni, olyan módon, hogy a tagok a közösségben rejlő erőforrást is jobban tudják használni. Hogyan képesek az eltérő céljaikat és szerepeiket jól definiálni és elválasztani, a szükségszerű átfedéseket kezelni. A mindkét szolgáltatás iránt érdeklődő személyek hogyan képesek a csoportok között mozogni és mindkettővel azonosulni. A kutatás fókusza és a hozzátartozói csoportok online jelenlétének szegénysége miatt utóbbiakat nem elemeztük szisztematikusan, de tisztában vagyunk ezeknek a dilemmáknak a relevanciájával.

⁷ <https://www.facebook.com/alzheimercafekeszthely/posts/479135376102940>

⁸ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=988945694793697&id=881770835511184

⁹ <https://www.facebook.com/AlzheimerCafeMosonmagyarovar/posts/2704716522882478>,
<https://www.facebook.com/AlzheimerCafeMosonmagyarovar/posts/2668395206514610>

¹⁰ <https://www.facebook.com/modus.alapitvany/posts/1472974512869816/>

KÖZELKÉP

kutatásáról szóló cikkek.¹¹ De helyet kaphatnak olyan egyéb érdekességek is, amiket a szervezők – vagy elvétele a közösség tagjai – relevánsnak tartottak, és amelyektől a demenciával élők és/vagy a családtagjaik-gondozóik életminőségének javítását remélik. Ilyenek például a kikapcsolódásra, a szabadidő közös eltöltésére lehetőséget kínáló könyvek, filmajánlók, ötletgyűjtemények, tornagyakorlatok stb. A vizsgált időszakban két magyar gyártású dokumentumfilm is bemutatásra került, ezek népszerűsítése is visszatérő elem volt, a néhány helyen szerveződő közös filmnézés pedig már a közösségépítés felé mutat. Kollár István *Alzheimer* című dokumentumfilmjének országos vetítéssorozatát például végül fel kellett függeszteni a járvány miatt, de a kitörése előtt csaknem minden Facebook oldalon megjelent a tervezett menetrendje. Nyergesújfalun például a film egyik promóciós teaser videóját osztották tovább,¹² Fehérgyarmaton a bemutató után a vetítések helyét és időpontját sorolták fel,¹³ Mosonmagyaróváron pedig egy, a film rendezőjével készült beszélgetős műsort hirdettek.¹⁴

A koronavírus járvány kitörése előtt 2019 őszén és telén ezek az olykor csak lazán kapcsolódó illetve kétes relevanciájú ad-hoc hírek voltak a második leggyakoribb tartalmi elemek az AC-k online felületein. Főleg a Facebook oldalakon jelentek meg ezek a tartalmak, és jól tükrözi az online felületek visszafogott használatát (ha úgy tetszik, kihasználatlanságát), hogy ilyeneket csak kevesebb, mint felük osztott

¹¹ Az ilyen jellegű medikális hírek haszna legalábbis kétséges. Önmagában jó részük eleve nagyon technikai, elsősorban a témával foglalkozó egészségügyi szakemberek számára érthető, más részük pedig bizonytalan hitelességű, vagy tudományos nézőpontból hiteltelen (például bizonyos ételek és étrendkiegészítők hatásosságáról). A demencia gyógyításában egyébként hosszú évek óta nem történt jelentős orvostudományi áttörés – például egy új hatóanyag felfedezése –, de ha ma történné, akkor is rengeteg pénzbe és legalább egy évtizedbe telne, amíg az a mindennapok terápiájában alkalmazható lenne. Az is kérdéses, hogy egy áttörés mondjuk az Alzheimer-kórnál mennyire lenne használható a többi demenciátípusnál. A demencia kihívásával jelenleg küzdők, az AC elsődleges célcsoportjába tartozó csoportok számára ez valamiféle hiú reményt kelthet, esetleg a sokadik ilyen cikk olvasása el is idegenítheti őket a közösségtől, felismervén, hogy az ő mindennapi kihívásaikra ezek nem nyújtanak választ. Kifejezetten ezért fontos a pszichoszociális intervenciók – mint például egy AC – alkalmazása és módszereinek javítása, mert a nem-medikális megoldások jelenleg jelentősen tudják javítani a demenciával élők és családtagjaik megélt szubjektív életminőségét, vagy a „hozzáadott értékük”.

Hasonlóra reflektál Jytte Lokvig is, aki az Alzheimer Café mozgalom meghonosítója az Egyesült Államokban, az Alzheimer's Café nevű Facebook csoport létrehozója is. Ez egy általános csoport, abban az értelemben, hogy nem egy konkrét, helyi AC-hoz van rendelve. Lokvig arra emlékeztette az egyik adminisztrátori bejegyzésében a résztvevőket, hogy a demencia medikális vonatkozásai helyett inkább arról osszának meg információkat, hogy hogyan javítja az AC a résztvevő demenciával élők és családtagjaik életminőségét, hogyan segíti a kapcsolataik javulását, számukra értelmes életcélok kijelölését, azaz inkább koncentrálnak a közösségre, mint a demencia patológiájára, sőt, a Facebook csoport adminisztrátoraként kinyilvánította, hogy a jövőben ezeket a megosztásokat szűrni is fogja (<https://www.facebook.com/groups/140577999299409/permalink/2092303480793508/>).

¹² <https://www.facebook.com/groups/1184560104905259/permalink/2950715391623046>

¹³ <https://www.facebook.com/alzheimerfilm/posts/2620445371615191?>

¹⁴ <https://www.facebook.com/AlzheimerCafeMosonmagyarovar/posts/2917764054911056>

KÖZELKÉP

meg egyáltalán: havonta átlagosan egyet, de néhány, a tartalomgenerálásban aktívabb AC ennél gyakrabban is.

A járvány kitörése után a személyes találkozók felfüggesztésével a továbbra is aktívnak maradó Cafék éppen ezeknek a korábban inkább kiegészítőnek számító ad-hoc híreknek és külső erőforrásoknak az erőteljesebb megjelenítésére váltottak, saját tartalom a veszélyhelyzet alatt szinte sehol nem jelent meg. A megosztásokban nőtt a hírek, tájékoztatók és érdekességek gyakorisága, valamint a témák sokszínűsége, de ezek szerepe is átértelmeződött: kiegészítőből helyettesítővé, azaz szinte kizárólagos aktivitássá válva. Ez a típusú tevékenység a fenntartó intézmények saját Facebook-oldalán is dominánssá vált, de ott értelemszerűen nem kizárólag az AC-közösségnek szóló üzenetek jelentek meg, és így a megjelenített témák az általánosabb célcsoportok miatt más kontextusban is értelmeződtek.¹⁵

A formális gondozási ökoszisztéma által nyújtott – külső – támogató erőforrások hozzáférhetőségét erőteljesen átrendezte a járványügyi veszélyhelyzethez való adaptáció. Egy sor szolgáltatást felfüggesztettek – például a demens nappali ellátást – vagy átszerveztek – például a házi segítségnyújtást –, miközben a megmaradók iránti kereslet erőteljesen megnőtt. Főleg a veszélyhelyzet kihirdetése utáni néhány hétben voltak a járvány elleni védekezés szabályainak megjelenítésével aktívabbak az AC-k, de a járványügyi aktualitások nem váltak tartósan témává. Több helyen megjelentek általános kormányzati felhívások,¹⁶ önkormányzati tájékoztatók,¹⁷ vagy rendeletek¹⁸ – különös tekintettel az idősekre vonatkozóak. A védekezésnek a médiában is megjelenő közegészségügyi vonulata jóval kisebb szerepet kapott: egyedül Jobbágy Mária a kézmosás helyes módját bemutató bejegyzését osztották tovább több helyen;¹⁹ a nyergesújfalui Alzheimer Café csoportjában pedig arról számoltak be, hogy az önkormányzat maszkot juttat az idősebb korosztálynak.²⁰ Ugyanakkor a győriek Facebook-oldalán március végéig hangsúlyosak maradtak a koronavírusról szóló tájékoztatók is, a hónap végéig összesen hat poszt foglalkozott vele.

Néhány hét után azonban a tágabb formális gondozási szolgáltatásokról és a pandémiáról szóló információk kezdtek elmaradozni, hogy helyüket átvegyék az ad-hoc hírek és érdekességek, illetve az AC-k többségének online felületei hosszabb-rövidebb időre el is némultak és tetszhalott állapotba kerültek.

A Facebookon a veszélyhelyzet során is aktívnak maradók különböző stratégiákat alkalmaztak ezeknek a kiegészítő/ad-hoc híreknek a megjelenítésében. A 12. ke-

¹⁵ Miskolc, Pécs, Szombathely (havi 1 poszt), Óbuda (közös oldal), Paks (havi egy poszt), Putnok (május óta inaktív), Zalaegerszeg és Tokaj.

¹⁶ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=911591242624587&id=728525844264462,
<https://www.facebook.com/alzheimercafekezshely/posts/499349060748238>

¹⁷ <https://www.facebook.com/alzheimercafeagyor/posts/3786753441365857>

¹⁸ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=908360922947619&id=728525844264462

¹⁹ <https://www.facebook.com/alzheimercafeagyor/posts/3695677183806817>

²⁰ <https://www.facebook.com/groups/1184560104905259/permalink/3300683346626247>

KÖZELKÉP

rületben az aktivitás mellett a fókuszot is megtartották azzal, hogy az online AC-rendezvényei – amelynek külön fejezetet szentelünk – közti bejegyzések a kommunikációt témaközben tartva a demenciára és az otthoni idősgondozásra koncentráltak, amit 2020 nyarán a lokális ellátórendszer más tagjaitól²¹ és demenciával foglalkozó szervezetektől²² átvett posztok is kiegészítettek. Egy másik jellemző utat jelentett a vegyesebb tematikájú információk megosztása, például a győri és a fehérgyarmati Cafék Facebook oldalán. Ők bár teret adtak szakmai forrásoknak, de a posztok nem korlátozódtak sem a lokális információforrásokra (többek között továbbosztottak információkat a DemenSzia,²³ 12. kerületi Alzheimer Café,²⁴ Diagnózisa Alzheimer²⁵ és a Felejtelek.hu²⁶ oldaláról is), sem pedig a demencia és az idősgondozás témáira, hanem a szélesebb tematikai merítésükben megjelent a korábban bemutatott ad hoc posztok szinte minden egyéb típusa is.

Az is jellemzővé vált, hogy sokszor hasonló vagy akár ugyanazok a posztok jelentek meg a legtöbb Facebook oldalon, tehát a szervezők hasonló forrásokból tájékozódtak, illetve érzékelhetően követték a szintén néhány kitüntetett – aktív és vezető „véleményvezér” – szereplőjének online tevékenységét is.

Összefoglalóan elmondható, hogy általában a régebb óta működő AC-k tűntek aktívabbnak a veszélyhelyzet kihirdetése után is (például Mosonmagyaróvár, Győr, Tatabánya, Nyergesújfalu). Ennek több oka is elképzelhető: érettebbek lehetnek, jobban integráltak a helyi közösségbe és a gondozási/intézményi ökoszisztémába, de a „korai adaptálók” feltételezhető elhivatottsága, innovatív szellemisége és identitása is játszhatott valamilyen szerepet ebben.

Ugyanakkor nem tudunk a fenntartó jellege szerint mintázatot találni azzal kapcsolatban, hogy a közvetett vagy közvetlen önkormányzati bevonódás az AC-k igazgatásába és finanszírozásába segíthette-e az online veszélyhelyzeti aktivitás fennmaradását. Ebből arra következtetünk, hogy inkább a helyi szervezők szerepfelfogásán és motivációján múlt az online aktivitás, és azt feltételezzük, hogy erre nem léteztek protokollok. Területileg inkább a dunántúliak maradtak aktívak, a budapestiek közül csak a 12. kerületben, két megyeszékhelyen (Tatabánya és Győr), és jellemzően inkább a kisebb településeken működő Cafék működése volt folyamatosabb a lehetőségek nyújtotta korlátok között a járvány első hulláma idején.

²¹ <https://www.facebook.com/alzheimerbp12/posts/136538224655710>

²² <https://www.facebook.com/alzheimerbp12/posts/154549766187889>

²³ <https://www.facebook.com/alzheimercafeqyor/posts/3829559063751961>

²⁴ <https://www.facebook.com/events/231631811488407>

²⁵ <https://www.facebook.com/alzheimercafeqyor/posts/3977058265668706>

²⁶ <https://www.facebook.com/alzheimercafeqyor/posts/3914672898573910>

KÖZELKÉP

KOMMUNIKÁCIÓ A SZERVEZŐK ÉS A KÖZÖSSÉG KÖZÖTT

Az általunk megalkotott funkciólista ötödik és hatodik elemei, azaz a zárt és nyílt kétirányú kommunikációs csatornák megléte fontos elemei egy jól működő AC-nak. Az online platformokon keresztül a szervezők aktívan képesek lehetnek kapcsolatot tartani két Alzheimer Café rendezvény között is a közösségükkel, fenn tudják tartani az érdeklődést és a bevonódást. Erre elsősorban az eleve magas interaktivitási lehetőségeket nyújtó közösségi színtérnek megalkotott Facebook az optimális, de talán egy interaktívabbra tervezett honlap is alkalmas lehetne erre. Utóbbira viszont a mezőnyben nem találtunk példát, pl. a statikus meghívókat nem lehetett kommentelni.

A kapcsolattartás fontos eszköze az egyéni kétirányú kommunikációs csatornák fenntartása, amin keresztül a szervezők egyéni igényekre reagálva tudnak információkat nyújtani, és személyes problémákat kezelni. Ezek lehetnek zárt (például telefon, e-mail, Facebook Messenger) és nyílt (például kommentdoboz) csatornák. Az előbbiek esetében megkönnyíti a személyes kommunikáció létrejöttét, ha a szervezők részéről nevesítve van egy kontaktszemély elérhetőséggel. Kontaktinformáció jobbára elérhető, de sok esetben nem kapcsolódik hozzá személy, csak a fenntartó szervezet van megnevezve. Ez a személytelenség különösen az amúgy is legnehezebb első kapcsolatfelvételnél számíthat magas küszöbnek. A küszöbök csökkentéséhez kapcsolódik pozitív példaként a fehérgyarmati AC korábban (az előző részben) is idézett bejegyzésrészlete, amelynek értékét külön emeli, hogy a veszélyhelyzeti bizonytalanság és távolságtartási előírások közepette nyújt fogódzót, amiben a személyes megkeresésre bátorítják az olvasókat.

A (kétirányú) kapcsolattartás másik kiemelt eleme a közösségi visszajelzés, például a facebookos reakciógombok és a kommentelési lehetőségek, ami a szervezők és a résztvevők közti kommunikáció fontos eleme. A közösség számára lehetőséget ad a véleményük kinyilvánítására, és arra, hogy az igényeiket közvetlenül is megfogalmazzák, ezzel alakítva az AC-k nekik megfelelőbb működését. A szervezői oldalról pedig a visszajelzések közvetítik a résztvevők elismerését, és megjelenítik a később becsatornázható igényeket. A nyilvános visszajelzések előmozdítják az Alzheimer Café megfelelőségéről és a közösség igényeiről szóló diskurzust.

Ugyanakkor még a Facebookon is csak ritkán volt kifejezett törekvés észlelhető az aktív és érdemi online kapcsolattartásra a szervezők részéről. Azokat a posztokat vettük idetartozónak, amik elsődleges üzenetük mellett kifejezetten megpróbáltak valamilyen reakciót is kiváltani: párbeszédet vagy vitát generálni, visszajelzést kérni, például egy kérdéssel, utalással, vagy egy felvetett gondolat továbbfűzésével. Például a saját rendezvénysorozatukban érintett témák meghirdetése mellett egy másik helyi demenciabarát esemény népszerűsítése (Mosonmagyaróvár²⁷), vagy

²⁷ <https://www.facebook.com/AlzheimerCafeMosonmagyarovar/posts/2638470162840448>

KÖZELKÉP

valamelyik Alzheimer kórról szóló dokumentumfilmhez kapcsolódó interjú vagy vetítés megosztása talán önmagában is értelmezhető az érdeklődés és bevonódás fenntartására tett kísérletként a szimpla információátadáson túl. Jellemzően a más forrásból származó bejegyzések külön hozzáfűzött értelmezés, aktualizálás, vélemény vagy ajánlás nélkül kerültek továbbosztásra, de például a tatabányai Café oldalán rövid idézetekkel vagy kommentárral jelentek meg,²⁸ ami nem csak könnyebben tette befogadhatóvá az adott posztot, hanem kommunikációs gesztusként is értelmezhető. Az ilyen jellegű posztok gyakorisága is fontos tényező, mert a viszonylagos rendszeresség és egyfajta kiszámíthatóság is szükséges a bevonódáshoz, a közösség megtartásához – nagyjából a harmaduk törekedik arra, hogy a találkozők között is fenntartsa az érdeklődést és a kapcsolatot a közösségével. Elsősorban a fenntartók által menedzselte egyéb szolgáltatásokkal integrált oldalakon egyértelműen megjelenik a kapcsolattartásra irányuló szándék a bejegyzések mennyiségét és tematikai sokszínűségét figyelve (például egészséges életmód), viszont ezek elsősorban nem az Alzheimer Café közösségét szólítják meg, nem is demencia-, vagy idősgondozás-specifikusak.

Ebből a szempontból más egy Facebook csoportban zajló kommunikáció, ami- ben talán a nyergesújfalui AC a legaktívabb. A csoportokban a lapokkal ellentétben a tagoknak nagyjából ugyanolyan lehetőségeik vannak a diskurzus tematizálására, illetve alakítására (például bejegyzések közzétételével), és kisebb a szervezők és a résztvevők közötti szimbolikus távolság, csoporttagként identifikálódva a kötődés és a közösséghez tartozás érzése is könnyebben kialakul, és a nyilvánosság határai is egyértelműbbek. Azonban a vázolt tulajdonságok úgy tűnik, hogy a gyakorlatban csak lehetőséget kínálnak egy szervesen működő aktív online közösség működéséhez. Posztok a csoport nagyjából száz tagjából a vizsgált időszak alatt kevesebb, mint tíztől érkeztek, de így is feltételezhető, hogy egy Facebook lap korlátaihoz képest nem csak a szervezőkről van szó. A moderátorok/szervezők oldaláról jellemző a kommunikációban a személyesség, ami a 2019. decemberi beszámoló hangvételében is megfigyelhető: *„Nagyon jó hangulatban zártuk az idei évet az Alzheimer Cafében. Régi, téli szokásokat idéztünk meg. Igazi «fonós» légkör alakult ki. Köszönjük Ráblné Sándor Judit előadónknak!”*²⁹ A csoport tagjai között spontán beszélgetés kialakulása nem volt jellemző, de a szervezők részéről sem volt érzékelhető ennek az előmozdítására irányuló kezdeményezés. Sporadikusan előfordult közösségépítésként értelmezhető tevékenység, például amikor a szervező(k) plusz információt nyújtott(ak) egy programhoz, vagy amikor az *Alzheimer* című dokumentumfilm budapesti vetítésére kínáltak fuvart februárban.³⁰ Nyergesújfalun a Facebook csoport kialakítását

²⁸ <https://www.facebook.com/alzheimercafetatabanya/posts/1288318614703466>,

<https://www.facebook.com/alzheimercafetatabanya/posts/1391899977678662>

²⁹ <https://www.facebook.com/groups/1184560104905259/permalink/3039657229395528/>

³⁰ <https://www.facebook.com/groups/1184560104905259/permalink/3212196288808287/>

KÖZELKÉP

és működtetését és abban a közösségépítési törekvést bizonyosan segíti az, hogy egy viszonylag kisebb városról van szó, ahol az emberek jobban ismerhetik egymást személyesen is. A kapcsolataik ezért eleve nagyobb eséllyel már „offline” is adottak, ami egy bizalmibb és diszkurzívabb légkör kialakításához, illetve fenntartásához jó kiindulási alap lehet („pro”). Ugyanakkor elképzelhető, hogy kevésbé érzik szükségét az online felületeken történő kommunikációnak, mert amúgy is adottak a közvetlen csatornák a tapasztalatcserére például telefonon vagy személyes találkozásokon keresztül („kontra”). Felmerül kérdésként az is, hogy a csoport nyilvános jellege milyen adatvédelmi aggályokat jelent a számukra, a privát és nyilvános terek összemosásával.

A platform nagyon erősen befolyásolja az online közösségi kommunikáció lehetőségét. A honlapokat vizsgálva nem találtunk erre lehetőséget (például egy kommentbox integrálásával), de a Facebook kifejezetten közösségi interakcióra tervezett felülete alapértelmezésben tartalmazza ezeket. Például egy megvalósult AC-rendezvény összefoglalása, és valamiféle feldolgozása fontos téma az online térben, amit különböző részletességgel, de általában az eseményen készült fényképek illusztrálnak, amihez az előadó és/vagy a résztvevők felé irányuló köszönetnyilvánítás párosul. Ezt kiegészítheti egy rövid beszámoló a témáról vagy a hangulatról, de ez már „haladóbb” kommunikációs-interakciós szintnek számít. A mosonmagyaróvári Alzheimer Café is rendszeresen közzétett ilyeneket, itt a 2020. januári bejegyzést idézzük:

„Köszönjük Fekete Anna a tartalmas előadást! Nagyon jó hallani, hogy mennyire fontosak a demenciával élők életében a tartalmas, hasznos elfoglaltságok. Milyen jó hatással van a betegekre a művészet bármelyik ága. Nehéz elfogadni néha a hozzátartozóknak, hogy ne a gyógyszerektől várják a »jól-létet« hanem alternatív stressz csökkentő tevékenységektől, vagy pl. a zene hallgatástól. Köszönöm a résztvevőknek is az aktív jelenlétet 😊.”³¹

A szövegnek a köszönetnyilvánításon és az előadás fontos kérdéseinek felidézésén kívül része a tapasztalatokra vagy a téma jelentőségére irányuló reflexió, személyes hangvétele pedig segít megalapozni a közösségi intimitást és szolidaritást. A veszélyhelyzet idején szüneteltek a találkozások, de a nyári enyhülés időszakában, talán elsőként Dombóváron tartottak (szabadtéri) rendezvényt, amiről a megszo-
kottnál nagyobb terjedelmű beszámolóban is lehetett olvasni. Ebben az obligát köszönetnyilvánítás és a programok összefoglalása mellett hangsúlyt fektettek a séta hangulatának felidezésére, és a résztvevők számára az újra találkozásban lelt öröm jelentőségére is, valamint az összefoglalóban felidéztek néhány olyan (nem szenzi-

³¹ <https://www.facebook.com/AlzheimerCafeMosonmagyarovar/posts/2810023549018441>

KÖZELKÉP

tív) témát, amelyek a beszélgetés során merültek fel, mint például a karantén megé-
lése és a séta helyszíneihez fűződő személyes emlékek.³²

A lehetőségekhez mérten azonban a közösség kevés tagja szokott visszajelzést adni. Pedig a reakciógombokkal gyorsan és különösebb „kockázat” nélkül lehet „kedvelni” ezeket a bejegyzéseket is, de a *lájkok* száma ritkán haladta meg a tízet. Ehhez képest a több átgondoltságot és nagyobb motivációt igénylő szöveges visszajelzések még kevésbé fordultak elő – még olyan oldalakon sem, amik viszonylag sok résztvevővel működő Alzheimer Caféhoz tartoztak –,³³ és párbeszéd a közösség tagjai között vagy a szervezőkkel is csak elvétve alakult ki. A visszajelzések leginkább az egyszerű köszönetnyilvánításra szorítkoztak, ami önmagában arra is utalhat, hogy a közösségben nincs igazán igény a kapcsolattartásra, visszajelzésre, a rendezvényeken elhangzottak továbbgondolására, a saját élmény megosztására, vagy utólag felmerült kérdések nyilvános feltételére. De utalhat arra is, hogy ennek nincs meg a kultúrája az adott közegben, azaz az igény meglenne rá – akár artikulálatlan, szunynyadó formában –, de a kialakult csoportnorma miatt azt nem is tekintik „helyénvalónak”.

Az élő és aktív diskurzus és közösségi bevonódás kialakulását nagyban elősegíthetnék a rendszeres, releváns, személyes jellegű, intimitást és spontaneitást tükröző tartalmak, kísérszövegek és kommentek. Jelenleg inkább a többé vagy kevésbé relevánsnak vagy érdekesnek tűnő harmadik féltől származó posztok jobbára rutinszerű megosztása, és az azokra adott „lájkok” és a formalizált rövid „Köszönöm”-típusú reagálások a dominánsak, azaz e téren bőven vannak még kiaknázatlan lehetőségek.

A KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS ÉS -SZERVEZÉS

A tanulmány első részének módszertani fejezetében felsorolt platformfunkciók közül a továbbiakban az aktív közösségszervezésre irányulókat tárgyaljuk. A funkciólista hetedik eleme az olyan közösségi identitásformáló és -megerősítő tevékenységekre vonatkozik, amelyek a tagjai között kölcsönös szolidaritás és támogatás alapjai lehetnek. A nyolcadik funkció pedig a közösségbővítésre vonatkozik, azaz proaktív módon való nyitásra olyanok felé, akik nem részei még annak.

A platformok közül mind a Facebook, mind a weblap lehetőséget ad célcsoportok elérésére, egy „közönség” kialakítására, de az előbbi alkalmasabb eszköz a *közönség közösséggé* formálásának támogatására és megerősítésére, különösen akkor, ha az online közösségi aktivitás és különösen a közösségi identitás már lényegében önfenn tartóvá válik, azaz egymást aktiválják, inspirálják és megerősítik ebben a közösség tagjai.

³² https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1200965606745233&id=300135046828298

³³ Például Mosonmagyaróvár

KÖZELKÉP

Az „irányított” bevonást – facilitációt – segítheti ugyanakkor a szervezői kommunikáció módja, a befogadói attitűd fenntartása, a nyelvhasználatban pedig az, ha tartózkodnak a túlságosan bennfentes kommunikációtól, ha nem csak egy eleve feltételezett közös tudásra és *közösen felépített valóságra* szorítkoznak. A kommunikáció hozzájárulhat egymás jobb megismeréséhez személyiségként és potenciális támogató erőforrásként, a bizalom kiépítéséhez, valamint a csoporton belül szerepek kialakulásához, azaz a közösség differenciálódáshoz. Feltételezhető, hogy a közvetlenebb hangnemben írt, az olvasókat megszólító szövegek jobban támogatják a közösségi identifikáció megteremtését.

A korábban tárgyalt aktív-bevonó-érdemi, közösségépítésre is használható kommunikációs tevékenységek mellett az aktív Facebook oldalakon meg-megjelenő köszöntések szintén a közösség megteremtésének lehetnek alapszintű eszközei, például a nagy közös ünnepekhez kötődően, mint karácsony,³⁴ Újév³⁵ és Húsvét, de a fehérgyarmatiak oldala az Idősek Világnapjára is emlékezett.³⁶ Bár nem egyedülállók a „képeslapszerű” képek³⁷ mellett az AC közösségének szóló üzenetek, ez a mosonmagyaróvári Facebook oldalon jelent meg a legteljesebben:

„Az ünnepek közeledtével szeretném megköszönni minden Alzheimer Café szervezőnek, önkénteseknek, kollégáknak, hogy segítettek ebben az évben is. Tövébbé köszönettel tartozom dr. Iváncsics János Alpolgármester Úrnak, hogy támogatta a Café működését! A résztvevőknek, hogy eljöttek, kérdeztek, támogattak. Jövőre is folytatjuk! Mindenkinnek Békés, Boldog, Szeretettel gazdag Karácsonyt kívánunk! Gondoskodás Alapítvány kuratóriuma.”³⁸

A szervezők aktívan facilitálhatják a közösség belső online interakcióját, ami növelheti a csoport tagjai közötti szolidaritási és támogatási potenciált, és nem csak a praktikus vagy információs támogatások megvalósulásában, hanem az empátiára és megértésre épülő érzelmi támogatási aktusokban is. Adataink alapján ennek előmozdítására – azaz a közösségi szolidaritás kialakítására/megerősítésére való stratégiai törekvést – a vezetők részéről nemigen lehetett beazonosítani. Az ehhez szükséges párbeszéd előmozdítására tett kísérlet egyik példája a 12. kerületi Alzheimer Café Facebook lapján jelent meg, ahol a demencia egy művészi ábrázolásának megosztásával és néhány gondolatébresztő kérdés feltevésével a szervezők diskurzust szerettek volna kezdeményezni a bejegyzés olvasói között, de kevés sikerrel, mert csak néhány lájk érkezett, de kommentár (válasz) nem.³⁹

³⁴ <https://www.facebook.com/alzheimercafetatabanya/posts/1308613489340645>

³⁵ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1066015933573535

³⁶ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=774120243038355&id=728525844264462

³⁷ <https://www.facebook.com/alzheimercafetatabanya/posts/1308613489340645>

³⁸ <https://www.facebook.com/AlzheimerCafeMosonmagyarovar/posts/2761971120490351>

³⁹ <https://www.facebook.com/alzheimerbp12/photos/a.122861559356710/145251413784391>

KÖZELKÉP

Ugyanakkor a közösségépítés legmegfelelőbb online eszközének a Facebook csoport tűnne, de erre csak összesen két példát találtunk az általunk vizsgált 12 hónapos időtartamban, mert rajtuk kívül *oldalként* vannak jelen az AC-k ezen a közösségi platformon. A kettő közül a nyergesújfalui csoport az aktívabb, amely „látható” és „nyilvános”,⁴⁰ azaz nem kell a csoport befogadott tagjának lenni ahhoz, hogy megtalálhassák a megfelelő keresőszóval, vagy, hogy lássák a csoporttagok listáját és bejegyzéseit. Ebben a csoportban is van még kiaknázatlannak tűnő online potenciál, mert bár vannak „alulról jövő”, azaz nem a szervezőktől jövő bejegyzések, azokat inkább néhány aktívabb tag generálta, tehát ezek a kezdeményezések nem annyira szétterítettek a tagok között. Az egyik példa az a bejegyzés, amelyikben az egyik tag egy közös filmnézés szervezéséhez kért és kapott információkat az AC szervezőitől,⁴¹ vagy egy másik, amelyik nem kifejezetten a demencia témáját érintette, hanem a nevezetes ünnepekhez kapcsolódó jókívánásokat közvetített,⁴² és a horizontális kommunikáció működésére is volt példa, még ha nem is annyira kidolgozott és messzire vezető.⁴³

A járvány kontextusában azonban a közösség működésének alappilléret jelentő személyes találkozások hiányában az online megjelenés közösségi funkciói is új jelentőségre tettek szert: szinte kizárólagos eszközei lehetnek volna a közösség egyben tartására, a közösség létezésének és identitásának megerősítésére. Ennek ellenére ez a cél a veszélyhelyzeti adaptáció során a megfigyeléseink alapján nem került jobban előtérbe, például tapasztalatok megosztásán, tematikus beszélgetéseken, vagy közös online programok kezdeményezésén keresztül. Elszórt és főleg egyszeri próbálkozásokként értelmezhető például egy húsvéti üdvözlő, vagy a győri Alzheimer Café oldalán júniusban megosztott, „különösen a gondozásban elfáradt hozzátartozóknak” szóló szép üzenet,⁴⁴ de közösségmenedzselésre irányuló tudatos stratégia nem volt jellemző.

Áttekintettük azt is, hogy egy AC a saját közösségéből milyen típusú erőforrásokra támaszkodhat(na) a saját fennmaradásához és minél eredményesebb működéséhez, illetve azt is, hogy ebben a forrásteremtésben hogyan támaszkodhat(na) az online platformokra és módszerekre. Közösségi erőforrások becstornázási kísérletére – például adománygyűjtésre, önkéntesek toborzására, vagy valamilyen eszközszükséglet meghirdetésére – azonban nem találtunk példát sem a megszokott működés sem pedig a járvány első hulláma időszakában, pedig tudható, hogy több kezdemé-

⁴⁰ A csoport a vizsgált időszakban még nyilvános volt, de e tanulmány megjelenésének időpontjára már zárttá vált.

⁴¹ <https://www.facebook.com/groups/1184560104905259/permalink/2847090931985493/>

⁴² <https://www.facebook.com/groups/1184560104905259/permalink/3086198488074735>,
<https://www.facebook.com/groups/1184560104905259/permalink/3332625990098649>

⁴³ <https://www.facebook.com/groups/1184560104905259/permalink/3039657252728859>

⁴⁴ <https://www.facebook.com/alzheimercafeqyor/posts/3981756765198856>

KÖZELKÉP

nyezés is fenntarthatósági problémák miatt szüntette be korábban a tevékenységét. Magyarországon a Cafék nem építenek a közösség anyagi hozzájárulására, és ennek a kultúrája talán általában sem különösebben elterjedt a szociális területen.⁴⁵ Mi is csak inkább egy kiaknázatlan lehetőségként tekintünk rá, főleg az önkéntesek online platformokon keresztüli bevonásának vagy aktiválásának lehetőségére.⁴⁶ Ezek az internetes csatornák az AC-k ad-hoc igényeinek nyilvánossá tételében is segíthetnének, elősegítve azt, hogy a közösség tagjai jobban bevonódjanak a szervezésbe és lebonyolításba, és nem is csak a szervezők munkáját megkönnyítve, hanem akár új, az Café portfoliójában addig nem is szereplő feladatokat ellátva.

Összefoglalóan elmondható, hogy az Alzheimer Cafék közül az aktív online jelenléttel rendelkezők mindegyikében látható valamiféle kísérlet a *közönség* megtartására, de arra kevésbé, hogy őket *közösséggé* formálják, kibontakoztatva a közösségi szolidaritásban és támogatási erőforrásokban rejlő potenciált, ami az AC-k eredeti koncepciójának és céljainak egyik legfontosabbika. A közönség egymás közti kommunikációjára is alig láttunk példát a nyilvános térben, a posztok kommentelői ritkán reagálnak egymásra. Összességében az online megjelenés adta lehetőségek széles köre sokszor jelentős részében kihasználatlan maradt, ha van is közösség-szervezési törekvés, akkor az a háttérben, tervezetlenül zajlik még az egyébként aktív(abb) online jelenléttel rendelkező AC-oldalakon is. Pusztán online jelenlétükkel annak spontán kialakulásához nyújthatnának valamiféle platformot, de ahhoz valószínűleg egy, az offline térben már alakított vagy spontán alakuló közösségnek, és tagjai egy bizonyos fokú IKT-jártasságnak kellene peremfeltételként jelen lennie. Megfigyeléseink alapján inkább az első feltétel hiányosságait tudjuk rögzíteni, mert az utóbbira nincs rálátásunk.

AZ ONLINE ALZHEIMER CAFÉ (KIKÉNYSZERÍTETT) INNOVÁCIÓJA

Az Alzheimer Café rendezvényeknek a fizikaiból a virtuális térbe való áthelyezése a veszélyhelyzetben vált releváns kérdéssé. Ez a lehetőség 2020. augusztusáig kizáró-

⁴⁵ A teljes vagy részleges közösségi finanszírozás egyébként is csak néhány jobban civil profilú, talán a fiatalabbakat – de nem feltétlen tehetősebbeket – célzó szervezetre jellemző, az AC-k fenntartói pedig gyakran olyan szervezetek – önkormányzatok, egyházak vagy alapítványok – amelyek erre áldozni képesek (szervezők bére, helységbérlés, frissítők és rágcálnivalók költségének fedezése), de a fenntartás és a finanszírozás évről évre alkuk tárgya lehet.

⁴⁶ Ilyen önkéntes segítőt lehet például egy olyan személy, akinek idősothonba költözött vagy esetleg elhunyt a demenciával élő családtagja, és érez magában motivációt arra, hogy átérezve más, aktuálisan gondozó családtagok problémáit őket érzelmileg, információval, gondozási és életvezetési tanáccsal támogassa. Ez neki a gyászfeldolgozásban, az esetleg sokáig nagyon hangsúlyos gondozói identitása elengedésében, és egy új támogató, a közösségért tevő szereppel való azonosulásban is segíthet. De önkéntesek segíthetnek az AC-k lebonyolításában, új tagok toborzásában is vagy a közösségbe való bevezetésben is, vagy akár – egyébként nem tipikus – érdekvédelmi tevékenységekben, aktivizmusban is.

KÖZELKÉP

lag Budapest 12. kerületében (Hegyvidék) realizálódott, ahol áprilistól online előadások formájában folytatódtak a találkozók a Facebook Live stream szolgáltatásán keresztül. Itt a korábban a fizikai térben rendezett eseményekkel kapcsolatos tájékoztatás formátumával hirdették meg ezeket a virtuális találkozásokat, és a megadott időpontban élőben osztották meg az előadás videóját, aminek a végén kérdéseket is fel lehetett tenni az előadónak.

A személyes találkozásokhoz képest az online AC-k – és különösen a („frontális”) előadások – valós idejében nem tudnak megvalósulni a sokrésztvevős személyes – horizontális – beszélgetések, így ezeken a rendezvényeken inkább a vertikális kommunikáció (az előadó és a résztvevő egyének között) tud működni. Kérdések valós idejű megfogalmazására, hozzáfűznievalók, saját élmények megosztására a technológia lehetőséget nyújtott – és a szervezők ösztönözték is a *nézőket* kérdések megfogalmazására a videók alatti komment szekcióban –, de a közönség számára egymás reakciói kevésbé voltak érzékelhetők, így egymást is kevésbé tudták inspirálni, kevésbé tudtak egymásra reflektálni. A videó az előadás élő közvetítése után is elérhető maradt, így később is kialakulhatott volna párbeszéd vagy vita a viszszanézői között, de ez nem volt jellemző, és ennek a szervezők általi facilitálására sem találtunk egyértelmű törekvést. Az online előadások viszont lehetővé tették azt is, hogy ezek az események több emberhez jussanak el, részben a visszanezhetőség miatt, részben pedig annak köszönhetően, hogy más Cafék is továbbosztották azokat⁴⁷ (sokszor saját tartalmak előállítás helyett), így volt olyan előadás, amelyik többezres nézettséget generált néhány hónap alatt.⁴⁸

Az online AC események újszerűsége miatt fontosnak érezzük két olyan külföldi példa bemutatását is, amelyek szintén a koronavírus-járvány fizikai távolságtartási előírásaira adott reakcióként születtek meg az online térben.

A koncepció őshazájának számító Hollandiában egyes Alzheimer Cafék online térbe költözésének megvalósulásába Sandra Conijn-nak, az *Alzheimer Nederland* munkatársának az „Alzheimer Europe 2020” konferencián 2020. október 22-én elhangzott előadásán keresztül nyerhetünk betekintést (Conijn 2020). A 17,6 milliós országban a járvány kitörésekor már 250-nél is több AC működött havi rendszerességgel, a helyszíni alkalmakon átlag 40 fő körüli résztvevőszámmal. Ezen alkalmak működését módszertanilag az *Alzheimer Nederland* nevű jogtulajdonos országos szervezet regionális irodái támogatták, lebonyolításukban pedig erőteljesen támaszkodtak önkéntesekre. A járvány miatt azonban Hollandiában is leálltak a helyszíni rendezvények, de ebben a helyzetben az önkéntes bázist mozgósítva gyors vészmegoldásokkal próbáltak enyhíteni a közösség bizonytalanságán és stresszállapotán.

⁴⁷ Azok a lehetőségek és következmények, amelyek egy, a földrajzi értelemben lokális AC vonzáskörzetén-hatókörén túlmutató *közönséget tudnak elérni*, esetleg *közösséget generálni* további kutatásokat igényelnek.

⁴⁸ <https://www.facebook.com/alzheimerbp12/videos/714151466082518>

KÖZELKÉP

Felhasználva a meglévő kontaktinformációkat proaktív módon kezdték el hívogatni a közösségük tagjait, segélyvonalakat állítottak fel, hirdetésekkel jelentettek meg a helyi lapokban, képeslapokat, sőt, virágokat küldtek ki a közösségük tagjainak, hogy éreztessék, nincsenek elfelejtve, magukra hagyva, nem maradtak támogatás nélkül. Cél volt az is, hogy ne veszítsék el a kapcsolatot velük, ne sodródjanak túl messzire a látókörből az egyének, esetleg véglegesen is, de az is, hogy ne tépázódjon meg, esetleg hulljon szét a közösség, a közösségben rejlő erőforrás, tőke.

Conijn azzal folytatta, hogy 2020 áprilisában a 48 regionális irodájuk (department) közül három is elkezdett online Cafékat tartani, amit hamarosan többen követtek, és értékelése szerint idővel nem csak az online rendezvények mennyisége nőtt, hanem a minőségük is javult. Sok helyen helyi tartalomszolgáltató médiumokkal alkotott technikai partnerségben 15-30 perces, szakértőkkel készült talkshow formátumú beszélgetéseket közvetítettek online (streamelve), és ezeknek az online AC-knak a megszervezésében és lebonyolításában is kulcsszerepe volt az önkénteseknek.

Tapasztalatuk szerint egy online rendezvényhez többféle, köztük technikai készségekre is szükség van a megfelelő eszközellátottság mellett. Az online formátum előnyének tekintik a szélesebb elérést, az átlag 40 fő helyett több száz, akár ezres nagyságrendű követést, így azok számára is elérhető, akik valami miatt nem akartak vagy nem tudtak korábban részt venni a helyszíni alkalmakon, vagy nem is jutott el hozzájuk a Café létezésének a híre. Hátrány ugyanakkor, hogy az aktív jelenlét nem észlelhető. 2020 szeptemberében ugyan néhányan újraindultak helyszíni rendezvényekkel, de a járvány második hulláma miatt rövidesen újra fel kellett függeszteniük ezeket a helyszíni alkalmakat Hollandiában is.

Conijn végkövetkeztetése szerint a jövő a vegyes/kevert megoldásoké lehet, mert a személyes találkozást nem tudja helyettesíteni az online AC, de kiegészítő funkciója lehet pl. a helyszíni találkozások streamelésével.

Saját értékelésünk szerint ezekhez a gyors és hathatósak tűnő adaptív-megküzdési reakciókhoz az önkéntességi, anyagi és adminisztratív erőforrásokon, valamint a stratégiai tervezésen és vízió túl egy erős közösségi szellemre és szolidaritásra is szükség van, és ezek mindegyikében erősíteni kell a magyar AC színteret.

Második példánk az Ausztriában működő Promenz, amely egyes elemeiben hasonló típusú kezdeményezés, mint az Alzheimer Café, de vannak markánsan eltérő jegyei is. A Promenz célja a demenciával élők lehető legteljesebb és leginkább önálló életvitelének támogatása, elsősorban a „Café Promenz” önszervező csoportokon keresztül, így az ő elsődleges célcsoportjukat a demenciával élők alkotják, míg az AC-knál ez kiegészül a gondozó családtagokkal is. Erre a misszióra utal a szervezet neve is, ami a demencia szó első („de” fosztóképző) szótagját cseréli pozitív értelműre („Pro-(De)menz”).

KÖZELKÉP

A Promenz online közösségépítő és -fenntartó tevékenysége az offline tevékenységekkel összehangolva kifejezetten azt célozza, hogy ezt a közösségi erőforrást minél teljesebben ki tudják aknázni a demenciával élők életminőségének javítására. A szervezet online megjelenése multiplatform-alapú, rendelkeznek honlappal,⁴⁹ Facebook oldallal,⁵⁰ Youtube csatornával⁵¹ és Instagrammal⁵² is. A kommunikációs tevékenységeik és közösségi média-használatuk ezeken a platformokon konzisztens, és rendszeresen tesznek közzé aktuális tartalmakat. A honlap integráltan jeleníti meg a Promenz önmeghatározását (*elveit és céljait*), elérhetőségét, tevékenységeit, a programokra vonatkozó aktualitásokat és a csatlakozás lehetőségét. Ezen kívül hangsúlyosan jelennek meg a kiadványaik, valamint azoknak a szakpolitikai és egyéb együttműködéseknek az eredményei, amelyekben konzultációs szerepben vettek részt érdekképviselői szervezatként. A megjelenített szövegeket a résztvevőkről készült fényképek és rövid videóinterjúk színesítik a láthatóság és a befogadhatóság növelése mellett a bizalomépítés eszközeként is. A Facebook lapjuk már a járvány előtt is aktív volt, jellemzően a szervezet rendezvényeit és nyilvános tevékenységét bemutatva, hangsúlyos adománygyűjtési tevékenységgel. A járvány kitörése után megerősödött az oldal aktualitásokat közvetítő szerepe és fontossága a közösség kommunikációjában. Itt először a személyes találkozások felfüggesztéséről, röviddel utána a kapcsolattartás telefonos lehetőségeiről, majd a találkozók Zoom platformon történő megvalósításáról kaptak tájékoztatást az oldal követői. Úgy tűnik a megfigyelő számára, hogy a helyszíni találkozásokat sikerrel ültették át az online térbe, a vizsgált időszakban hetente számoltak be Zoomos eseményről, de rekreációs céllal rejtvényeket is megosztottak, amik szintén egyfajta közösségi tevékenységként, beszélgetésindítóként szolgáltak.

A közösség az érintettek hiteles képviselőjeként jelenik meg a nyilvánosság előtt. A szervezet céljai közt kezdetektől jelen van a demenciát övező stigma csökkentése és az érdekérvényesítés mind önálló szervezatként, mind pedig hálózati partnerként. Részt vesznek többek között az Osztrák Demenciastratégia kidolgozásában és a Demenciabarát Bécs program szervezésében, de a résztvevők tapasztalati szakértőként jelen vannak konferenciákon, és megszólalnak a médiában is. Fontos vállalása a szervezetnek az adománygyűjtés is, a sztenderd támogatási felhívásokon kívül szerveztek pl. adománygyűjtő karácsonyi eseményt is.

⁴⁹ promenz.at

⁵⁰ facebook.com/PROMENZ-161482717886565/

⁵¹ youtube.com/channel/UCdoriC4XC2fyKGeaWiiUxw/videos

⁵² instagram.com/promenz_/

KÖZELKÉP

Az empirikus eredmények összefoglalása

A magyarországi Alzheimer Cafék internetes megjelenésének elemzéséhez abból a tíz elemű funkciólistából indultunk ki, amelyet a modell eredeti koncepciójának céljaiból és az internetes-közösségi platformok lehetőségeiből vezettünk le. Az internetes platformok nyújtotta lehetőségek a járvány kitörése után nagyságrendekkel váltak hangsúlyosabbá szinte egyik napról a másikra 2020 márciusától, mert a helyszíni rendezvényeket fel kellett függeszteni.

A járvány kitörése előtti hat hónapban a magyarországi Alzheimer Cafék nagyjából egyharmada volt aktívabb az internetes platformokon, elsősorban a Facebookon. Ezek egy viszonylag stabil, kiszámítható alaptevékenységet valósítottak meg, elsősorban a helyszíni rendezvényeik meghirdetésével, olykor utólagos visszatekintéssel és köszönetnyilvánítással, valamint egy-egy demenciával kapcsolatos ad-hoc hír megosztásával. A többiek online tevékenysége kevésbé volt aktív: vagy rendszeretlen és esetleges volt a tevékenységük; vagy inaktív (nem frissülő) állapotban találtuk a platformjuk; vagy esetleg nem is rendelkeztek önálló és jól célzott csatornával. Néhány AC pedig egyáltalán nem is volt online megtalálható. A komplexebb („haladóbb”) online funkciók következetes megvalósítása lényegében hiányzott még az aktívabbak esetében is. Ilyennek tekintettük volna a gondozási/támogatási ökoszisztéma egyéb erőforrásaira mutató linkek és információk szisztematikus megosztását, a közösség-szervezési munkát, illetve a közösségben rejlő erőforrásoknak az AC fenntarthatóságának mozgósítására (adománygyűjtés,⁵³ önkéntesség stb.), vagy éppen a közösségen belüli kölcsönös társas támogatás kialakítására vagy megerősítésére irányuló törekvéseket.

Az Alzheimer Caféknak a járvány kitörésével kialakuló új realitáshoz való online adaptációja erősen útfüggő volt, azaz jobbára a korábbi tevékenységi-aktivitási mintázataik mentődtek át, és néhány kivételtől eltekintve nem beszélhetünk innovatív megoldások kereséséről, az új realitáshoz való célvezérelt alkalmazkodásról. A járvány kitörésének fordulópontján – 2020 márciusában – a váratlanul felbukkanó, addig ismeretlen és fenyegető helyzet, amely egyébként is általános társadalmi zavart idézett elő érzékelhető tanácstalanságot okozott a szervezők körében is. A leggyakoribb reakció a már meghirdetett rendezvények felfüggesztésének bejelentése volt, ezen kívül járványügyi információk, -cikkek, és -videók megosztása volt jellemző. Azok az AC-k, ahol korábban sem volt aktív az online jelenlét legfeljebb a felfüggesztést jelentették be, de sokszor még azt sem. Csak néhány helyen lehetett azt érzékelni, hogy már ezen a fordulóponton is előremutatóan kommunikálták a jövőbeli terveket, de legalább a bejáratottabb és korábban is viszonylag érettebb online tevékenységűek az idő előrehaladtával már tervszerűbben viselkedtek. Domináns mintázatként azonban a Cafék a helyszíni találkozások ellehetetlenülésével

⁵³ <https://www.facebook.com/fundraisers/>

KÖZELKÉP

az eredeti célok megvalósítását felfüggesztették, így például a küldetésnyilatkozatokban is szereplő problémákra, a demenciával élők gondozására, vagy a betegség folyamatának megélésére kevésbé reflektáltak az online térben. A szintér üdítő innovációjaként az online térbe költözött a hegyvidéki Alzheimer Café rendezvény (12. kerület), de érdemes külön megemlíteni a demenciára és az otthoni idősgondozásra vonatkozó saját támogató videótartalmakat megosztó Modus Alapítványt is.

Összegzés és javaslatok

AZ INTERNETES ERŐFORRÁSOK POTENCIÁLJA ÉS KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS

Az internet mint közmű egy sor erőforráshoz juttathatja hozzá az Alzheimer Cafék elsődleges célcsoportjait, ugyanakkor feltehetően újra is teremti illetve fel is nagyítja a társadalmi egyenlőtlenségeket a hozzáférés és jártasság dimenziói mentén. A hozzáférés és a digitális jártasság önmagukban lehetőségek, amik mellett például a társadalmi és közösségi integráltság, a megélt sorstársi szolidaritás, az egészség tudatosság, vagy éppen a saját ágenciájukba vetett hit bizonyos szintjei is szükségeltetnek a hasznok minél teljesebb realizálódásához. Valószínűsíthető, hogy az AC-k online erőforrása éppen azokhoz ér el nehezen, akikhez más forrásból is kevés segítség áramlik, például az alacsony szocioökonómiai státuszúak, a gyengén integráltak, vagy akik olyan településen élnek, ahol nem működik demencia-fókuszú formális támogató szolgálat (például demens nappali ellátás) és AC sem. Mindez különösen felnagyítódik egy olyan ossztársadalmi krízisben, mint a járvány, ahol többek között a közszolgáltatásokhoz (például egészségügyi, közigazgatási stb.) vagy az informális-családi gondozáshoz és társas támogatáshoz való hozzáférés hagyományos formái is nagyon megnehezülnek.

A demenciával élők és gondozóik gyakran kialakuló vagy mélyülő társas izolációját és családi krízisét, vagy éppen a járvány okozta általános veszélyeztetettség érzetet és a bizonytalanságok okozta krónikus stresszhelyzetet egy szolidáris és aktívan támogató AC-közösség valószínűleg csökkenteni tudná. Ilyen kifejezetten társas támogatási gesztusoknak a megjelenését viszont sem a járvány kitörése előtt, sem utána nem tudtuk detektálni a Facebookon. Reakcióik alapján önmagában a rendezvények felfüggesztésének hírére sem tekintettek különösebb veszteségként a közösség tagjai, és sem akkor, sem a későbbiekben nem alakultak ki sem irányítottan, sem spontán olyan beszélgetések, amelyek valamiféle közös megküzdésnek voltak értékelhetők. Lehetséges, hogy a járvány kitörésének sokkja és a megfertőződéstől való félelem felülírt minden egyebet – de ez is inkább rövid távon lehetett érvényes –, de az általánosan megfigyelhető közösségi passzivitás utalhatott arra is, hogy hogy sem a rendezvényeket, sem pedig a közösséget nem tekintették jelentős / bejáratott támogatási forrásnak. Ez nem azt jelenti, hogy nem alakulhattak ki a valós

KÖZELKÉP

térben ilyen támogatási gesztusok és élő közösségek, de ezek létezésére legalábbis nem utalt semmi a nyílt online terekben. Ebből azt az óvatosságot vonhatjuk le, hogy ennek a potenciálnak a kiaknázására célirányos és aktív közösségfejlesztési stratégiákkal nagyobb hangsúlyt kellene helyezni.

Az online platformoknak lehetne kiegészítő-megerősítő szerepe is a közösségépítésben, de akár át is tehető a közösségépítési kezdeményezés hangsúlya az online felületekre. Utóbbi esetben a formálódó közösségi identitásra a havi rendszerességű rendezvények szükségszerűen egy adott helyszínre és időszegmensbe szorított személyközi interakciói erősíthetnének rá. Akár így, akár úgy, de egy egymást ismerő, egymásban bízó, egymással szolidáris és egymást támogató emberek közösségének a kialakításában és különösen a folyamatos megerősítésében kulcsszerepe lehetne a közösségi kapcsolattartást és ezeknek a támogatási tranzakciókat tértől és időtől függetlenül folyamatosan lehetővé tevő platformoknak, a közösségek virtuális otthonainak. A közösségépítés egy idő- és munkaigényes folyamat, amiben az offline és online technikák kombinációjával lehet a legjobb eredményt elérni.

KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS ÉS TECHNOLÓGIA

A közösségépítés különösen hasznos eszközei lehetnének a Facebook csoportok. Ezekben a hazai AC-szintéren szinte kizárólagosan alkalmazott Facebook oldalak *követőihez* képest egy Facebook csoport *tagjainak* olyan többletjogosultságai vannak, amelyek egyenrangúsítók, ösztönzik az aktivitást, a tagok közötti interakciókat. Egy csoportban annak tagjai is tudnak bejegyzéseket tenni, például saját gondolatokat megfogalmazni, vagy kérdéseket feltenni, de máshol lelt információkat, híreket is továbboszthatnak. Ezzel a maguk számára leginkább releváns és aktuális kérdéseket és igényeket artikulálhatnak, dilemmákat oszthatnak meg, tanácsot, eszközt, vagy praktikus segítséget kérhetnek a társaiktól, azaz tematizálhatják a közösségi kommunikációt. Ezzel sokkal inkább személyesebb és érdemibb, jelentőségteibb és ezzel vonzóbb lehet a tagok számára az online részvétel. További előnye a csoportoknak az oldalakkal szemben, hogy azokban külön értesítést kapnak a tagok az új bejegyzésekről, így egyrészt nem maradnak le semmiről, másrészt gyorsabban tudnak reagálni, és ezek fontos elemei a párbeszédnek, a bevonódásnak. Ehhez képest egy Facebook-oldalon sokkal kevesebb lehetőség van az aktív bevonódásra, ténylegesen a lap kezelőjén (aki általában az AC szervezője is) múlik a tartalomgenerálás és -tematizálás, és bár a lapok egy-egy posztja alatt kialakulhat reaktív párbeszéd, erre nemigen volt példa, nem is beszélve az eredeti poszt fókuszától függetlenül vagy ahhoz csak lazán kapcsolódó spontán, „alulról jövő” témák felvetéséről a követők által.

További előnye lehet a csoportnak az, hogy ezeket különböző hozzáférési szintűvé lehet tenni a nem csoporttagok számára. Ezzel a csoport tagjainak személyét,

KÖZELKÉP

illetve a bejegyzéseket akár teljesen el is lehet rejtteni a kívülállók számára, amelyekhez csak a csoportba való jelentkezés pozitív elbírálása után a csoport adatvédelmi beállításainak függvényében férhetnek hozzá, az egyéb – például bejegyzési – jogsztványokkal együtt. Emiatt viszont a bekerülési küszöb magasabb a zárt csoportok esetén, amit lejjebb lehet vinni a helyszíni alkalmakon részt vevők aktív ösztönzésével, vagy a nyilvánosan hozzáférhető csoportleírásban az erre való biztatással, a befogadó légkör hangsúlyozásával.

A csoport zártként való üzemeltetése ugyanakkor teljesen legitim igénye lehet a tagjainak. Könnyebb információs, praktikus vagy érzelmi segítséget kérniük, a sérülékenység és bizonytalanság feltárásával. A személyes adatok és az egészségi állapot nyilvánvalóan védendő információk, amelyek önmagában is indokolják a zárt csoportot. De megosztani is könnyebb másokkal a betegség, illetve a gondozás mindennapi tapasztalatait és pszichoszociális kihívásait, például a kognitív és viselkedési zavarokat, a konfliktusokat, a gyászfolyamatot, illetve az ezekkel járó érzelmi hullámvasutat. Egy megértő és intim közegben könnyebb kiengedni a frusztrációt, ventilálni, megvallani a kétségbeesést, reménytelenséget és bűntudatot, amelyek gyakran párosulnak a demenciával vagy a gondozással. Hasonlóképpen, a megélt örömeket és sikerélményeket is könnyebb megosztani egy zárt közösségben, amelyek így mások számára is fogódzót, inspirációt, reményt nyújthatnak. Egy zárt csoport még akkor is egy sokkal biztonságosabb színtér, ha a többi csoporttag előtt nincs inkognitója (anonimitása) a bejegyzéstevőnek. Ahogy korábban említettük két zárt csoport létezésére találtunk bizonyítékot az adatgyűjtés során, ezek tartalmára, aktivitására – a fentiek tükrében értelemszerűen – nem láthattunk rá, nyílt hozzáférésű csoportot pedig kettőt találtunk.

A KÖZÖSSÉG VONZEREJE

Érdeemes lehet időnként akár jól célzott fizetős hirdetési kampányokat is indítani Facebookon a célcsoport eléréséhez. Ezekkel nem is csak a helyszíni és online AC rendezvény és a támogató közösség megismertetése lehet a cél, hanem akár a település lakossága általános demencia-tudatosságának növelése, a demencia-toleráns, sőt demenciabarát közeg kialakítása is.

De egy sikeres közösségi média jelenlétben az aktív, meggyőzően funkcionáló és vonzó online közösség (híre) hirdetések nélkül is könnyebben el tud jutni olyanokhoz, akik még nem tagjai a közösségnek, de szükségük lenne annak támogató erőforrásaira. Egy ilyen markánsan körülírható csoport lehet a szendvicsgenerációba tartozó családi gondozóké. Helyszíni Alzheimer Cafékön való részvételünk és megfigyeléseink alapján a rendezvények résztvevőinek viszonylag magas az (általunk észlelt, becsült) átlagéletkora, és kevésbé jellemző a demenciával élő családtagot gondozó középkorúak részvétele. Számukra egy élő és aktív online közösség

KÖZELKÉP

olyan vonzerőt jelenthetne, amin keresztül bekapcsolódva érdemi támogatási forrásokhoz tudnának jutni, az ő életükben ezzel nagy pozitív hatást lehetne elérni, de a reciprocitás jegyében ők is támogató erőforrást jelentenének ebben a közösségben. Ezen kívül a nagyon fontos intergenerációs szolidaritást is potenciálisan erősíteni lehetne a szüleiket gondozó középkorú, és azon idősebbek között, akik a partnerüket gondozzák vagy ők maguk élnek demenciával. A szendvicsgeneráció középkorú tagjai valószínűleg eleve magasabb IKT-kompetenciával és hozzáférréssel rendelkezve könnyebben tudnának bekapcsolódni ilyen online közösségekbe. Az ő helyszíni rendezvényeken való részvételük előtt generációs – identifikációs-kulturális –, és a munka-gondozás-magánélet összeegyeztetését érintő praktikus akadályok is lehetnek, amelyeket az online csatornákon keresztül könnyebb lenne leküzdeniük. Az is elképzelhető, hogy éppen az összejöveteleken tárgyalt témák tartalma kevésbé releváns a számukra az ő élethelyzetükben, viszont egy, az online térben aktív közösség tagjaiként jobban tematizálni tudnák a találkozók tartalmi elemeit, hogy azok jobban reflektáljanak az ő sajátos igényeikre.

SZERVEZŐK IKT- ÉS KÖZÖSSÉGÉPÍTŐ KOMPETENCIÁJA

Ugyanakkor egy, a demencia komplex kihívásait és az AC-k sokoldalú potenciálját mégoly kitűnően ismerő és elhivatott szervező sem feltétlenül mozog otthonosan az online platformok és a közösségi média működésében, lehetőségeiben.

Az is elképzelhető, hogy többüknek nincs is közvetlen – például szakmai vagy rendszergazdai – jogosultsága egy-egy frissítést közzétenni a platformjukon. Lehetséges, hogy nem is olyan szervezeti hierarchiában és kultúrában ténykednek, ahol módjuk van tudatosabb internetes tevékenységek kialakítására és megvalósítására. Van bizonyosan olyan közeg is, ahol a rendelkezésére álló IKT eszközállomány elavult, nem megfelelő, elégtelen hozzáférésű. Arra sincs garancia, hogy meglenne a képzettségük vagy tapasztalatuk az adekvát közösségi média-menedzseléshez, ami annak sokrétűsége miatt sajátos tudáskészletet igényel. Hasonlóképp, aktív közösségfejlesztési készségek, illetve a szintén kulcsfontosságú etikai és adatvédelmi szempontok szisztematikus ismeretét sem birtokolja magától értetődően a szervezők többsége, és valószínűleg sok AC esetében nincsenek is meg a megfelelő szervezeti szinten szabályozott protokollok ezek támogatására.

Ezért a Cafék minél eredményesebb működéséhez mindenképpen szükséges lenne az ezeket a tudásokat lefedő megfelelő képzési program kialakítása és szabadon/támogatottan hozzáférhetővé tétele a szervezők számára. Sürgető lenne egy integrált helyszíni és internetes működést elősegítő stratégia kidolgozása, illetve az online tevékenységek fenntarthatóságához az infrastrukturális fejlesztések (IKT eszközök, internetkapcsolat) beszerzéséhez megfelelő pénzügyi támogatási/pályázati konstrukciók kialakítása is.

KÖZELKÉP

Epilógus

Kéziratunk lektorálási időszaka alatt, 2021 júniusában adott ki a Nemzeti Szociálpolitikai Intézet (az SzGyF utódja) az Alzheimer Cafék szervezésének támogatására egy Útmutatót, amely két mondatot szentel a „Közösségi média” témájának: „A Facebook, Instagram, e-mail, honlap, sms, online újság több ingyenes lehetőséget kínál a programról való tájékoztatásra, az érdeklődés felkeltésére. Itt lehetőség nyílik arra is, hogy levelezzünk az érdeklődőkkel, érintettekkel, akik így lehet, hogy könnyebben megnyilvánulnak.” (NSZI 2021: 22)

Irodalom

- Conijn, S. (2020): *Experiences with online Alzheimer Cafes*. Konferenciaelőadás: 30th Alzheimer Europe Conference (2020): Dementia in a Changing World, Virtual. <https://www.youtube.com/watch?v=tf5KeOYwBBM> (utolsó letöltés: 2021. 02. 02.)
- Kucsera Cs. – Holpert A. (2021): Alzheimer Cafék online tevékenysége a koronavírus járvány kitörése előtti és utáni fél évben I. METSZETEK Társadalomtudományi folyóirat, Vol. 10. (2021) No.4. DOI 10.18392/metsz/2021/4/2, 19–41.
- NSZI (2021): Útmutató Alzheimer/Memória Café szervezéséhez. https://szocialisportal.hu/wp-content/uploads/2021/06/AC_utmutato.pdf.pdf (utolsó letöltés: 2021. 11. 06.)

KÖZELKÉP

Kapcsolatok sűrűjében?

Rokoni és baráti kapcsolatok, személyes és távkapcsolatok
Magyarországon 2015-ben¹

GREGOR ANIKÓ² – KUKUCSKA ZSUZSA³ – OLÁH ESZTER⁴

ABSZTRAKT

A tanulmány az EU jövedelmekre és életkörülményekre vonatkozó (EU-SILC) 2015-ös adatfelvételének négy, a rokonokkal és barátokkal való személyes és távolsági kapcsolattartás gyakoriságát mérő változók leíró elemzésén keresztül mutatja be, hogy milyen a 16 év feletti magyarországi népesség kapcsolatainak struktúrája és intenzitása. Az adatok szerint a kapcsolatstruktúra átlagosan kiegyenlített, a kapcsolatok fele-fele kötődik rokonokhoz vagy barátokhoz, és hasonlóan egyenlő a személyes és a távkapcsolatok egymáshoz viszonyított aránya. Eredményeink szerint a kor mellett a háztartás anyagi helyzetének van jelentős együtt járása a kapcsolatstruktúra jellemzőivel. A többváltozós regressziós modellek egyik tanulsága, hogy az időseddel párhuzamosan felerősödik más háttérváltozó kapcsolatstruktúrára gyakorolt hatása, ami az idősök közti kapcsolati egyenlőtlenségek mélyüléséhez vezet. A modellek másik tanulsága, hogy a háztartásra vonatkozó tulajdonságok (anyagi helyzet, létszám, transzferkapcsolata más háztartásokkal) bevonása érdemben befolyásolja a klasszikus háttérváltozók hatásmechanizmusát, így megerősítést nyer, hogy a kapcsolatintenzitás és kapcsolatstruktúra mélyebb megismeréséhez elengedhetetlen a háztartások belső szerkezeti sajátosságainak mélyebb vizsgálata. Elemzésünk végén a kapcsolatok intenzitása, a kapcsolatok iránya és a kapcsolattartás módja alapján kapcsolatklasztereket alakítottunk ki, ahol a relatív többséget a több mint egyharmadot kitevő, rendkívül gyér kapcsolati beágyazottsággal bíró klaszter tette ki.

KULCSSZAVAK: EU-SILC, kapcsolattartás, rokoni kapcsolatok, baráti kapcsolatok, személyes találkozás, távkapcsolat

¹ A kutatást (Kapcsolati tőke a háztartáson belül) az NKFIH (K131947) támogatta.

² ELTE Társadalomtudományi Kar, e-mail: gregor@gmail.com

³ DE Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, e-mail: kukucska.zsuzsa@arts.unideb.hu

⁴ DE Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, e-mail: olah.eszter@arts.unideb.hu

KÖZELKÉP

ABSTRACT

In the thick of relationships? Personal and distance relationships with relatives and friends in Hungary in 2015

The study presents the structure and intensity of the relationships of the Hungarian population over 16 years of age through a descriptive analysis of four variables measuring the frequency of personal and distance contact with relatives and friends from the EU-SILC 2015 survey. According to the data, the relationship structure is on average balanced, half of the relationships are related to relatives or friends, and the relative proportions of personal and long-distance relationships are similar. According to our results, in addition to age, the financial situation of the household has a significant correlation with the characteristics of the relationship structure. One of the lessons of multivariate regression models is that the effect of other background variables on the relationship structure intensifies in parallel with aging, leading to a deepening of relationship inequalities among the elderly. Another lesson of the models is that the inclusion of household characteristics (financial situation, number of household members, material transfer relationship with other households) has a significant effect on the mechanism of individual background variables, thus confirming that a deeper study of relationship intensity and relationship structure within the household is essential. At the end of our analysis, we compiled clusters based on the intensity of relationships, the direction of relationships, and the channel of contacting, with a relative majority of more than one-third of the respondents with extremely weak relationship embeddedness.

KEYWORDS: EU-SILC, social contact, frequency, relations with relatives, relations with friends, personal contacting, distance contacting

Bevezetés

A tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy a különféle kapcsolattípusok mennyisége hogyan oszlik meg a különböző társadalmi csoportok között, és hogy a kapcsolattípusok struktúrája, melyet egyes társadalmi csoport esetében láthatunk, mennyire különbözik, avagy hasonlít egymáshoz.

Kutatásunk nem klasszikus network- vagy kapcsolatháló-kutatás: nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy a kérdezettek pontosan milyen célból, milyen gyakran és milyen különféle erősségű kapcsolatokat tartanak fenn másokkal. Vizsgálatunk egy jelenleg is zajló kutatáshoz kapcsolódik, melynek fő kérdése, hogy a háztartáson belül a háztartás tagjai közötti különféle folyamatok megértéséhez miként lehet bevonni a kapcsolati tőkét (Sik 2020a). Ahhoz, hogy megértsük, hogy a háztartásokon belüli folyamatokban a háztartástagok kapcsolati tőkéje milyen szerepet játszik, konvertálható-e esetleg más, a háztartáson belüli viszonyokat befolyásoló tőkévé (anyagi, kulturális tőke), illetve hogy a háztartások közötti viszonyokra milyen hatást fejt ki az egyes háztartások kapcsolati tőkéje, melyet a bennük élők kapcsolati tőkeösszegeként értelmezhetünk, fontos látnunk azt, hogy ha a háztartás tagjait egyéni szinten közelítjük meg, milyen mintázatok látszódnak a társas kapcsolataikat tekintve.

KÖZELKÉP

A nemzetközi szakirodalomban széles körben rögzített mintázat, hogy a magasabb státuszúaknak nagyobb kapcsolathálójuk van, mint az alacsonyabb státuszú embereknek (Wasserman – Faust 1994, Brashears 2011, Smith et al. 2012, Cao – Smith 2020). Ehhez kapcsolódnak azok a hazai kutatások is, melyek a kapcsolattartás intenzitására és struktúrájára vonatkozóan kimutatták, hogy ezekben nagyfokú variabilitás mutatkozik meg a különféle társadalmi csoportok között.

Utasi Ágnes (Utasi 2002, idézi Tóth 2012) az erős kötéseket – mint amilyen a család – integratív erejűnek tartja, mivel a felek közötti érintkezések gyakorisága magas. A 2017-es International Social Survey Program (ISSP) adatok alapján látható, hogy Magyarország azon országok közé tartozik, ahol viszonylag sűrűn találkoznak a megkérdezettek a családtagjaikkal (Hadler et al. 2020). Ennek ellenére Kmetty és Koltai (2016) eredményei szerint a társadalom jelentős részét, közel felét (becslésük szerint 45 százalékát) alkotják olyan csoportok, amelyek közös jellemzője, hogy nincsenek közeli kapcsolataik, amelyekre támaszkodhatnak, így kapcsolathálózatuk gyérnek tekinthető, ebből fakadóan társadalmi integrációjuk alacsony fokú.

A baráti társaságok kialakítása során fontos szerepe van a településtípusnak, az egy főre jutó éves jövedelemnek és az életkornak. A nagyobb városok nem csak térbeli koncentrátságuk okán is nagyobb eséllyel gyűjtenek egybe olyan személyeket, akik valahonnan odaköltöznek, azaz korábbi (személyes) kapcsolataikat hátra hagyják, így azokat a későbbiekben inkább távolról ápolják, hanem eleve nehezebbé teszi a kapcsolatok kiépítését (Utasi 2001: 120). A rokonoktól vett térbeli távolság érdemben befolyásolja a segítségnyújtás és -adás gyakorlatát, csökkentve annak valószínűségét (Medgyesi 2017).

A korábbi kutatások alapján az idős, nyugdíjas személyek és az alacsony iskolai végzettségűek képezik a társadalom leginkább elszigetelt csoportját. Az egyének átlagosan (2011-ben lezajlott adatfelvétel alapján) 5,5 baráttal rendelkeznek (Albert – Dávid 2015, Gerő – Hajdu 2015). Nemi különbségek azonban megmutatkoznak e tekintetben, mivel megfigyelhető, hogy minél magasabb a nők iskolai végzettsége, a baráti kapcsolathálózatuk annál gazdagabb és hasonlóbb a férfiakéhoz, míg alacsony iskolai végzettség esetén a nők baráti kapcsolathálózata elmarad a férfiakétól (Albert – Dávid 2015). A baráti társaságok összetétele esetén meghatározó az egyén iskolai végzettsége, mivel minél magasabb végzettséggel rendelkezik valaki, annál valószínűbb, hogy az iskolai környezetből kerülnek ki a barátai, ellentétben az alacsony végzettségű személlyel – akiknek baráti körét inkább a szomszédok alkotják (Albert – Dávid 2015).

A kapcsolatok kialakítása során a „hasonló hasonlónak örvend” elv is befolyásoló lehet, melynek értelmében *„a konfliktuskerülés vagy a véleményütköztetés miatti stressz ahhoz vezethet, hogy hasonló véleményű emberekkel próbáljuk meg körülvenni magunkat”* (Gerő – Hajdu 2015: 21) – így jönnek létre az erős kötésű kapcsolatok. Az ily módon létrejövő homofília erőteljesen megmutatkozik a bizalmi kapcsolatok, a közeli, szoros kötelékek, azaz a magkapcsolatok vizsgálatakor (Kmetty et al. 2017).

KÖZELKÉP

A státusból eredő homofil kapcsolatok olyan szociodemográfiai változók mentén alakulnak ki, mint az oktatás vagy a gazdasági erőforrásokkal való rendelkezés (Smith et al. 2014). Ezen elv értelmében az iskolai végzettség és korcsoport szerinti homofil kapcsolatok aránya is növekedett a rendszerváltás után (Kmetty – Koltai 2018).

Albert és Hajdu (2016) kutatása szerint, melyben többek között a kapcsolatszegénység és a társadalmi kirekesztettség közötti kapcsolat vizsgálatára fókuszáltak egy 2015-ös kérdőíves adatfelvétel alapján, a különféle kirekesztettségi mutatók közül az anyagi depriváció mutatta a legszorosabb együtt járást a kapcsolathiánnyal, különösen az instrumentális erős kapcsolatokkal. Mindeközben a jövedelmi szegénység gyengébb csupán a segítő gyenge kötések hiányával járt együtt, azzal is alapvetően gyengébb mértékben.

Egy 2006-os, a társas kapcsolatokat vizsgáló ISSP-kutatás alkalmával az 1986-os felméréshez hasonló tendenciákra lettek figyelmesek a kutatók – „*a mikrotársadalmi izoláció és az interperszonális kapcsolathálózatok szűkösége volt a jellemző Magyarországon*” (Albert – Dávid 2015: 3), mely azt jelentette, hogy 65 éves kor felett a válaszadók háromnegyedének alig volt kapcsolata. 2017-es ISSP adatok összefüggései is arra mutattak rá, hogy a férfiak és a nők családon kívüli kapcsolattartása a kor előrehaladtával élesen csökkenő tendenciát mutat (Sapin et al. 2020). Azonban a családon belüli kapcsolattartás viszonylag állandó marad mindkét nem esetén, bár idősebb korra ebben is érzékelhető minimális visszaesés. Sapin és munkatársai általánosságban megállapítják, hogy a férfiak több kapcsolattal rendelkeznek a családon kívül, míg a nők minden korosztályban magasabb szociabilitást élveznek a családon belül. Míg azonban a férfiak kapcsolat általi támogatottsága a kor előrehaladtával növekszik, addig a nők esetén a kor előrehaladtával csökken a társas kapcsolatok kiterjedtsége, hogy aztán idősebb korban újra felerősödjön a nők kapcsolatokra való támaszkodásának lehetősége.

A korábbi hazai, a kapcsolati struktúrával foglalkozó kutatások szinte mindegyike kimutatja a fiatalok és az idősek kapcsolati struktúrája közti markáns különbségeket. Egyrészt, hogy a fiatalabbaknak több kapcsolata van (Husztai 2014, 2016). Másrészt Albert és munkatársai (2020) 50 év felettiek nem reprezentatív mintáján kapcsolatnapló módszerével mutatták ki, hogy a vizsgált idősebbek között is látható volt, hogy az idősödéssel csökken a kapcsolati háló mérete, mindeközben a fennmaradó kapcsolatok megerősödnek. A nyugdíjba vonulással, az egészségi állapot megrendülésével és az özvegyé válással a kapcsolati háló szűkülése is együtt jár.

A kapcsolatintenzitás leíró elemzése

A 2015-ös EU-SILC kutatás összesen négy kérdést szentelt a lakosság kapcsolatainak felmérésére. Mindegyik kérdés az adott kapcsolattípus gyakoriságát mérte fel. A négy kérdés két dimenzió mentén kívánta lefedni a lakosság egyszerű kapcsolati struktúráját: (1) egyrészt a kapcsolat iránya alapján különbséget tett (a kérdezetté-

KÖZELKÉP

től külön háztartásban élő) rokonokkal és barátokkal való kapcsolatok között, másrészt (2) a kapcsolattartás típusa mentén is különbséget tett személyes találkozás formájában történő és minden más formát magában foglaló kapcsolattartási módok között. Ennek megfelelően összesen négy önálló kérdés állt a rendelkezésünkre:

- Milyen gyakran találkozik Ön a háztartáson kívül élő rokonaival?
- Milyen gyakran találkozik Ön a barátaival?
- Milyen gyakran veszi fel a kapcsolatot háztartáson kívül élő rokonaival (telefonon, interneten, SMS-ben, levélben stb.)?
- Milyen gyakran veszi fel a kapcsolatot barátaival (telefonon, interneten, SMS-ben, levélben stb.)?

A négy elemi változó megoszlása a népességben a következő volt:

1. táblázat

A rokonokkal és barátokkal való személyes találkozás és távkapcsolat gyakorisága (érvényesen válaszolók⁵, %)

	Rokonokkal találkozás	Rokonokkal távkapcsolat	Barátokkal találkozás	Barátokkal távkapcsolat
naponta	16,5	18,6	19,7	17,9
hetente	33,1	36,1	33,1	34,9
havonta többször	21,6	20,8	20,8	20,2
havonta	18,1	13,6	16,3	12,4
évente egyszer	9,4	5,7	8,1	5,4
soha	1,2	5,2	2,0	9,1
ÖSSZESEN	100,0	100,0	100,0	100,0
N	15 559	15 562	14 840	15 020

Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

⁵ Az összes válaszoló 6 százalékának (944 fő) nem volt rokona, illetve barátja, így nem vonatkozott rá a kérdés. A rokonok hiányát jóval kisebb arányban jelezték a válaszadók (154 fő, 1 százalék), mint a barátok hiányát (859 fő, 6 százalék), 68 főnek pedig sem rokona, sem barátja nem volt. A rokonok hiánya leginkább a 60 év felettiek, a maximum 8 osztályt végzettek, a fővárosi és annak környékén élők, a munkanélküliek, a közepes vagy rossz egészségi állapotúak, az özvegyek, a mindennapi tevékenységében akadályozott háztartástaggal bírók, a súlyos anyagi deprivációban érintett háztartások lakói válaszadók körében volt gyakoribb. A baráttal nem rendelkezők jellemzően idősebb, alacsonyabb iskolai végzettséggel bíró nyugdíjas, özvegy nők, ami egybevág a korábbi kutatások eredményeivel (lásd például Albert – Dávid 2007), és felhívja a figyelmünket arra, hogy a „barát” szó jelentése bizonyos csoportokban még mindig szigorú társadalmi normák által övezett.

KÖZELKÉP

Látható, hogy a négyféle kapcsolatváltozó mentén nem igazán látható érdemi eltérés az érvényesen válaszolók megoszlását tekintve. A válaszadók körülbelül fele legalább hetente tartja a kapcsolatot rokonaival, barátaival, legyen szó személyes vagy távolsági kapcsolattartási formáról.

Az elemzés következő lépésében az 1. táblázatban szereplő négy elemi változót átalakítottuk úgy, hogy az egyes kategóriák éves szinten fejezzék ki az adott találkozási forma gyakoriságát (lásd Sik 1994, 2020b). A kategóriák átalakítása a következő skálatranszformációt követte: naponta = 350 nap; hetente = 200 nap; havonta többször = 40 nap; havonta = 15 nap; ritkábban = 8 nap; soha = 0 nap.⁶

Az így létrehozott változók, bár továbbra is ordinális mérési szintűek maradnak, azonban skálává transzformált formájukban jobban kezelhetők magas mérési szintű változókként. A megoszlások hasonlósága (1. táblázat) miatt nem meglepő, hogy az átlagos kapcsolatintenzitás mértéke is közel azonos a négy kapcsolattartási forma mentén. A rokonokkal való távkapcsolati és a barátokkal való személyes találkozás intenzitása mentén nincs érdemi eltérés a mintában (évente 147, illetve 148 nap). Ennél valamivel alacsonyabb a barátokkal való távkapcsolat (évente 143 nap), illetve a rokonokkal való személyes találkozás mértéke (évente 136 nap). Összességében tehát az elvileg lehetséges maximális 1400 alkalom/év mennyiségből, ha összeadjuk a négy elemi kapcsolatváltozón felvett átlagokat, átlagosan évente 574 alkalommal kerülnek kapcsolatba a válaszadók, ami a lehetséges maximum 41 százaléka.

Különbségek a kapcsolatstruktúra elemi összetevői mentén

Az elemi változók mentén való kapcsolatstruktúra-eltérések vizsgálata során kihasználtuk azt a tényt, hogy a transzformáció eredményeképpen a változók azonos skálán (évenkénti alkalmak száma),⁷ jelen esetben egy 0–350-es skálán, vannak mérve.

Ahogy az a szakirodalmi áttekintésből is kiderült, a korábbi kutatások számos tényezőt azonosítottak, amelyek hatással lehetnek az egyének kapcsolataira. Azokat a változókat, amelyek mentén különbségeket feltételezünk a kapcsolati változóknak, a következőképpen csoportosíthatjuk.

⁶ Az ordinális kategóriák konkrét találkozási gyakoriságokká való transzformálásának validálásához Huszti (2016) network-naplóval kapott kapcsolattartási eredményeit használtuk fel.

⁷ A skálatranszformáció után az új, 0–350-es skálán vett elemi változók mértékegysége szigorú értelemben nap, azaz egy évben átlagosan hány napon lépett kapcsolatba adott csoport tagjával adott módon a válaszadó. Ha azonban ezeket összegezzük, a mértékegység „alkalom”/évre módosul, ahol egy nap maximum négy alkalommal léphet kapcsolatba valaki, hiszen típusonként napi egy kontaktálás a maximum. Az alkalom/év mértékegység tehát azzal a feltétellel értendő, hogy kapcsolattípusonként maximum egy kapcsolatfelvételt rögzíthet a változó.

KÖZELKÉP

1. *Szociodemográfiai változók*: nem, kor, lakóhely jellege, gazdasági aktivitás.
2. *Anyagi helyzet (személyes)*: személyes pénzbeli bevételek (jövedelem, nyugdíj, ösztöndíj stb.) mennyisége.
3. *Kulturális tőke*: iskolai végzettség.
4. *Saját vagy családtag egészségi állapotából fakadó korlátozottság*: szubjektív egészségi állapot, betegség miatt akadályozott családtagja van-e.
5. *Háztartás-összetétel*: van-e társa, családi állapot, háztartás összetételének típusa, háztartáslétszám, 14 éven aluli van-e a háztartásban.
6. *Kapcsolat másokkal*: van-e, akihez segítségért folyamodhat; van-e közéleti aktivitása; Magyarországon született-e vagy sem; a háztartás valamilyen anyagi transzferkapcsolatban áll-e más háztartással.
7. *A háztartás anyagi helyzete*: egy főre jutó bevétel, a háztartás szubjektív anyagi helyzete, a háztartás anyagi depriváltsága, a háztartás szegénységi kockázatnak kitett-e.

Az említett magyarázó változók kategóriáit és a minta megoszlását a melléklet 1. táblázata tartalmazza.

Elsőként azt vizsgáljuk meg, hogy az elemi kapcsolattartási gyakoriságváltozók átlagai mely háttérváltozók esetén mutattak érdemi eltérést. A nagy mintaelemszám miatt gyakorlatilag állandóan szignifikáns⁸ különbségeket találunk a háttérváltozók kategóriáiból képzett csoportok között, így figyelmünket először a különbség mértékét kifejező asszociációs mérőszám, a 0 és 1 közötti elméleti értéket felvevő *eta* felé fordítjuk. Minél nagyobb az *eta* értéke, annál markánsabb eltérések látszódnak az adott változó mentén az adott elemi kapcsolatváltozó átlagát tekintve. A 2. táblázatban látható hőtérkép segítségével mutatjuk meg, hogy mely változók mentén rajzolódott ki a legélesebb különbségek a csoportátlagokban. A sötétzöldtől a sötétpirosig tartó árnyalatok az asszociáció hiányától a relatíve legerősebb asszociációig terjednek. Minél inkább a piros szín felé hajlik egy cella háttere, annál erősebb az adott háttérváltozó és a kapcsolati változó közti asszociáció.

⁸ Nemcsak 95%-os, hanem 99,9%-os megbízhatósági szinten értelmezve is.

KÖZELKÉP

2. táblázat. A kapcsolati változók adott változó mentén vett csoportátlagai közti különbség mértéke (eta, a rokonokkal való találkozás mentén kalkulált eta-értékek alapján csökkenő sorrendbe rendezve)⁹

VÁLTOZÓ	Rokonokkal találkozás	Rokonokkal távkapcsolat	Barátokkal találkozás	Barátokkal távkapcsolat
lakóhely	0,190	0,079	0,159	0,098
ht. összetételének típusa	0,094	0,115	0,196	0,213
családi állapot	0,086	0,065	0,346	0,335
ht.-közi kapcsolat	0,076	0,013	0,071	0,000
iskolai végzettség	0,070	0,140	0,141	0,142
segítséget jelentő kapcsolata van-e	0,070	0,093	0,06	0,080
határon túli	0,070	0,044	0,025	0,000
gazdasági aktivitás	0,065	0,071	0,256	0,264
korcsoport	0,060	0,065	0,361	0,394
nem	0,058	0,099	0,060	0,000
jövedelmi ötödök	0,051	0,100	0,217	0,195
ht.-létszám	0,044	0,088	0,083	0,059
egészségi állapot	0,039	0,078	0,202	0,293
van-e társa	0,038	0,045	0,054	0,049
egy főre jutó ht.-i bevétel, ötödök	0,035	0,136	0,107	0,086
közéleti aktivitása van-e	0,034	0,086	0,086	0,110
14 éven aluli gyerek a ht.-ban	0,032	0,048	0,226	0,160
ht. anyagi depriváltsága	0,022	0,123	0,037	0,108
ht. szegénységi kockázatnak kitett-e	0,017	0,100	0,065	0,059
ht. szubjektív anyagi helyzete	0,000	0,074	0,134	0,100
akadályozott családtag van-e	0,000	0,000	0,032	0,027

Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

Megjegyzés: ha az eta = 0, nincs érdemi eltérés a csoportátlagok között (F-próba $p > 0,05$)

Összességében elmondható, hogy a rokonokkal való találkozás és távolsági kapcsolattartás mentén jellemzően kisebb különbségek voltak láthatóak a különböző szociodemográfiai csoportok között, mint a barátokkal való kapcsolattartás esetén: a rokoni kapcsolattartás intenzitásában legfeljebb gyenge (0,2 alatti eta) különbségeket találhatunk, azaz ebben a tekintetben a szociodemográfiai csoportok meglehetősen hasonlítanak egymáshoz, a rokoni kapcsolattartás intenzitása a különböző csoportokon átívelően többnyire a konstanshoz közelít. Ezzel szemben a baráti kapcsolatok tekintetében nagyobb diverzitás látszik, továbbá azonosíthatók azok a változók, amelyek mentén jelentősebb mértékben eltér a barátokkal való kapcsolat-

⁹ *Megjegyzés:* ha az eta = 0, nincs érdemi eltérés a csoportátlagok között (F-próba $p > 0,05$).

KÖZELKÉP

tartás intenzitása. Itt is jól kivehető, hogy a legmarkánsabb eltérés a korcsoportok között figyelhető meg. A 3. táblázat a korcsoportok mentén mutatja be a csoportát-
lagok közti eltéréseket.

3. táblázat. A kapcsolati változók átlaga a kérdezett korcsoportja szerint
(nap/év, átlag [standard hiba])

	Rokonokkal találkozás	Rokonokkal távkapcsolat	Barátokkal találkozás	Barátokkal távkapcsolat
16–29 évesek	131 (2,2)	153 (2,3)	232 (2,2)	229 (2,2)
30–44 évesek	136 (2,1)	160 (2,0)	149 (2,0)	160 (2,0)
45–59 évesek	128 (1,9)	140 (1,9)	120 (1,9)	114 (1,7)
60+ évesek	147 (1,9)	143 (1,9)	106 (1,8)	94 (1,7)
N	15 447	15 450	14 728	14 908
eta	0,060	0,065	0,361	0,394

Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

A korosztályi eltérések esetén a töréspont kevésbé a kapcsolattartás módjában (személyesen, távkapcsolati formában), mint inkább a kapcsolattartás irányában fe-
dezhető fel: nem meglepetés, hogy a fiatalok kapcsolattartási struktúrájában a ba-
ráti kapcsolatok jóval erőteljesebben jelennek meg, mint az idősebbeknél, míg az
idősebbek esetén a rokoni kapcsolatok a döntők, bár ezek dominanciája nem akkora,
mint a fiatalok esetén a baráti kapcsolatoké. Hasonlóan erős eltérések láthatók a
barátokkal való kapcsolattartás tekintetében a családi állapot és a gazdasági akti-
vitás mentén, ezekről a változókról azonban tudjuk, hogy igen szoros kapcsolatot
mutatnak a korról. Azaz feltehető, hogy a két dimenzióban látott közepes erősségű
kapcsolat igazából a kor rejtett hatásának köszönhető.

Ezért is célszerű többváltozós elemzési eszközökkel megvizsgálni azt, hogy rész-
ben túllépve immáron az elemi változók szintjén, hogyan alakul a különféle háttér-
változók önálló hatása a kapcsolatintenzitás összetett mutatójára, továbbá a kap-
csolatstruktúra két indikátorára: a rokoni kapcsolatokhoz tartozó intenzitás és a
személyes találkozáshoz kapcsolódó intenzitás arányaira. A rendelkezésünkre álló
többváltozós statisztikai elemzési eszközök közül a többváltozós lineáris regresszi-
ós elemzéssel vizsgáljuk meg az együtt járásokat a feltárára és jellemzésre használt
háttérváltozók, valamint a kimenetként értelmezett kapcsolati változók között.¹⁰

¹⁰ Itt térünk ki röviden arra a módszertani dilemmára, ami arról szól, hogy az EU-SILC adatfelvétel során az egyéni esetek között nem minden esetben teljesül az a kritérium, hogy a mintába került esetek egymástól függetlenek. Az EU-SILC kutatás ugyanis háztartási adatfelvétel, a kiválasztott háztartás minden 15 éven felüli tagjával készül egyéni szintű kérdőív. Azaz a mintába került esetek a háztartási szintű

KÖZELKÉP

Többváltozós lineáris regressziós modellek

Ahogy az korábban már bemutattuk, alapvetően hét különböző csoportba tudjuk sorolni azokat a háttérváltozókat, amelyekről azt feltételezzük, hogy együtt járást mutatnak az összesített kapcsolatintenzitást mérő változóval.¹¹ Az elemzésünkben, összhangban a szakirodalommal, kitüntetett figyelmet fordítunk a kérdezett korának a kapcsolati mutatókkal való együtt járására, valamint arra, hogy az esetleges együtt járás mértékét mérsékeli vagy épp erősíti valamilyen, a modellbe bevont egyéni vagy háztartási szintű változó. Vagy ugyanez megfordítva: egy adott egyéni vagy háztartási szintű háttérváltozó és a kapcsolati változók közti együtt járás mértékén módosít-e, és ha igen, milyen irányba az életkor. Ezeket a kérdéseket interakciós tagok segítségével vizsgáljuk meg.

A kapcsolat intenzitása

Elsőként bemutatjuk, hogy a modellbe bevont változók hogyan korrelálnak a teljes kapcsolatintenzitást mérő változóval, azaz milyen erős köztük az együtt járás úgy, hogy egyelőre még nem tisztítjuk meg ezeket az egyedi hatásokat a többi háttérváltozó megbújó lehetséges hatásaitól. A Pearson-féle korrelációs együtthatók abszolút értéke mentén kirajzolódó csökkenő sorrendben (melléklet, 2. táblázat) visszaköszön az az alapvetés, miszerint a kapcsolatok mennyiségének korrallal való együtt járása messze nagyobb, mint más bevont változókkal, miközben még ez a mérték is abszolút értékét tekintve inkább gyengének ($< |0,3|$) mondható. Két olyan változót találtunk, amelyek nem mutattak lineáris együtt járást az összkapcsolatot mérő változóval: az, hogy a kérdezett dolgozik-e vagy sem, és az, hogy van-e más akadályozott, vele együtt élő családtag.

A következő lépésben a háttérváltozók együttes hatását vizsgáltuk, bevonva e változók korrallal való interakcióit is (4. táblázat). Az első modellben (Modell 0.) egyedül a kérdezett korát vontuk be magyarázó változóként, hogy lássuk a kor önálló hatását.

egységbe ágyazottak. Emiatt meg kell fontolni, hogy lineáris regresszió helyett többszintű modellezéssel (lásd például Koltai 2013) vizsgáljuk meg az együtt járásokat. Ezt végül azért vetettük el, mert a háztartások jelentős része egyszemélyes (31 százalék), amelyeken belül a belső variancia nem értelmezhető, másrészt a maradék háztartásokon belül nincs elégséges eset ahhoz, hogy az esetek magasabb szintű egységbe való ágyazottságát modellezhessük (lásd például szembeállítva azzal, amikor az esetek országba ágyazhatók).

¹¹ A korábban felsorolt háttérváltozók között részben egyszerűsítéssel (adatredukcióval), részben néhány eredeti változó kétkategóriássá tételével igyekeztünk a regressziós modellbe bevont változók számát csökkenteni és egyszerűbbé tenni. A háztartás anyagi helyzetét a felsorolt négy elemi változó helyett egy összetett változóval, egy főkomponenssel mérjük. A lakóhelyet, az iskolai végzettséget, a gazdasági aktivitást kétértékű dummy változó formájában vontuk be a modellekbe. A családi állapotot és a háztartás típusát mérő változókat pedig a társsal való rendelkezést és a 14 éven aluli gyerek számát mérő változókkal váltjuk ki.

KÖZELKÉP

Ezt követően a következőbe (Modell 1.) a kor mellett bevonásra került a többi, egyéni szinten mért vagy azon értelmezett háttérváltozó is, ezt bővítette tovább a Modell 2., ahol már az interakciós hatások is bevonásra kerültek. A Modell 3.-at a háztartási szintű változókkal is bővítettük, az utolsó modell (Modell 4.) pedig a háztartási és úgynevezett cross-level (egyéni \times háztartási) interakciókat is tartalmazza. A modellekben a standardizált regressziós együtthatókat tüntetjük fel, félkövérrel szedve a 95 százalékos megbízhatósági szinten szignifikáns együtthatókat, és csak azokat a változókat és interakciós tagokat tüntetjük fel, amelyek legalább egy modellben szignifikánsnak bizonyultak. A teljes modell a melléklet 3. táblázatában található.

4. táblázat. A kapcsolatintenzitás lineáris regressziós modellje, standardizált regressziós együtthatók, N = 14 653

	Modell 0.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 3.	Modell 4.
Intercept	572,134	742,013	628,312	706,110	703,207
EGYÉNI VÁLTOZÓK (magasabb érték jel.)					
nem (nő)		0,041	0,051	0,051	0,052
életkor [centrálva]	-0,263	-0,277	-0,486	-0,477	-0,336
diplomás (igen)		0,042	0,043	0,010	0,012
Bp.-en és vonzaskörzetében lakik (igen)		-0,108	-0,108	-0,124	-0,121
van társa (igen)		-0,055	-0,040	-0,032	-0,011
14 éven aluli gyerek száma (+: több)		-0,031	-0,039	0,036	0,061
dolgozik (igen)		-0,061	-0,041	-0,045	-0,035
egyéni bevétel [ln]		0,011	0,079	0,031	0,023
rossz az egészségi állapota (igen)		-0,023	-0,035	-0,014	-0,008
van-e, akihez segítségért fordulhat (nincs)		-0,078	-0,071	-0,063	-0,064
közéletileg aktív (igen)		0,081	0,083	0,080	0,078
Mo.-on született-e (nem)		-0,043	-0,040	-0,040	-0,041
más ht.-sal transzferkapcsolat (igen)		0,054	0,050	0,039	0,041

KÖZELKÉP

EGYÉNI INTERAKCIÓK					
kor * nem			0,070	0,073	0,068
kor * társ			0,030	0,046	0,053
kor * gyerek			-0,031	-0,018	0,044
kor * jövedelem			0,209	0,136	0,088
kor * akadályozott ht.-tag			0,017	0,010	0,022
kor * közéleti aktivitás			0,023	0,023	0,023
kor * Mo.-on született-e			0,021	0,019	0,019
HÁZTARTÁSVÁLTOZÓK					
háztartás anyagi helyzete (+: jó)				0,111	0,119
háztartáslétszám (+: több)				-0,101	-0,126
HT. ÉS CROSS-LEVEL INTERAKCIÓK					
kor * háztartáslétszám					-0,144
Korrigált R ²	6,90%	11,20%	12,00%	13,30%	13,70%

Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

Az életkor negatív előjelű hatása a kapcsolatok mennyiségére még a bevont változók kontrollja mellett is érvényesül, azaz az idősebbek kapcsolatdeficitje a strukturális különbségek figyelembevételét követően is fennáll. Ugyanígy igaz marad a többi változó hatásának kivonása után, hogy a nők átlagosan több összkapcsolattal bírnak, mint a férfiak. A diplomások kapcsolattöbblete egészen addig él, amíg be nem vonjuk a háztartási jellemzőket: az azonos anyagi helyzetben lévő és azonos létszámú háztartásokban élők esetén a diploma nem eredményez több, intenzívebb kapcsolatot rokonokkal és barátokkal. A fővárosban és a környékén élők körében viszont tartósan kimutatható a kapcsolatdeficit azokhoz képest, akik máshol élnek. Ugyancsak kevesebb kapcsolatuk van átlagosan azoknak, akik dolgoznak, illetve azoknak is, akik nem Magyarországon születtek. A közéleti aktivitás magasabb átlagos kapcsolatintenzitással jár együtt. Ugyancsak megfigyelhető, hogy több kapcsolata van azoknak, akik olyan háztartásban élnek, amely más háztartásokkal valamilyen anyagi transzfer kapcsolatban áll. Megerősítést nyert az is, hogy az alacsonyabb kapcsolatintenzitás együtt jár a külső segítségforrás hiányával.

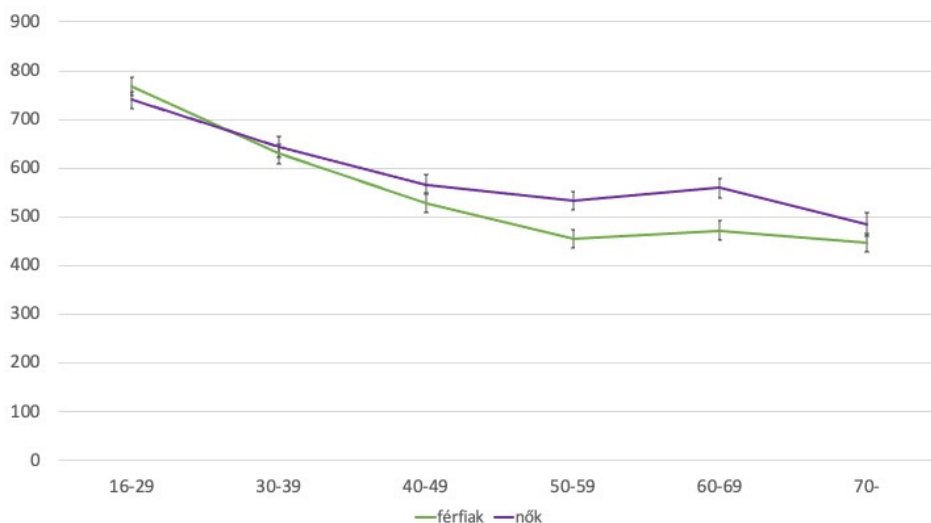
Az egyik legérdekesebb eredmény a 14 éves aluli gyerek hatásához kapcsolódik. A háztartási változók bevonásáig a gyerekek száma negatív együtt járást mutatott

KÖZELKÉP

a kapcsolatokra, ha azonban azonos anyagi helyzetű és azonos létszámú háztartásokat vetünk össze, minél több ebből a 14 éven aluli gyerek, átlagosan annál több kapcsolata van az ott élőknek. A gyerekek száma ugyanis a rossz anyagi helyzettel jár együtt, így ha ennek a hatását kiszűrjük, akkor megfordul az együtt járás iránya. Hasonlóan figyelemre méltó a társsal és társ nélkül élők kapcsolatösszegében látható, sokáig kitartó különbség: egészen a legutolsó modellig úgy tűnt, hogy a társsal élők körében alacsonyabb az átlagos kapcsolatösszeg, mint a társ nélkül élők körében. Mivel azonban a társsal rendelkezés korról és háztartáslétszámmal is összefüggő jelenség, ezért ennek a két utóbbi változónak az interakciója legyengítette a társsal való rendelkezés parciális hatását. Hasonló gyengülés következtében oldódott fel a negatív előjelű együtt járás az egészségi állapot és a kapcsolatintenzitás között: a rossz egészségi állapottal egészen a háztartási változók bevonásáig járt együtt a szignifikánsan alacsonyabb kapcsolatintenzitás. A rosszabb egészségi állapotúak rosszabb helyzetű és kisebb méretű háztartásokban laknak, ezek önmagukban csökkentik a kapcsolatintenzitást (lásd az önálló hatásukat), és amint ezeket a tényezőket is figyelembe vesszük, önmagában a rossz egészségi állapotnak már nem marad szignifikáns tere tovább csökkenteni a kapcsolatintenzitást.

A kornak más változókkal vett interakciói közül azok, amelyek szignifikánsak, mind egy irányba mutatnak: az a mintázat, miszerint a korról előrehaladva csökken a kapcsolatok intenzitása, valamivel mérsékeltebben jelenik meg a nők (lásd 1. ábra), a társsal rendelkezők, a kisgyerekekkel együtt élők, a magasabb jövedelműek, a közéletben aktívabbak körében.

1. ábra. A kapcsolatintenzitás átlaga korcsoportonként férfiak és nők körében, N = 14 745

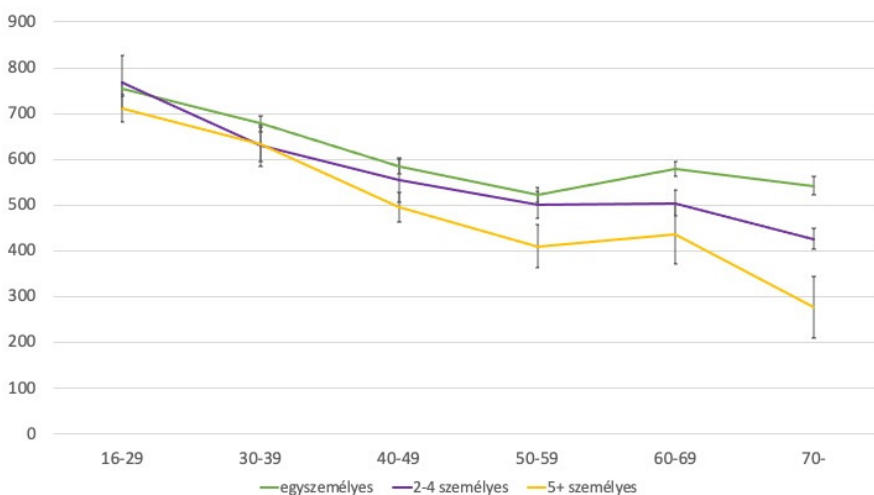
Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

KÖZELKÉP

Másképp megfogalmazva: a kor előrehaladtával egyre élesebbé válnak az előbb említett változók mentén a kapcsolatintenzitásban látható különbségek, azaz az idő-södéssel nő az adott tényező mentén értelmezhető gap (ahogyan ez az 1. ábrán is lát-ható). A várakozásoknak némiképp ellentmond, hogy a kor kapcsolatritkító hatása azok körében is mérsékeltebb, akikkel együtt él egészségi állapota végett akadályo-zott családtag. Továbbá, a nem Magyarországon születettek kapcsolatgyengése az idősebbek körében mérsékeltebb, mint a fiataloknál. Itt az lehet a magyarázat, hogy a fiataloknak kevesebb idejük volt kapcsolatokat kiépíteni Magyarországon, mint az idősebb, határon túl született válaszadóknak.

A háztartáslétszám növekedésével a kapcsolatok (ne feledjük, hogy a háztartá-son kívüli kapcsolatokra vonatkoznak az elemi kérdések) intenzitása gyengül, az idő-södés ezt az együtt járást pedig felerősíti: idősebbek körében a háztartáslétszám növekedése még jobban leszűkíti a külső kapcsolatokat, mint a fiatalabbak esetében (2. ábra). Ez összhangban áll azokkal a megállapításokkal, melyek kiemelik, hogy a szelekciós hipotézisnek és a multiplexitásnak megfelelően az idő-södéssel nemcsak a kapcsolati háló szűkülése következik be, hanem a kapcsolatok jellege is sajátos képet mutat azok instrumentálizáltsága tekintetében: azokra a kapcsolatokra szűkül le a háló, melyek a leginkább számítanak affektív és segítségi erőforrásuk erejét tekintve (Albert 2016, Wellman 1992, idézi Utasi 2011: 139). Egy többtagú háztartásban élő idős esetében érthető, ha a kapcsolata sokkal erőteljesebben szűkül le a vele élőkre, és a háztartáson kívül már sokkal kevesebb kapcsolata lesz, külső kapcsolatait tekintve izoláltabb, mint a kisebb méretű háztartásokban élő idős társai.

2. ábra. A kapcsolatintenzitás átlaga korcsoportonként a háztartáslétszám függvényében, N = 14 745

Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

KÖZELKÉP

A kapcsolatok iránya

A kapcsolatstruktúra vizsgálata során azt nézzük, hogy a különböző háttérváltozók mentén miképpen alakul a rokoni kapcsolatokhoz tartozó kapcsolatintenzitási arány, röviden, a rokoni kapcsolatok aránya. A rokoni kapcsolatokra szűkülő kapcsolati struktúrák pont azokat a kapcsolatokat nélkülözik, amelyek a különböző társadalmi miliók között áthidaló, összekötő jellegűek, és nagyobb eséllyel hordozzák a strukturális pozícióváltoztatás lehetőségét. A rokoni kapcsolatokra szűkülés pedig erősen összefügg ismételten a korrallal: a kapcsolati háló időszóddéssal való szűkülése jellemzően a rokoni kapcsolatok túlsúlyát eredményezi (Albert 2016).

A korrelációk elemzése (melléklet 2. táblázat) arról tanúskodik, hogy míg a kor-nak kitüntetett szerepe van a rokoni kapcsolatok arányának alakulásában, addig a többi háttérváltozónak gyenge vagy elhanyagolható az együtt járása a rokoni kapcsolatok arányával.

Lássuk ezután, hogy ha kontroll alatt tartjuk a háttérváltozók egymásra gyakorolt hatását, mely változók mutatnak együtt járást a rokoni kapcsolatok arányával (5. táblázat). Továbbra is csak azokat a változókat tüntetjük fel, amelyek legalább egy modellben szignifikánsnak bizonyultak¹². A teljes modell a melléklet 4. táblázatában található.

5. táblázat. A rokoni kapcsolatok arányának lineáris regressziós modellje, standardizált regressziós együtthatók, N = 14 649

	Modell 0.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 3.
Intercept	50,705	41,729	44,163	47,244
EGYÉNI VÁLTOZÓK (magasabb érték jel.)				
neme (nő)		0,089	0,077	0,078
életkor [centrálva]	0,359	0,303	0,440	0,403
diplomás (igen)		0,017	0,017	0,003
Bp.-en és vonzaskörzetében lakik (igen)		-0,099	-0,099	-0,106
van társa (igen)		0,154	0,154	0,169
14 éven aluli gyerek száma [+: több]		0,068	0,032	0,091
dolgozik (igen)		-0,033	-0,041	-0,039
egyéni bevétel (ln)		0,048	0,027	0,011

¹² A kapcsolatintenzitás modelljeihez képest itt eggyel kevesebbet tüntettünk fel, aminek az az oka, hogy a Modell 4. nem különbözik a Modell 3.-tól.

KÖZELKÉP

	Modell 0.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 3.
rossz az egészségi állapota (igen)		0,024	0,018	0,023
közéletileg aktív (igen)		-0,034	-0,035	-0,035
Mo.-on született-e (nem)		-0,020	-0,021	-0,020
más ht.-sal transzferkapcsolat (igen)		0,077	0,078	0,069
EGYÉNI INTERAKCIÓK				
kor * diplomás			-0,030	-0,025
kor * társ			-0,054	-0,039
kor * gyerek			-0,034	-0,021
kor * jövedelem			-0,051	-0,066
kor * közéleti aktivitás			-0,021	-0,022
HÁZTARTÁSVÁLTOZÓK				
háztartáslétszám (+: több)				-0,092
háztartás anyagi helyzete (+: jó)				0,031
Korrigált R ²	12,90%	18,40%	18,80%	19,20%

Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

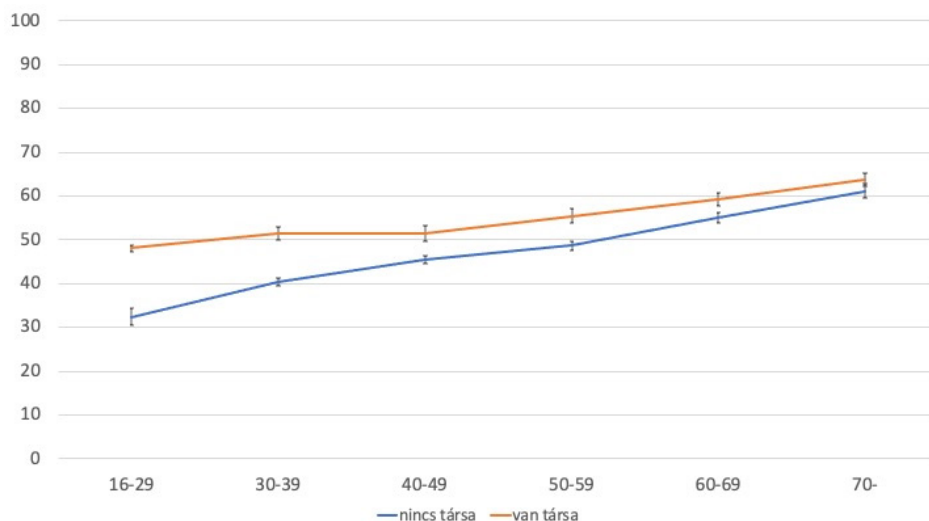
A kor önmaga közel 13 százalékban magyarázza meg a rokoni kapcsolatarány heterogenitását a mintában, ami figyelemre méltó mennyiség. Ez is mutatja, hogy a kor meglehetősen jelentős együtt járást mutat a rokoni kapcsolatok arányával. A folyamat mögött, ahogyan azt korábban a korcsoportok mentén való részletes elemzésből láthattuk, a rokoni kapcsolatok intenzitásának stabilitásával egyidejűleg a baráti kapcsolatok intenzitásának gyengülése áll. A nők, a társal élők, a 14 éven aluli gyerekekkel élők átlagosan nagyobb arányban számoltak be rokoni kapcsolatokról. Azok, akiknek a háztartása más háztartással anyagi transzfer kapcsolatban áll, szintén nagyobb arányban rendelkeznek rokoni kapcsolatokkal. A fővárosban és annak környékén élők, a bér munkát végző válaszadók, a közéletben aktívak és azok, akik nem Magyarországon születtek, átlagosan kisebb arányban rendelkeznek rokoni kapcsolatokkal. A háztartási szintű változók közül a háztartáslétszám növekedésével csökken, az anyagi helyzet javulásával nő a rokoni kapcsolatok aránya.

Az interakciós hatások közül csupán pár mutat szignifikáns hatást. Azt a mintázatot, miszerint a korrall átlagosan nő a rokoni kapcsolatok aránya, mérsékeli a diploma megléte, a társal élés, és az is, ha valaki aktív a közéletben. Másik irányból megközelítve, attól függően, hogy a szignifikáns interakciós tagok háttérváltozó té-

KÖZELKÉP

nyezője milyen irányú együtt járást mutat a rokoni kapcsolatok arányával, az idősebb és gyengébbé is teheti a különbségeket a rokoni kapcsolatok arányában. A társ megléte például idősebb korban kevésbé számít a rokoni kapcsolatok arányában, mint fiatalabb korban (3. ábra).

3. ábra. A rokoni kapcsolatok arányának (%) átlaga korcsoportonként a társaló rendelkezés függvényében, N = 14 628

Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

A kapcsolattartás módja

A kapcsolatstruktúra másik jellemzője, hogy személyes vagy távkapcsolat jellemzi inkább az egyén kapcsolatait. A személyes kapcsolatok aránya gyenge együtt járást mutat a magyarázó változókkal (melléklet, 2. táblázat). A legerősebb együtt járás a háztartás anyagi helyzetével és a lakóhellyel figyelhető meg, itt tehát megtörik a korábban látott dominanciája. Előbbre tört ugyanakkor a lakóhely: mind relatív, mind abszolút értelemben is fontosabb tényezőnek tűnik a kapcsolattartás módját tekintve, vagyis hogy valaki inkább személyesen vagy távolról tart kapcsolatot a rokonaival és barátaival.

Az együttthatókból úgy tűnik, hogy a személyes kapcsolattartás inkább azokra jellemző, akik a háttérváltozók mentén a rosszabb státuszú pozíciókba tömörülnek, és ebben a mintázatban csupán a nem és az jelent különbséget, ha valaki az országhatárokon kívül született: a nők és a határon kívülről származók kapcsolataik között

KÖZELKÉP

kisebb a személyes kapcsolatok aránya, mint a férfiak és a Magyarországon születettek körében.

A kapcsolatintenzitáshoz és a rokoni kapcsolatok arányához hasonlóan itt is többváltozós lineáris regressziós modellel vizsgáljuk meg a háttérváltozók egymástól megtisztított, parciális hatásait (6. táblázat).¹³

6. táblázat. A személyes kapcsolatok arányának lineáris regressziós modellje, standardizált regressziós együtthatók, N = 14 649

	Modell 0.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 3.
Intercept	50,125	57,531	59,895	54,921
EGYÉNI VÁLTOZÓK (magasabb érték jel.)				
nem (nő)		-0,067	-0,072	-0,072
életkor [centrálva]	0,073	0,085	0,274	0,204
diplomás (igen)		-0,130	-0,131	-0,089
Bp.-en és vonzaskörzetében lakik (igen)		-0,177	-0,177	-0,157
van társa (igen)		-0,071	-0,083	-0,077
14 éven aluli gyerek száma [+ : több]		0,051	0,032	-0,027
dolgozik (igen)		-0,025	-0,030	-0,020
egyéni bevétel (ln)		-0,016	-0,039	0,026
rossz az egészségi állapota (igen)		0,048	0,062	0,029
akadályozott ht.-tag van-e rajta kívül (igen)		0,023	0,023	0,003
Mo.-on született-e (nem)		-0,031	-0,028	-0,028
más ht.-sal transzferkapcsolat (igen)		-0,020	-0,020	-0,012
EGYÉNI INTERAKCIÓK				
kor * nem			-0,028	-0,028
kor * diplomás			-0,029	-0,036
kor * budapesti			-0,010	-0,020
kor * gyerek			-0,031	-0,037

¹³ Ahogy a rokoni kapcsolatok arányát elemző modelleknél, úgy itt is eltekintünk a Modell 4. közlésétől, mivel a Modell 3.-hoz képest nem hordoz többletinformációt. A teljes modell a melléklet 5. táblázatában látható.

KÖZELKÉP

	Modell 0.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 3.
kor * dolgozik			0,023	0,007
kor * jövedelem			-0,088	0,024
kor * Mo.-on született-e			0,021	0,023
HÁZTARTÁSVÁLTOZÓK				
háztartáslétszám (+: több)				0,064
háztartás anyagi helyzete (+: jó)				-0,160
Korrigált R ²	0,50%	8,60%	8,80%	10,90%

Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

A végső modellünk meglehetősen gyengén magyarázza a személyes kapcsolatok arányát: az ezt mérő változó heterogenitásának 10,9 százalékát tudjuk a modellben szereplő háttérváltozókkal és interakciós tagokkal megragadni. A személyes kapcsolatok nagyobb arányban teszik ki az összes kapcsolatot a férfiak, az idősebbek, a diplomával nem rendelkezők, a Budapesten kívül élők, a társsal, illetve gyerekekkel nem rendelkezők, a rossz egészségi állapotúak és a Magyarországon születettek esetében. Az egyéni szintű anyagi helyzettel, státusszal szorosabban összekapcsolódó változók együtt járása a háztartási szintű változók bevonásával megszűnik, vagyis az egyéni változók inkább hordozói voltak a háztartási szintű hatásoknak. A 14 éven aluli gyerek mentén látható együtt járás ugyanazt a mintázatot követi, mint a kapcsolatintenzitás esetén: a háztartási szintű változók bevonásáig pozitív előjelű az együtt járás a gyerekszám és a személyes kapcsolatok aránya között, majd pedig előjelet vált a kapcsolat. Az azonos anyagi helyzetű és létszámú háztartásokban élők között a gyerekek számának növekedése csökkenti a személyes találkozások arányát, a korábbi, ellentétes kapcsolat annak volt köszönhető, hogy a nagyobb létszámú, illetve rosszabb anyagi helyzetű háztartásokban (is) nagyobb a személyes kapcsolatok aránya, ezekben a háztartásokban pedig több a gyerek is.

A szignifikáns interakciós hatások a korábbi modellhez hasonlóan itt is arról tanúskodnak, hogy az időződés személyes kapcsolatarány növelésére gyakorolt hatását a háttérváltozók egy része mérsékeli. Máshonnan nézve, az idősebbek körében a háttérváltozók mentén látható eltérések a személyes kapcsolatok arányát tekintve élesebbek, mint a fiatalabbak esetén.

A kapcsolatstruktúra típusai

Albert és munkatársai (2017) a hazai és nemzetközi kapcsolatstruktúra-modellek és tipológiák áttekintése után három olyan típust tudtak azonosítani, amely szinte minden kapcsolatstruktúra-kutatás során kirajzolódott: az intenzív, sokszínű kap-

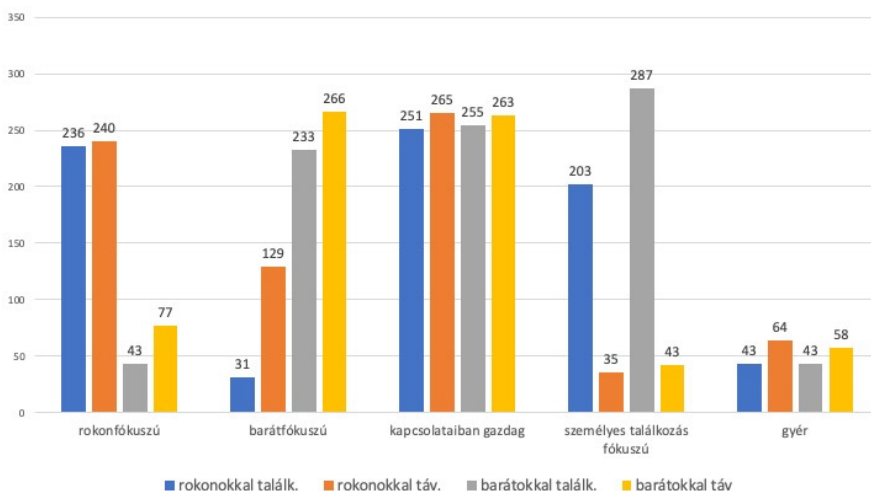

KÖZELKÉP

csolatokkal bírók csoportja; a szinte kizárólag családi-rokoni kapcsolatokkal rendelkezőké; valamint a kapcsolatokban hiányt szenvedők csoportja. Ehhez a csoportosításhoz képest ebben az elemzésben egy cizelláltabb csoportosítással kísérletezünk.

A négy elemi kapcsolatváltozó skálatranszformációt követő változatának segítségével K-means klaszterelemzéssel¹⁴ interpretálható klaszterstruktúrát hoztunk létre, amelyet aztán többdimenziós modellben is elemezhetünk.

A 4. ábra mutatja be a legjobbnak tekintett, ötklaszteres megoldásunkat. A két szélsőséges típus a kapcsolataiban kiegyensúlyozottan gazdag, valamint az igen gyér kapcsolati intenzitással rendelkező klaszterek alkotják. A személyes találkozásokat preferáló klaszterben a távolsági kapcsolattartás elenyésző mértékű, míg a személyes találkozások mértéke a barátok esetében meg is haladja a gazdag, intenzív kapcsolatokkal bírókat tartalmazó klaszter értékét. A barát fókuszú csoporton belül a baráti kapcsolatok átlagosan jóval számottevőbbek, ha a rokonokkal van egyáltalán kapcsolattartás, akkor az jellemzően inkább távolsági formában történik. A rokon fókuszú klaszterbe tartozóknál pedig mindegy, hogy milyen formában, de a rokoni kapcsolattartás a domináns.

4. ábra. A kapcsolatklaszterek középpontjai a klaszterképző változók mentén (érvényesen válaszolók, nap/év, N = 14 745)

Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

¹⁴ A K-Means klaszterelemzésnél fontos kritérium, hogy a klaszterképző változókon felvett értékek alapján értelmes és értelmezhető csoportok rajzolódjanak ki, továbbá hogy elégséges esetszámok kerüljenek be az egyes klaszterekbe, és végül hogy a klaszterek mentén a klaszterképző változók szignifikánsan különbözzenek egymástól. Ellenőrizzük továbbá azt is, hogy egyik klaszterképző változó se nyomja rá túlságosan a bélyegét a klaszterstruktúrára, azaz egyik változó klaszterképző ereje se haladja meg legalább kétszeresével a leggyengébben teljesítő klaszterképző változó erejét.

KÖZELKÉP

A klaszterek közül a legnagyobb arányban (35 százalék) a gyér kapcsolatokkal rendelkező csoport található.¹⁵ Az ellenpontot jelentő, kapcsolatokban gazdag válaszadók aránya 25 százalék. A rokon-, illetve a barát fókuszú klaszterek tagjai közel azonos, 15-16 százalékos arányban vannak jelen. A legkevesebben (8 százalék) a személyes találkozás fókuszú válaszadók vannak.

Bináris logisztikus regressziós modellek segítségével jellemeztük a klasztereket abból a szempontból, hogy melyek azok a csoportok, amelyek szignifikánsan nagyobb eséllyel kerülnek be. Kétféle modellt futtattunk, az elsőben csak az egyéni, a másodikban az egyéni mellett a háztartási szintű változók is szerepelnek. Az eredményeket a 7. táblázat tartalmazza, a vastaggal kiemelt esélyhányadosok 95 százalékos megbízhatósági szinten különböznek érdemben 1-től.

¹⁵ Ez tehát valamivel alacsonyabb becslés, mint amit Kmetty és Koltai (2016) adtak, bár eltérő módszerrel közelítettünk, és az viszont egy irányba mutat, hogy mindkét elemzésben ez a kategória adja relatív többséget.

KÖZELKÉP

7. táblázat. A klaszterbe tartozás bináris logisztikus regressziós modellje, esélyhányadosok, N = 14 644

	Rokon fókuszú		Barát fókuszú		Gyér		Kapcsolatgazdag		Személyes találkozás fókuszú	
	Modell 1.	Modell 2.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 1.	Modell 2.
konstans	0,016	0,055	1,535	0,406	0,095	0,192	0,891	0,119	0,122	0,525
EGYÉNI VÁLTÓZÓK (referenciacsoport)										
nem (nő)	1,627	1,617	0,907	0,915	0,875	0,884	1,158	1,149	0,651	0,662
életkor [centrálva]	1,036	1,031	0,957	0,958	1,029	1,032	0,977	0,975	1,004	1,006
diplomás (igen)	1,103	1,042	1,297	1,257	0,905	1,007	1,187	1,024	0,348	0,409
Bp.-en és vonzáskörzetében lakik (igen)	0,68	0,661	2,116	2,140	1,741	1,82	0,461	0,425	0,323	0,329
van társa (igen)	1,664	1,950	0,504	0,483	1,466	1,433	0,983	0,994	0,648	0,674
14 éven aluli gyerekek száma [centrálva]	1,112	1,449	0,849	0,807	1,103	0,971	0,933	1,079	1,288	1,162
dolgozik (igen)	1,028	1,062	0,911	0,91	1,397	1,374	0,962	0,962	0,892	0,891
egyéni bevétel (ln)	1,003	0,996	1,007	1,005	0,994	1,010	1,014	0,998	1,009	1,028
rossz az egészségi állapota (igen)	1,072	1,089	0,692	0,735	1,089	1,015	0,827	0,909	1,269	1,11
akadályozott ht.-tag van-e rajta kívül (igen)	0,916	1,072	1,002	0,972	0,922	0,828	1,025	1,170	1,089	0,988
közéletileg aktív (igen)	1,011	1,013	1,312	1,290	0,579	0,586	1,367	1,330	1,095	1,158
HÁZTARTÁSVÁLTÓZÓK										
egy főre jutó ht.-i bevétel (ln)		0,966		1,101		0,893		1,257		0,84
anyagilag deprivált ht. (igen)		0,85		0,834		1,427		0,649		1,888
háztartáslétszám [centrálva]		0,767		1,086		1,098		0,919		1,03
Nagelkerke R ²	10,1%	11,3%	19,3%	19,7%	10,0%	11,1%	6,5%	8,0%	6,9%	8,8%

Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

KÖZELKÉP

A kiválasztott néhány magyarázó változó legkevésbé a kapcsolataiban gazdag és a személyes találkozás fókuszú klaszterbe tartozást tudja a legkisebb arányban magyarázni, míg a barát fókuszú csoportba tartozást a leginkább. A *rokon fókuszú* klaszterbe nagyobb eséllyel kerülnek a nők, az idősebbek, a társal rendelkezők, a 14 éven aluliakkal élők, a kisebb településeken élők, a kisebb létszámú háztartásokban élők. Az anyagilag deprivált háztartások tagjai kifejezetten kisebb eséllyel kerültek a rokon fókuszú klaszterbe. A *barát fókuszú* csoport sok tekintetben pont az ellenkezője a rokon fókuszú csoportnak: nagyobb eséllyel kerülnek be a fiatalabbak, a diplomások, a fővárosban vagy a környékén élők, a társnélküliek, a gyerektelenek, a jó egészségi állapotúak, a közéletben aktívabb válaszadók, akik jellemzően kisebb létszámú, és jó anyagi helyzetű háztartások tagjai. A *gyér* kapcsolatokkal rendelkező csoport tagjai nagyobb eséllyel férfiak, idősebbek, fővárosiak vagy főváros környékiek, társal élők, dolgoznak, közéletileg inkább inaktívak, és háztartásuk rosszabb anyagi helyzetű, nagyobb eséllyel deprivált. Ezzel szemben a *kapcsolataikban gazdagok* jellemzően nők, fiatalabbak, kisebb településeken élők, kisgyerekekkel élők, közéletileg aktívak, és nagyobb eséllyel élnek olyan háztartástaggal, aki akadályozott valamilyen tevékenységében. Háztartásuk anyagi helyzete jellemzően jó, deprivált-ságban nem érintettek, a háztartás létszáma pedig inkább kevesebb. A személyes találkozás fókuszúak nagyobb eséllyel férfiak, idősebbek, alacsonyabb iskolai végzettségűek, kisebb településen élők, társnélküliek, ők maguk jobb, de háztartásuk inkább gyengébb anyagiakkal rendelkezik, deprivált és nagyobb létszámú háztartások tagjai.

Összegzés

A tanulmányban arra tettünk kísérletet, hogy a 2015-ös EU-SILC adatfelvétel magyarországi adatai alapján vizsgáljuk meg egyszerű közelítéssel, hogy mi jellemzi a 16 év feletti lakosság kapcsolatintenzitását és kapcsolatstruktúráját. Elmondható, hogy összességében meglehetősen kiegyensúlyozott képet mutat, hogy a rokoni és baráti, személyes és távkapcsolatok típusaiból milyen összetételben áll össze a teljes kapcsolatintenzitás, azonban a teljes minta szintjén látható kiegyensúlyozottság érdemi mértékben annak köszönhető, hogy a társadalmi csoportok között mutatkoznak eltérések a kapcsolattípusok dominanciáját tekintve.

A korábbi hazai (Albert 2016, Kucsera 2012) és nemzetközi kutatásokhoz (Ellwardt 2014) kapcsolódóan ez az elemzés is kimutatta, hogy a kor komoly befolyásoló erővel bír a kapcsolatokra. Mint a tanulmány alátámasztotta, az egyén kapcsolat-hálózatára jellemző változások összefüggést mutathatnak az életciklus hatásokkal is. A fiatal korcsoportokban kialakult kapcsolatok körülbelül a 40-es évekre csökkennek le, és újabb csökkenés a nyugdíjba vonulás környékén következik be.

KÖZELKÉP

A kor kitüntetett szerepe mellett azonban több más változó mentén is érdemi különbségek láthatóak mind az intenzitás, mind a struktúra két vizsgált aspektusa mentén. A kérdezett neme, a kérdezett lakóhelye, a 14 éven aluli gyerekek száma és az, hogy Magyarországon vagy azon kívül született-e valaki is mind befolyásolta a kapcsolatok jellegét, mindezt ráadásul úgy, hogy ezekben a hatásokban már nem érvényesülhetett a többi háttérváltozó hatása, azaz parciális hatásukban voltak képesek a kapcsolatokat befolyásolni.

Elemzésünkben a korábbiakhoz képest mélyebben vizsgáltuk azt, hogy az idősebb előrehaladtával a többi háttérváltozó hatásával mi történik. Az interakciós tagok körében nem tapasztaltunk minden aspektusban ismétlődő mintázatot, de az egyértelmű, hogy az időseddel párhuzamosan élesebbé válik a háttérváltozók jelentős esetében a kategóriák között meglévő kapcsolatintenzitás-különbség, azaz az idősebbek kapcsolatgyakorlásának megosztottsága nagyobb, mint a fiatalabbaké. Ez azt is jelenti, hogy a korábbi megközelítések, melyek az időseket ebből a szempontból homogén tömbként kezelték, felülvizsgálatra szorulnak. A rokoni és a személyes kapcsolatok arányának vizsgálatakor viszont már voltak olyan változók, amelyek mentén élesebb különbségek látszódtak az időseddel párhuzamosan, más esetben viszont pont, hogy eltűntek a korábbi életszakaszban látható kapcsolatstrukturális különbségek.

A nemek közti különbségek korábban ismert mintázatairól való ismereteinket (például hogy a nők körében magasabb a barátokkal nem rendelkezők aránya, lásd Albert 2014: 170) az eredményeink fényében árnyalhatjuk. A kapcsolatintenzitásban látható női előny jellemzően annak köszönhető, hogy a rokoni kapcsolatokban, különösen a rokoni távkapcsolatokban van érdemi előnyük, kapcsolataik között a rokoni kapcsolatok aránya nagyobb részt foglal el, mint a férfiaknál, és ez az előny az életciklus szakaszától függetlenül is kitart.

Fontos eredménye az elemzésnek az is, hogy a háztartás tulajdonságai is befolyásolják a kérdezettek kapcsolati jellemzőit, és ez az egyéni szintű változók egy részére is visszahat, gyengítve vagy teljesen semlegesítve azok hatását. Ez alátámasztja annak a fontosságát, hogy a háztartáson belüli folyamatokra célszerű a korábbinál nagyobb figyelmet fordítani, ha az egyéni kapcsolatok struktúráját vizsgáljuk.

Irodalom

- Albert F. (2014): A férfiak és a nők közti különbségek és hasonlóságok. *Replika*, 85–86, 165–175.
- Albert F. (2016): Az idősek kapcsolathálózati jellegzetességei. *Demográfia* 59(2–3): 173–200. <https://doi.org/10.21543/dem.59.2-3.2>
- Albert F. – Dávid B. (2007): *Embert barátjáról. A barátság szociológiája*. Századvég, Budapest

KÖZELKÉP

- Albert F. – Dávid B. (2015): Mikromilió integrációs megközelítésben: A személyes kapcsolatokra vonatkozó eddigi kutatási eredményeinek áttekintése. *Socio.hu*, (4): 1–11. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.1>
- Albert F. – Dávid B. – Hajdu G. – Huszti É. (2020): Egocentric Contact Networks of Older Adults: Featuring Quantity, Strength and Function of Ties. *The Sociological Quarterly*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/00380253.2020.1787111>
- Albert F. – Dávid B. – Hajdu G. – Gerő M. (2017): Kapcsolathálózati tipológia és társadalmi integráció. In: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi integráció: Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézete, Belvedere Meridionale Kiadó, Budapest. 307–330.
- Brashears, M. E. (2011): Small networks and high isolation? A reexamination of American discussion networks. *Social Networks*, 33(4): 331–341. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2011.10.003>
- Cao, J. – Smith, E. B. (2020): Why Do High-Status People Have Larger Social Networks? Belief in Status-Quality Coupling as a Driver of Network-Broadening Behavior and Social Network Size. *Organization Science* 32(1): 111–132. <https://doi.org/10.1287/orsc.2020.1381>
- Ellwardt, L. – Peter, S. – Präg, P. – Steverink, N. (2014). Social Contacts of Older People in 27 European Countries: The Role of Welfare Spending and Economic Inequality. *European Sociological Review*, 30(4): 413–430. <https://doi.org/10.1093/esr/jcu046>
- Gerő M. – Hajdu G. (2015): Az egyéni kapcsolatháló nagysága, heterogenitása és a társadalmi integráció Magyarországon. *Socio.hu*, 4: 12–33. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.12>
- Hadler, M. – Gundl, F. – Vrečar, B. (2020): The ISSP 2017 Survey on Social Networks and Social Resources: An Overview of Country-Level Results. *International Journal of Sociology*, 50(2): 87–102. <https://doi.org/10.1080/00207659.2020.1712048>
- Huszti É. (2014): A negyedik út. Az egocentrikus kapcsolati háló vizsgálata a „network napló” módszer alkalmazásával. *Socio.hu*, 3: 70–99.
- Huszti É. (2016): *Megismer-hetem. A személyes kapcsolathálózat feltárásának új formája: Kapcsolati napló*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen
- Kmetty Z. – Koltai J. (2016): Státuszjelérés, társas támogatás, társadalmi törésvonalak. *Socio.hu*, 3: 1–21. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.3.1>
- Kmetty Z. – Koltai J. (2018): Társadalmi mobilitás – kapcsolathálózati megközelítésben. *Társadalmi Riport 2018*. TÁRKI, Budapest, 47–63.

KÖZELKÉP

- Kmetty Z. – Koltai J. – Tardos R. (2017): Core Ties Homophily and Sociocultural Divides in Hungary from 1987 to 2015. *International Journal of Sociology*, 47(3): 228–249. <https://doi.org/10.1080/00207659.2017.1335522>
- Kmetty Z. – Tardos R. – Albert F. – Dávid B. (2018): Mapping social milieus and cohesion patterns between 1997 and 2014. Exploiting the potential of the occupational position generator. *Social Networks*, 55: 116–129. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2018.05.007>
- Koltai J. (2013): *Túl a regresszió. Újfajta modellek felhasználási lehetőségei a társadalomtudományokban* [Doktori disszertáció]. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola
- Kucsera Cs. (2012): Egyedülálló, idős budapestiek szubjektív életminősége. *Socio.hu*, 1: 53–62.
- Medgyesi M. (2017): Help and care from children to elderly parents: Hungary in European context. Thematic Panel 20, Post-communist transformation and transforming care: Central and Eastern Europe in comparative perspective, Conference paper. http://www.transforming-care.net/wp-content/uploads/2017/06/TP20_b-Medgyesi.pdf (Utolsó letöltés: 2021. 11. 30.)
- Sapin, M. – Joye, D. – Wolf, C. – Andersen, J. – Bian, J. – Carkoglu, A. – Fu, Y. – Kalaycioglu, E. – Marsden, P.V. – Smith, T. W. (2020): The ISSP 2017 social networks and social resources module. *International Journal of Sociology*, 50(1): 1–25. <https://doi.org/10.1080/00207659.2020.1712157>
- Sik E. (1994): Paid and Unpaid Work in Hungary (1994). *XVth Reunion of the International Association for the Time Use Research*, NIMMO, Amsterdam, 115–126.
- Sik E. (2020a): Intra-and inter-household network capital. *Szociológiai Szemle*, 30(4): 89–106. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.4.5>
- Sik E. (2020b): *A háztartásközi és háztartáson belüli kapcsolati tőke operacionalizálása*. (kézirat)
- Smith, E. B. – Menon, T. – Thompson, L. (2012): Status differences in the cognitive activation of social networks. *Organization Science*, 23(1): 67–82. <https://doi.org/10.1287/orsc.1100.0643>
- Smith, J. A. – Mcpherson, M. – Smith-Lovin, L. (2014): Social distance in the United States. *American Sociological Review*, 79(3): 432–456. <https://doi.org/10.1177/0003122414531776>
- Tóth O. (2012): Társadalmi integráció és család. In: Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T.– Takács J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Tanulmányok. Argumentum Kiadó, Budapest, 369–382.

KÖZELKÉP

- Utasi Á. (2001): A fiatal egyedülálló nők párkapcsolati esélye. In: Nagy I. – Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001*. TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 113–134.
- Utasi Á. (2002): *A bizalom hálója*. Budapest, Új Mandátum
- Utasi Á. (2011): A társadalmi integráció és szolidaritás alapjai: a bizalmas kapcsolatok. In: Varga V. A. (szerk.): *Társadalmi kapcsolathálózatok elemzése*. BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet, Budapest, 133–146.
- Wasserman, S. – Faust, K. (1994): *Social Network Analysis: Methods and Applications*. Cambridge University Press, Cambridge, UK. <https://doi.org/doi.org/10.1017/CBO9780511815478>
- Wellman, B. (1992): Men in Networks. Private Communities, Domestic Friendships. In: Nardi, P. (ed.): *Men's Friendships*. SAGE, 74–114. <https://doi.org/doi:10.4135/9781483325736.n5>

KÖZELKÉP

MELLÉKLET

1. táblázat. A minta megoszlása a háttérváltozók szerint

	% (N = 15 689)	Átlag (szórás)
NEM		
férfi	46,9	
nő	53,1	
ÉLETKOR		50,0 (17,8)
16–29 évesek	18,9	
30–44 évesek	23,4	
45–59 évesek	27,8	
60+ évesek	29,9	
ISKOLAI VÉGZETTSÉG		
max. 8 általános	2,3	
szakma	23,8	
érettségi	52,3	
diploma	21,6	
LAKÓHELY JELLEGE		
közép-magyarországi sűrűn lakott területek (pl. főváros)	20,1	
sűrűn lakott területek Közép-Magyarorszá- gon kívül	11,5	
közepesen sűrűn lakott	21,7	
ritkán lakott	46,7	
AKTIVITÁS		
dolgozik	49,7	
munkanélküli	6,6	
nyugdíjas	26,9	
egyéb inaktív	16,8	
JÖVEDELMI ÖTÖDÖK ¹⁶		
1. (alsó) kvintilis	20,0	10 579 (14 190)
2.	20,0	64 289 (11 256)
3.	20,0	92 648 (7 589)
4.	20,0	126 166 (13 149)
5. (felső) kvintilis	20,0	230 515 (106 727)

¹⁶ Havi nettó, egyéni, bér munkából, nyugdíjból, járadékból, segélyből, ösztöndíjból vagy más személyi bevételből.

KÖZELKÉP

	% (N = 15 689)	Átlag (szórás)
KÖZÉLETI AKTIVITÁS		
nincs közéleti aktivitása	86,3	
van közéleti aktivitása	13,9	
CSALÁDI ÁLLAPOT		
nőtlen/hajadon, társ nélkül	24,2	
házas, de nem élnek együtt	1,1	
özvegy (társ nélkül)	12,4	
elvált, társ nélkül	8,3	
élettársa van	9,2	
házastársa van	44,9	
HÁZTARTÁS TÍPUSA		
egyszemélyes, 65 év alatt	8,7	
egyszemélyes, 65 éves vagy idősebb	7,9	
két felnőtt, 65 év alatt	16,2	
két felnőtt, legalább egyikük 65 év felett	11,7	
egyszülős (szülő)	2,1	
egyszülős (gyerek)	1,3	
kétszülős, egy vagy több gyerekkel (szülő)	19,1	
kétszülős, egy vagy több gyerekkel (gyerek)	5,1	
egyéb típusú gyerekkel	12,7	
egyéb	15,2	
VAN-E 14 ÉVEN ALULI A HÁZTARTÁSBAN?		
nincs	76,7	
van	23,3	
MINDENNAPI TEVÉKENYSÉGBEN AKADÁLYOZOTT HT.-TAG VAN-E (A KÉRDEZETTEN KÍVÜL)?		
nincs	91,6	
van	8,4	
EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT		
jó	56,4	
közepes	27,8	
rossz	15,7	
SZÁMÍTHAT-E SEGÍTSÉGRE MÁSOKTÓL?		
kap	97,2	
nem kap	2,8	

KÖZELKÉP

	% (N = 15 689)	Átlag (szórás)
MAGYARORSZÁGON SZÜLETETT-E?		
igen	98,2	
nem	1,8	
HÁZTARTÁS LÉTSZÁMA		
egyszemélyes	16,7	
2-4 személyes	70,6	
5+ személyes	12,7	
HÁZTARTÁS EGY FŐRE JUTÓ BEVÉTELE ¹⁷		
1. (alsó) kvintilis	20,0	38 588 (11 311)
2.	20,0	65 883 (6 177)
3.	20,0	87 385 (6 208)
4.	20,0	111 338 (9 239)
5. (felső) kvintilis	20,0	181 362 (73 783)
SÚLYOS ANYAGI DEPRIVÁCIÓBAN ÉRINTETT A HT.?		
nem	81,8	
igen	18,2	
SZEGÉNYSÉGI KÜSZÖB ALATTI-E A HT.?		
nem	86,4	
igen	13,6	
HÁZTARTÁSOK KÖZÖTTI ANYAGI TRANSZFERBEN ÉRINTETT-E?		
nem	73,7	
igen	26,3	
A HÁZTARTÁS SZUBJEKTÍV HELYZETE		
nagyon nehezen élnek	17,9	
nehezen élnek	27,4	
inkább nehezen élnek	38,9	
könnyen élnek	15,8	

¹⁷ Minden, a háztartástagokhoz tartozó egyéni bevétel és a háztartás részére biztosított ellátás.

KÖZELKÉP

2. táblázat. A kapcsolatok teljes intenzitását, a rokoni kapcsolatok arányát és a személyes kapcsolatok arányát mérő változók és a háttérváltozók közti Pearson-féle korrelációs együtthatók (a teljes intenzitással vett együtthatók abszolút értékei szerint csökkenő sorrendben, N = 14 653)

Változó (magasabb érték jelentése)	Teljes intenzitás	Rokoni kapcsolat	Személyes kapcsolat
életkor	-0,263	0,359	0,073
egyéni bevétel ¹⁸	-0,143	0,188	-0,022
van társa (igen)	-0,113	0,211	-0,059
rossz az egészségi állapota (igen)	-0,112	0,140	0,100
közéletileg aktív (igen)	0,109	-0,043	-0,032
Bp.-en és vonzaskörzetében lakik (igen)	-0,107	-0,098	-0,208
van-e, akihez segítségért fordul- hat (nincs)	-0,095	0,005 ⁺	0,007 ⁺
háztartás anyagi helyzete (+: jó)	0,064	0,061	-0,216
Mo.-on született-e (nem)	-0,052	-0,021	-0,054
más ht.-sal transzferkapcsolat (igen)	0,052	0,092	-0,014 ⁺
háztartáslétszám (+: több)	0,045	-0,143	0,026
14 éven aluli gyerek száma (+: több)	0,033	0,007 ⁺	0,006 ⁺
neme (nő)	0,032	0,111	-0,057
diplomás (igen)	0,025	0,002 ⁺	-0,189
dolgozik (igen)	0,015 ⁺	-0,088	-0,102
akadályozott ht.-tag van-e rajta kívül (igen)	-0,007 ⁺	0,006 ⁺	0,048

Megjegyzés: * p > 0,05

¹⁸ Természetes logaritmusával mérve.

KÖZELKÉP

3. táblázat. A kapcsolatintenzitás lineáris regressziós teljes modellje, standardizált regressziós együtthatók, N = 14 653

	Modell 0.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 3.	Modell 4.
Intercept	572,134	742,013	628,312	706,110	703,207
EGYÉNI VÁLTOZÓK (magasabb érték jel.)					
nem (nő)		0,041	0,051	0,051	0,052
életkor [centrálva]	-0,263	-0,277	-0,486	-0,477	-0,336
diplomás (igen)		0,042	0,043	0,010	0,012
Bp.-en és vonzáskörzetében lakik (igen)		-0,108	-0,108	-0,124	-0,121
van társa (igen)		-0,055	-0,040	-0,032	-0,011
14 éven aluli gyerek száma [+ : több]		-0,031	-0,039	0,036	0,061
dolgozik (igen)		-0,061	-0,041	-0,045	-0,035
egyéni bevétel (ln)		0,011	0,079	0,031	0,023
rossz az egészségi állapota (igen)		-0,023	-0,035	-0,014	-0,008
akadályozott ht.-tag van-e rajta kívül (igen)		-0,005	-0,008	0,013	0,013
van-e, akihez segítségért fordulhat (nincs)		-0,078	-0,071	-0,063	-0,064
közéletileg aktív (igen)		0,081	0,083	0,080	0,078
Mo.-on született-e (nem)		-0,043	-0,040	-0,040	-0,041
más ht.-sal transzferkapcsolat (igen)		0,054	0,050	0,039	0,041
EGYÉNI INTERAKCIÓK					
kor * nem			0,070	0,073	0,068
kor * diplomás			-0,001	0,007	-0,001
kor * budapesti			0,000	0,010	0,006
kor * társ			0,030	0,046	0,053
kor * gyerek			-0,031	-0,018	0,044
kor * dolgozik			-0,019	-0,005	0,004
kor * jövedelem			0,209	0,136	0,088
kor * egészségi állapot			0,023	0,018	0,011

KÖZELKÉP

	Modell 0.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 3.	Modell 4.
kor * akadályozott ht.-tag			0,017	0,010	0,022
kor * segítség van-e			-0,076	-0,078	-0,082
kor * közéleti aktivitás			0,023	0,023	0,023
kor * Mo.-on született-e			0,021	0,019	0,019
kor * más háztartással kapcsolat			-0,001	0,000	-0,010
HÁZTARTÁSVÁLTOZÓK					
háztartáslétszám (+: több)				-0,101	-0,126
háztartás anyagi helyzete (+: jó)				0,111	0,119
HT. ÉS CROSS-LEVEL INTERAKCIÓK					
ht.létszám * ht. anyagi helyzete					-0,013
kor * háztartási anyagi helyzete					0,007
kor * háztartáslétszám					-0,144
N	14653	14653	14653	14653	14653
F	1092,076	133,577	74,755	78,793	73,567
df	1	14	27	29	32
p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Korrigált R ²	6,90%	11,20%	12,00%	13,30%	13,70%

4. táblázat. A rokoni kapcsolatok arányának lineáris regressziós teljes modellje, standardizált regressziós együtthatók, N = 14 653

	Modell 0.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 3.	Modell 4.
Intercept	50,705	41,729	44,163	47,244	47,241
EGYÉNI VÁLTOZÓK (magasabb érték jel.)					
nem (nő)		0,089	0,077	0,078	0,078
életkor [centrálva]	0,359	0,303	0,440	0,403	0,392
diplomás (igen)		0,017	0,017	0,003	0,003
Bp.-en és vonzáskörzetében lakik (igen)		-0,099	-0,099	-0,106	-0,107

KÖZELKÉP

	Modell 0.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 3.	Modell 4.
van társa (igen)		0,154	0,154	0,169	0,167
14 éven aluli gyerek száma [+: több]		0,068	0,032	0,091	0,089
dolgozik (igen)		-0,033	-0,041	-0,039	-0,040
egyéni bevétel (ln)		0,048	0,027	0,011	0,011
rossz az egészségi állapota (igen)		0,024	0,018	0,023	0,023
akadályozott ht.-tag van-e rajta kívül (igen)		-0,013	-0,008	0,004	0,005
van-e, akihez segítségért fordul- hat (nincs)		-0,002	-0,002	-0,001	-0,001
közéleteleg aktív (igen)		-0,034	-0,035	-0,035	-0,035
Mo.-on született-e (nem)		-0,020	-0,021	-0,020	-0,020
más ht.-sal transzferkapcsolat (igen)		0,077	0,078	0,069	0,069
EGYÉNI INTERAKCIÓK					
kor * nem			-0,004	0,000	0,000
kor * diplomás			-0,030	-0,025	-0,025
kor * budapesti			-0,004	0,002	0,002
kor * társ			-0,054	-0,039	-0,039
kor * gyerek			-0,034	-0,021	-0,026
kor * dolgozik			0,014	0,020	0,019
kor * jövedelem			-0,051	-0,066	-0,063
kor * egészségi állapot			-0,001	0,000	0,001
kor * akadályozott ht.-tag			0,010	0,005	0,004
kor * segítség van-e			-0,038	-0,040	-0,040
kor * közéleti aktivitás			-0,021	-0,022	-0,022
kor * Mo.-on született-e			0,003	0,002	0,002
kor * más háztartással kapcsolat			0,014	0,016	0,017

KÖZELKÉP

	Modell 0.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 3.	Modell 4.
HÁZTARTÁSVÁLTOZÓK					
háztartáslétszám (+: több)				-0,092	-0,090
háztartás anyagi helyzete (+: jó)				0,031	0,026
HT. ÉS CROSS-LEVEL INTERAKCIÓK					
ht.létszám * ht. anyagi helyzete					0,007
kor * háztartási anyagi helyzete					0,000
kor * háztartáslétszám					0,011
N	14649	14649	14649	14649	14649
F	2161,55	237,69	126,41	121,162	109,807
df	1	14	27	29	32
p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Korrigált R ²	12,90%	18,40%	18,80%	19,20%	19,20%

5. táblázat. A személyes kapcsolatok arányának lineáris regressziós teljes modellje, standardizált regressziós együtthatók, N = 14 629

	Modell 0.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 3.	Modell 4.
Intercept	50,125	57,531	59,895	54,921	55,093
EGYÉNI VÁLTOZÓK (magasabb érték jel.)					
nem (nő)		-0,067	-0,072	-0,072	-0,072
életkor [centrálva]	0,073	0,085	0,274	0,204	0,181
diplomás (igen)		-0,130	-0,131	-0,089	-0,090
Bp.-en és vonzásokörzetében lakik (igen)		-0,177	-0,177	-0,157	-0,158
van társa (igen)		-0,071	-0,083	-0,077	-0,078

KÖZELKÉP

	Modell 0.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 3.	Modell 4.
14 éven aluli gyerek száma [+: több]		0,051	0,032	-0,027	-0,034
dolgozik (igen)		-0,025	-0,030	-0,02	-0,020
egyéni bevétel (ln)		-0,016	-0,039	0,026	0,025
rossz az egészségi állapota (igen)		0,048	0,062	0,029	0,030
akadályozott ht.-tag van-e rajta kívül (igen)		0,023	0,023	0,003	0,001
van-e, akihez segítségért fordulhat (nincs)		0,001	0,001	-0,010	-0,010
közéletileg aktív (igen)		-0,004	-0,006	-0,001	0,000
Mo.-on született-e (nem)		-0,031	-0,028	-0,028	-0,029
más ht.-sal transzferkapcsolat (igen)		-0,020	-0,020	-0,012	-0,011
EGYÉNI INTERAKCIÓK					
kor * nem			-0,028	-0,028	-0,029
kor * diplomás			-0,029	-0,036	-0,036
kor * budapesti			-0,010	-0,02	-0,018
kor * társ			-0,004	-0,012	-0,013
kor * gyerek			-0,031	-0,037	-0,042
kor * dolgozik			0,023	0,007	0,006
kor * jövedelem			-0,088	0,024	0,027
kor * egészségi állapot			-0,024	-0,014	-0,012
kor * akadályozott ht.-tag			0,008	0,015	0,015
kor * segítség van-e			-0,064	-0,057	-0,050
kor * közéleti aktivitás			-0,012	-0,015	-0,015
kor * Mo.-on született-e			0,021	0,023	0,023
kor * más háztartással kapcsolat			0,006	0,009	0,009
HÁZTARTÁSVÁLTOZÓK					
háztartáslétszám [+: több]				0,064	0,063
háztartás anyagi helyzete [+: jó]				-0,160	-0,117

KÖZELKÉP

	Modell 0.	Modell 1.	Modell 2.	Modell 3.	Modell 4.
HT. ÉS CROSS-LEVEL INTERAKCIÓK					
ht.-létszám * ht. anyagi helyzete					-0,058
kor * háztartási anyagi helyzete					-0,008
kor * háztartáslétszám					0,021
N	14629	14629	14629	14629	14629
F	77,331	99,184	53,46	62,49	57,256
df	1	14	27	29	32
p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Korrigált R ²	0,50%	8,60%	8,80%	10,90%	11,00%

KÖZELKÉP

A kapcsolatintenzitás, a kapcsolattartás gyakorisága és a kapcsolatstruktúra jellemzői 2006-ban és 2015-ben Magyarországon¹

GREGOR ANIKÓ² – KUKUCSKA ZSUZSA³ – OLÁH ESZTER⁴

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban az EU jövedelmekre és életkörülményekre vonatkozó (EU-SILC) kérdőíves kutatásának 2006-os és 2015-ös ad hoc moduljában szereplő, a rokonokkal és a barátokkal való személyes és távolsági kapcsolattartás gyakoriságára vonatkozó kérdések magyarországi eredményeit hasonlítjuk össze. Eredményeink szerint, összhangban korábbi hazai kutatások megállapításaival, 2006-hoz képest 2015-ben Magyarországon ritkább kapcsolattartás lett jellemző. A baráti kapcsolatok, azon belül is a személyesen tartott baráti kapcsolatok kevésbé, addig a rokoni kapcsolatok, különösen a rokonokkal való távolsági kapcsolattartás erőteljesebben megritkultak. A különböző társadalmi csoportok közül a már eleve hátrányosabb helyzetűeket vagy az intenzitásban, vagy a kapcsolatok struktúrájában bekövetkező változás jellemzően negatívan érintette. Az idősebbek és a deprivált háztartások lakóinak helyzete azonban mindhárom vizsgált dimenzióban romlott: kapcsolataik erőteljesebben gyengültek, tovább jobban szűkültek a rokoni és a személyesen tartott kapcsolatokra 2015-re. Ez az eredmény azt jelzi, hogy ezeknek a csoportoknak különösen felgyorsult a két év közti időszakban a társadalmi dezintegrációja, amely komoly szociálpolitikai kihívást jelent.

KULCSSZAVAK: EU-SILC, kapcsolattartás, gyakoriság, Máté-effektus, egyenlőtlenségek, rokoni kapcsolatok, baráti kapcsolatok, változás

ABSTRACT

The characteristics of social contact intensity, contact frequency and contact structure in Hungary in 2006 and 2015

The study aims at comparing the Hungarian results of the questions on the frequency of personal and distance contact with relatives and friends in the 2006 and 2015 ad hoc modules of EU-SILC. According to our results, in line with the findings of previous Hungarian research, compared to 2006, there were fewer contacts in Hungary in 2015. Relations with friends, especially those

¹ A kutatást (Kapcsolati tőke a háztartáson belül) az NKFIH (K131947) támogatta.

² ELTE Társadalomtudományi Kar, e-mail: gregor@tatk.elte.hu

³ DE Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, e-mail: kukucska.zsuzsa@arts.unideb.hu

⁴ DE Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, e-mail: olah.eszter@arts.unideb.hu

KÖZELKÉP

held in person, were less exposed to weakening compared to relations with relatives. Among the different social groups, the already disadvantaged were typically negatively affected by either the change in intensity or the structure of relationships. However, the situation of the elderly and the inhabitants of deprived households deteriorated in all three dimensions examined: their relations weakened more strongly, and those related to relatives and personal ones further narrowed by 2015. This result indicates that the social disintegration of these groups has accelerated particularly between the two years, which poses a serious social policy challenge.

KEYWORDS: EU-SILC, social contact, frequency, Matthew effect, inequalities, relations with relatives, relations with friends, change

Bevezetés

Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy az EU jövedelmekre és életkörülményekre vonatkozó (EU-SILC) kérdőíves kutatásának keretében 2006-ban és 2015-ben lekérdezett társadalmi részvétel moduljában szereplő, a kapcsolattartás gyakoriságára vonatkozó kérdések mutatnak-e változásokat, s ha igen, mik ezek.⁵

Kérdésfeltevésünk egy jelenleg is zajló kutatásba ágyazódik. Ennek fő kérdése, hogy a háztartáson belül a háztartás tagjai közötti különféle folyamatok megértéséhez miként lehet bevonni a kapcsolati tőkét (Sik 2020). Ahhoz, hogy megértsük, hogy a háztartásokon belüli folyamatokban a háztartástagok kapcsolati tőke milyen szerepet játszik, konvertálható-e esetleg más, a háztartáson belüli viszonyokat befolyásoló tőkévé (anyagi, kulturális tőke), illetve hogy a háztartások közötti viszonyokra milyen hatást fejt ki az egyes háztartások kapcsolati tőkéje, melyet a bennük élők kapcsolati tőkeösszegeként értelmezhetünk, fontos látnunk azt, hogy ha a háztartás tagjait egyéni szinten közelítjük meg, milyen mintázatok látszódnak a társas kapcsolataikat tekintve. Azt már megvizsgáltuk, hogy a 2015-ben mely egyéni és háztartási karakterisztikák mentén rajzolódnak ki a gazdagabb és intenzívebb, valamint a gyengébb és gyérebb kapcsolatokkal rendelkező csoportok (Gregor et al. 2021). Ez a tanulmány azzal egészíti ki ezeket az ismereteket, hogy időben vizsgálja azt, mely társadalmi csoportok azok, amelyek vesztek kapcsolataikból és így integráltságukból, és melyek azok, amelyek mérsékeltabb veszteségeket könyvelhettek el, esetleg éppen, hogy gazdagítani tudták a kapcsolataikat.

A tanulmány felépítése a következő. Először röviden összegezzük azokat a kutatásokat, amelyek az elmúlt években a kapcsolattartás gyakoriságában, a kapcsolattartás intenzitásában, a kapcsolatok és kapcsolattartási hálózatok struktúrájában bekövetkező változásokat elemezték. Ezután összegezzük azokat a legfontosabb, a társadalom szerkezetét érintő változásokat, melyek ismerete elengedhetetlen a kapcsolati

⁵ Mivel csak két év adatai állnak a rendelkezésünkre, ezért a köztes évek adatainak hiányában csak annyit állapíthatunk, hogy a két év között milyen különbségek figyelhetők meg, mivel a köztes évekről nincs tudásunk.

KÖZELKÉP

gyakoriságokban látható különbségek megértéséhez, majd bemutatjuk röviden az elemzés empirikus forrásául szolgáló 2006-os és a 2015-ös mintát, különös tekintettel a két időpont mintaösszetételei különbségeire. Ezt követi az eredmények ismertetése: bemutatjuk, hogy az elemi kapcsolatváltozók mentén milyen eltérés látszik a 2006-os és a 2015-ös adatok között, valamint egy- és többváltozós elemzési technikákkal vizsgáljuk, hogy mely társadalmi csoportokban voltak a leginkább jellemzők a különféle eltérések.

A tanulmány elsősorban leíró jellegű, azaz elsősorban a 2006-os és a 2015-ös évek adatainak összehasonlításából fakadó különbségeket kívánjuk bemutatni, és azt, hogy ezek mely szociodemográfiai csoportnak köszönhetőek leginkább. Nem célunk elméleti hipotézisek tesztelése, a leíró jellegű elemzésekre úgy tekintünk, mint amelyek elvezethetnek minket a különféle elméleti hipotézisek tesztelése felé.

A szakirodalom alapvetései

Induljunk ki abból az állításból, hogy a társadalmi integráció fontos eleme, hogy az egyén egy közösséghez tartozónak érzi-e magát, illetve a közösséghez való tartozás érdekében követi-e az elfogadott normákat, értékeket. Így jöhet létre a társadalmi kohézió, egyszersmind a védelem, a valahová tartozás tudata (Utasi 2002). Összeségében pedig *„az integráció fogalma azzal a kérdéskörrel áll kapcsolatban, hogyan lesz emberek, csoportok, cselekvések, intézmények, normák tömegéből többé-kevésbé működőképes egész, vagyis hogyan lesz, mi tartja össze és hogyan működik a társadalom.”* (Kovách – Dupcsik 2012, idézi Mihályi 2015: 72)

A magyar társadalom integrációs modelljét tekintve Kovách és szerzőtársai egy három szintű integrációs modellt határoztak meg. A modellben egyrészt megjelenik a rendszerintegráció, másrészt a társadalmi szintű integráció, harmadrészt pedig a személyközi integráció (Kovách et al. 2016, 2018). A rendszerintegráció a társadalmi újratermelésben való részvételt jeleníti meg, vagyis az egyéni cselekvések összehangoltságát, a társadalmi normák általános elfogadását, követését, az intézményekbe vetett bizalmat. Ezzel szemben *„a társadalmi szintű integráció a társadalomhoz és a közösséghez való tartozást, az együttműködést ragadja meg, míg a személyközi integráció az egyéni kapcsolatháló meglétén és minőségén keresztül vizsgálható.”* (Kovách et al. 2016: 7) Vagyis, míg a társadalmi integrációt a munkaerőpiaci és civil részvételek biztosítják, addig a személyközi integrációhoz az egyén erős és gyenge kötései járulnak hozzá. A mi kutatásunk szempontjából tehát a személyközi integráció kerül előtérbe, mivel *„a társadalmi szintű integráció stabilizáló, vagy éppen dezintegráló mechanizmusai is”* itt jönnek létre (Kovách et al. 2016: 6). Kutatásunk kontextusa szempontjából az egyik legfontosabb jellemző, hogy Kovách és munkatársai (2016: 24) eredményei szerint 2015-ben a magyar társadalom legalsó és legfelső rétegei

KÖZELKÉP

között az eddig fennálló különbségek még nagyobbra nőttek, azaz makroszinten a dezintegráció jelei figyelhetők meg.

A kapcsolattartás gyakoriságában, valamint a kapcsolatok struktúrájában a korábbi kutatások legfontosabb megállapításai szerint Magyarországon elsődlegesen az erős közeli kapcsolathálózat nagysága, kiterjedtsége a meghatározó (Albert – Dávid 2015, Gerő – Hajdu 2015, Kmetty – Koltai 2016). Mindez annak ellenére igaz, hogy a kapcsolatok időbeli dinamikáját vizsgálva látható, hogy a rendszerváltás után a közeli kapcsolatok átlagos száma fokozatosan csaknem a felére csökkent (Kmetty – Koltai 2018). Ennek egyik magyarázata az, hogy a 2000-es évek közepére a magyar társadalomban megerősödött a vagyoni, a kapcsolathálózati és a kulturális erőforrások összefonódása (Angelusz – Tardos 2003, 2006). Ez azt jelenti, hogy akinek az egyik erőforrásból több vagy kevesebb állt a rendelkezésére, az nagy eséllyel a másik két erőforrással is nagyobb vagy kisebb mértékben rendelkezett. Tehát 1987 és 2005 között a kapcsolathálózati erőforrás eloszlásának változását a vagyon és a kulturális erőforrás eloszlásának változásai magyarázzák, s noha 2010 óta nem készült olyan kutatás, mely a három erőforrás kapcsolatát mutatná, Éber (2020) szerint az erőforrások összefonódása valószínűleg stagnált vagy erősödött.

A „hasznos hasonlónak örövend” elvének érvényesülése (homofília) erőteljesen megmutatkozik a bizalmi kapcsolatok, a közeli, szoros kötelékek, azaz a magkapcsolatok alakulásában (Kmetty et al. 2018). Ezen elv értelmében az iskolai végzettség és korcsoport szerinti homofil kapcsolatok aránya egyaránt növekedett a rendszerváltás után (Kmetty – Koltai 2018), s a társadalmi státusból eredő homofil kapcsolatok olyan szociodemográfiai változók mentén alakulnak ki, mint a vallás, az oktatás vagy a gazdasági erőforrásokkal való rendelkezés (Smith et al. 2014).

A homogenizációs tendenciával párhuzamosan az alsó és felső kapcsolati szegmensek fokozatosan eltávolodtak egymástól (Kmetty et al. 2018). Kmetty és Koltai (2018) 1997 és 2015 közötti adatokat vizsgálva megállapította, hogy kapcsolathálózati szempontból a legrosszabb helyzetben azok a személyek voltak, akik alacsony iskolai végzettségűek, míg legjobb helyzetben azok voltak, akik legalább érettségivel rendelkeznek. A kutatási adatok erőteljesen jelzik a kapcsolathálózat és a társadalmi struktúrában elfoglalt vertikális pozíció szoros összefüggését. Ennek egyik magyarázata Éber szerint az, hogy a 2008-as válság globálisan is és lokálisan megnövelte az egyenlőtlenségeket (Éber 2020). Ennek eredménye, hogy a magyar társadalom polarizálódott. A magyar társadalomban érvényesülő „Máté-hatás”-t felerősítette, hogy a magyar állam azon személyeknek adott, akik jobb helyzetben voltak, és a kedvezőtlenebb helyzetben lévőkötől vont el (Éber 2000). Mindez kihatással van a kapcsolati struktúrára is, ami a strukturális polarizációs hatásokat egyrészt elszelveddi, másrészt felgyorsítja ezeknek a hatásoknak az érvényesülését.

A szakirodalom további elemzésében azokra a tényezőkre koncentrálunk, amelyek a kapcsolatok típusai (rokon vagy barát) és módja (személyes vagy távkapcsolat) elemzéséhez fontosak, mint a változások makroszintű kontextusa. Áttekintjük,

KÖZELKÉP

milyen fontosabb változások zajlottak le a háztartásszerkezetben, a családformákban, hiszen ez befolyásolhatja, hogy a más háztartásban élő rokonokkal milyen intenzív a kapcsolat. Könnyen belátható például, hogy ha nő az önálló, egyszemélyes háztartásokban élők száma, akkor szükségszerűen nő a saját háztartásukon kívüli kapcsolattartás aránya a rokonokkal. Továbbá, ha nőtt a lakosság térbeli mobilitása, akkor a távkapcsolatok intenzitásának növekedését várhatjuk. Az áttekintést a lakosság egészségi állapot alakulására való rövid kitekintésével zárjuk, amely szintén kapcsolatba hozható a kapcsolattartás intenzitásával és struktúrájával, különösen a kapcsolattartás módját tekintve. A fizikai akadályoztatás ugyanis csökkentheti a találkozások gyakoriságát és elszigetelheti az érintettet.

Változások a háztartási és családi kapcsolatokban

A háztartás- és családszerkezeti változások kutatásakor alapvető probléma az *összehasonlításra alkalmas hosszabb távú trendek hiánya* (Harcsa – Monostori 2017). Márpedig Giddens (1992) és De Bruycker (2008) nyomán belátható, hogy a háztartásszerkezeti változásokra erősen hat a modernizáció, a globalizáció és az individualizáció. Ennek egyik eredménye a családszerkezet differenciálódása (Somlai 2000, Vaskovics 2002, 2014, Ambrus – Gergely 2009, Jensen 2009, Csurgó – Kristóf 2012, Harcsa 2014, Harcsa – Monostori 2017, Földházi 2018). Ezek a változások pedig az egyén kapcsolatrendszerét is befolyásolják.

A háztartások összetétele kulturálisan is sokféle lehet, például a mediterrán Európában az erőteljes familiarisztikus jegyeknek köszönhetően a több generációs együttélés van jelen (Reher 1998, Harcsa – Monostori 2017, Arts – Gelissen 2002). Míg multigenerációs háztartásnak Romániában, Lettországbán vagy Bulgáriában a háztartások több mint 10 százaléka tekinthető, addig ezek aránya az északi országokban az 1 százalékot sem éri el, s Közép-Kelet-Európa a két végpont között helyezkedik el (Iacovou – Skew 2011, idézi Harcsa – Monostori 2017). Magyarországon (leginkább az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében) *„a népszámlálások éveiben (1990-ben, 2001-ben és 2011-ben, és 2016-ban is) 10-12% körül mozgott azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol nagyszülők is éltek.”* (Harcsa – Monostori 2017: 325) A több generációs együttéléssel szemben megjelennek az egyszemélyes háztartások is – arányuk növekedése pedig már egy több évtizede tartó folyamat. 2016-ban például a háztartások 30 százaléka tekinthető egyszemélyes háztartásnak. Mögöttes magyarázó tényezőként a családi állapotban bekövetkező változások adhatóak meg (mint a nőtlen/hajadon, az elvált vagy özvegyi státusz) (Monostori – Murinkó 2018).

Ezek a háztartásszerkezeti modellek pedig minden esetben meghatározzák az egyén kapcsolatintenzitását, a családszerkezetben bekövetkező változások pedig az egyén kapcsolatrendszerére is hatással vannak.

KÖZELKÉP

A térbeli mobilitás alakulása

A belső vándorlás különféle mutatói alapján elmondható, hogy míg a '90-es években inkább stagnált a belföldi vándorlás mértéke, addig a 2000-es évek elején növekedésnek indult, a 2008-as válság idején látható pár éves visszaesést követően pedig ismét intenzívebbé vált és 2015 körül érte el a gazdasági válság előtti szintet (Bálint – Obádovics 2018).

Limmer (2005, idézi Sebők 2016) szerint minél idősebb valaki, és minél nagyobb a háztartása, annál kisebb a költözési hajlandósága. Az Eurobarométer 2005-ös adatai alapján a földrajzi és munkahelyi mobilitás összefüggést mutat, hiszen a legnagyobb valószínűséggel a fiatal és egyben magas iskolai végzettséggel rendelkező, jól képzett munkavállalók költöznek. A jóléti állam típusa ugyanakkor befolyásoló tényezőként van jelen – a liberális és szociáldemokrata jóléti államokban például a legmagasabb a munkahelyi mobilitás mértéke, ugyanakkor a kelet- és dél-európai országokat nemzetközi összehasonlításban alacsony mobilitás jellemző (Sebők 2016).

A magyar munkavállalók mobilitási hajlandósága 2007/2008-ról 2010/2011-re jelentősen nőtt, annak ellenére, hogy a belföldi vándorlást előtérbe helyezők aránya 21 százalékkal csökkent. A mobilitást gátló tényezők hatása (mint a barátok, a szociális kapcsolatok vagy a család) viszont a korábbi 68 százalékról 56 százalékra csökkent – mindez pedig az egyéni nyitottság növekedésével magyarázható (Sebők 2016). Nemi szempontból 2011-ben a külföldön tartózkodók többsége férfi (70,1 százalékos aránnyal), illetve többségük függetlenebb családi pozícióban áll (mivel a külföldön tartózkodók 52,4 százaléka nőtlen vagy hajadon – a férfiak 48,1 százaléka, míg a nők 62,9 százaléka) (Lakatos et al. 2015).

A földrajzi távolság pedig a kapcsolat intenzitására, valamint a kapcsolattartási lehetőségekre is hatással van. Treas és Gubernskaya (2012) eredményei szerint például 1986 és 2001 között Magyarországon az anyával való személyes kapcsolattartás nem, a távolsági kapcsolattartás viszont jelentős mértékben intenzívebbé vált. Ezt az intenzívebbé válást segíthették elő a telekommunikációs eszközök terjedése.

Egészségi állapot alakulása

A lakosság egészségi állapotának alakulása a vizsgált időszakban vegyes képet mutat. Drasztikus változások kevésbé látszanak. A KSH (2018) adatai szerint 2010 és 2017 között a 16 éves és idősebb népesség körében kis mértékben emelkedett az egészségi állapotukat jónak vagy nagyon jónak tartók aránya, minimálisan csökkent a rossz vagy nagyon rossz egészségi állapotúak aránya, továbbá azoké, akik egészségi problémáik miatt akadályozottak. Enyhe növekedést mutatott azonban a krónikus betegségekben szenvedők aránya (KSH 2018). Az Eurostat adatai alapján a különféle korcsoportba tartozók esetén 2011 és 2015 között stagnált a saját bevallásuk szerint az egészségi állapotuk miatt a hétköznapi tevékenységeikben hosszabb ideje

KÖZELKÉP

korlátozottsággal élők aránya. A különféle korcsoportúak között nem meglepő módon éles különbségek látszódnak: a 45-64 évesek körülbelül harmada, a 65 év felettieknek már valamivel több mint 60 százaléka jelezte érintettségét a napi tevékenységeiben való akadályoztatottsága révén.

A minta és a főbb változók bemutatása

A vizsgált két évben közel azonos volt a kutatásba bevont 15 éven felüliek száma (2006-ban 16 516 fő, 2015-ben 15 689 fő), és ahogyan az várható volt, a társadalom összetételében bekövetkezett változások visszatükröződtek a minták összetételében is (melléklet, 1. táblázat). Kutatásunk szempontjából a legfontosabb különbségek: 2015-ben 2006-hoz képest valamelyest magasabb lett a 60 év felettiek, a diplomások, az élet- vagy házastárral nem rendelkezők aránya a mintában, továbbá mind az egyszemélyes, mind az öt vagy többszemélyes háztartásokba tartozók aránya is magasabb volt 2015-ben, mint 2006-ban. Figyelemre méltó, hogy érdemi különbség látható a két év mintája között abban is, hogy míg 2006-ban 18 százalék jelezte, hogy a háztartása más háztartással anyagi transzfercserében érintett, addig ez az arány 2015-ben 26 százalék volt. A makrostatisztikai adatokhoz képest valamelyest markánsabb javulás látható 2006-ról 2015-re az egészségi állapot mentén: nőtt a saját egészségi állapotukat jónak észlelők aránya, csökkent azoké, akiké rossz, miközben érdemi csökkenés állt be a betegség miatt akadályoztatott háztartástaggal élők arányában.

Összesen négy különféle kapcsolattartás-gyakorisági változó mentén vizsgáltuk, hogy 2006-ban és 2015-ben mi jellemezte a 15 év feletti magyarországi lakosok adatait: milyen gyakran találkozik személyesen, illetve más, távolsági kapcsolattartási forma keretében a válaszadótól külön élő háztartásban élő rokonaival, illetve barátaival.⁶

Eredmények

Mielőtt bemutatnánk az elemi változók szintjén található különbségeket a két év között, érdemes kitérni arra, hogy van-e eltérés 2006 és 2015 között abban, hogy a válaszadók mekkora hányada nyilatkozott úgy, hogy nincsenek rokoni vagy baráti kapcsolatai. A rokoni kapcsolatok hiányáról mindkét évben a válaszadók elenyésző kisebbsége, 1 százalék számolt be. A baráti kapcsolatok hiánya 2006-ban a válaszadók 10,1, 2015-ben 5,5 százalékát érintette. Ez az eltérés majdnem minden szociodemográfiai csoportban detektálható a két év között. A kevés kivételhez, ahol a baráti kapcsolattal nem rendelkezők aránya változatlanok tűnik a két év között, az egye-

⁶ A változók részletes bemutatását lásd ugyanebben a lapszámban Gregor et al. 2021: 70.

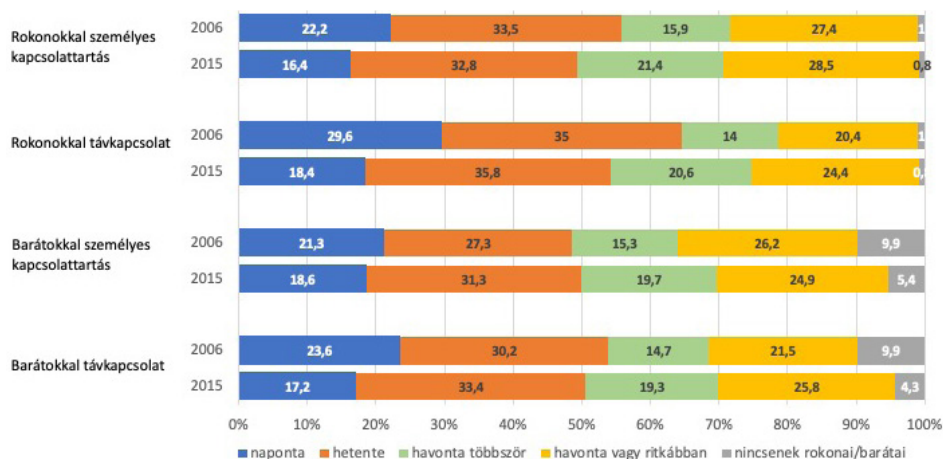

KÖZELKÉP

dülálló szülők, a másoktól segítségre nem számítók, az öt vagy több személyes háztartásban lakók és a magasabb egy főre jutó háztartási bevétellel rendelkező háztartások lakói tartoznak.

A kapcsolattartás gyakorisága 2006-ban és 2015-ben

Ha az elemi változók szintjén vizsgálódunk, kijelenthető, hogy 2006-hoz képest 2015-ben valamivel alacsonyabb azoknak az aránya, akik napi rendszerességgű kapcsolattartásról számoltak be. A két év kapcsolattartási gyakorisági megoszlása között különösen a távolsági kapcsolattartási formák esetében látható erőteljesebb különbség. A személyes kapcsolattartásnál a havi vagy havi pár alkalommal történő találkozás lett jellemzőbb, a távkapcsolatoknál emellett azok aránya is magasabb 2015-ben, akik úgy nyilatkoztak, hogy csakis személyesen tartják a kapcsolatot a barátaikkal a kapcsolatot (1. ábra).

1. ábra. A rokonokkal és barátokkal való személyes találkozás és távkapcsolat gyakorisága 2006-ban és 2015-ben ($N_{2006} = 16\ 516$; $N_{2015} = 15\ 689$; %; összes megkérdezett)⁷

Forrás: EU-SILC, 2006, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

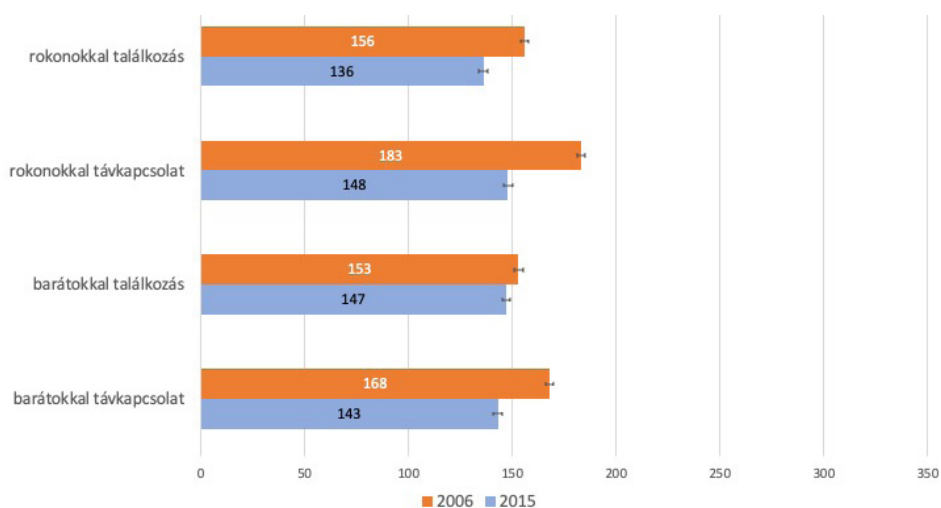
A kapcsolattartási típusok gyakoriságát mérő eredeti változókon Sik (2020) nyomán egy skálatranszformációt hajtottunk végre annak érdekében, hogy éves szinten napban fejezzük ki a kapcsolattartási gyakoriságot. Ezzel a korábban ordinális mérési szinten mért elemi változókat folytonos skálájúvá alakítottuk, amelyek így egyen-

⁷ Megjegyzés: Rokonnal személyes kapcsolattartás CV = 0,102; rokonokkal távkapcsolat: CV = 0,172; barátokkal személyes kapcsolattartás: CV = 0,109; barátokkal távkapcsolat: CV = 0,199.

KÖZELKÉP

ként egy 0–350 alkalom (azaz nap)/év mértékegységben mérik a kapcsolattartás mennyiségét. A kategóriák átalakítása a következő skálatranszformációt követte: naponta = 350 nap; hetente = 200 nap; havonta többször = 40 nap; havonta = 15 nap; ritkábban = 8 nap; soha = 0 nap. A transzformálás validitását Huszti (2016) network-naplós kutatásának eredményeivel ellenőriztük. Ezt követően megvizsgáljuk,⁸ hogy 2006 és 2015 között milyen eltérések látszódnak a kapcsolattartás átlagos intenzitásában. A 2. ábrán látható, hogy 2015-ben átlagosan kevésbé intenzívebb a kapcsolattartás, mint 2006-ban. A különbség még a barátokkal való találkozás átlagának esetében is szignifikáns (az átlagok köré szerkesztett konfidencia-intervallumok éppen, hogy nem fedik át egymást). A legmarkánsabb eltérés a rokonokkal való távolsági kapcsolattartás intenzitása mentén rajzolódik ki: itt 2015-ben 19 százalékkal ritkább a kapcsolattartás, mint 2006-ban. Összességében az is jól kivehető az ábráról, hogy 2015-ben a négy kapcsolati típus átlagok jóval kiegyenlítettebb képet mutatnak, mint 2006-ban, amikor is erőteljesebbek voltak a típusok közti különbségek.

2. ábra. A kapcsolatintenzitás átlaga, 2006 és 2015, alkalom/év

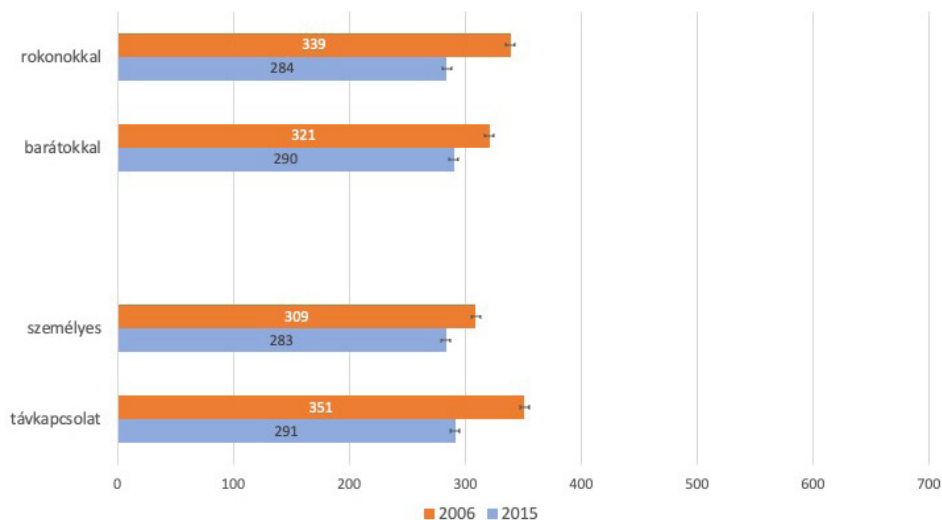
Forrás: EU-SILC, 2006, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

Ha összesítjük, hogy a kapcsolatok típusa és a kapcsolattartás módja (rokon, baráti, illetve személyes, távolsági) mentén hogyan alakul 2006-ról 2015-re az intenzitás mértéke (3. ábra), akkor kiderül, hogy arányaiban a rokonokkal való kapcsolattartás, valamint a távkapcsolatok átlagos intenzitásában mutatkozik a legnagyobb

⁸ Azok körében, akiknek van rokonsága, illetve vannak barátai.

KÖZELKÉP

különbség a két év között, 16, illetve 17 százaléknyi a csökkenés mértéke. Legkisebb mértékben a személyes találkozások átlagos intenzitásában látható különbség, itt 8 százaléknyi eltérés mutatható ki 2006 és 2015 között.

3. ábra. Összesített kapcsolatintenzitás-átlagok, 2006 és 2015, alkalom/év
Forrás: EU-SILC, 2006, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

Ha mind a négy elemi kapcsolatintenzitás-változót összegezzük, és úgy össze-sztjük a négyféle kapcsolattípus mentén kirajzolódó kapcsolattartás gyakoriságának mértékét, akkor 2006-hoz képest 2015-ben 660 alkalomról 574-re csökkent, azaz 13 százalékkal kisebb átlagos intenzitást láthatunk.

Kiknek a körében mutatkozik a leginkább éles különbség 2006 és 2015 között?

Először a négy elemi kapcsolattartási gyakoriságot mérő, immáron az átalakított skálán mért változó mentén vizsgáljuk, hogy mely társadalmi csoportok körében észlelhető érdemi különbség 2006 és 2015 összevetésében. A háttérváltozókat a következőképpen csoportosítottuk:⁹

Alap szociodemográfiai változók: nem, kor, lakóhely jellege, gazdasági aktivitás.

Anyagi helyzet (személyes): személyes pénzbeli bevételek (jövedelem, nyugdíj, ösztöndíj stb.) mennyisége.

⁹ Részletesebb bemutatásukat lásd ugyanebben a lapszámban Gregor et al. 2021.

KÖZELKÉP

Kulturális tőke: iskolai végzettség.

Saját vagy családtag egészségi állapotából fakadó korlátozottság: szubjektív egészségi állapot; betegség miatt akadályozott családtagja van-e.

Háztartás-összetétel: családi állapot; van-e vele együtt élő házas- vagy élettársa; háztartás-tipológia; háztartáslétszám; 14 éven aluli van-e a háztartásban.

Kapcsolat másokkal: van-e, akihez segítségért folyamodhat; van-e közéleti aktivitása; Magyarországon született-e vagy sem; a háztartás valamilyen anyagi transzferkapcsolatban áll-e más háztartással.

A háztartás anyagi helyzete: egy főre jutó bevétel, a háztartás anyagi deprivált-sága.

Mivel az elemi kapcsolatváltozók kétdimenziós elemzését a tanulmány későbbi szakaszában részletes, többdimenziós elemzés követi, ahol alkalmunk lesz a kétdimenziós kapcsolatokban rejtőző háttérhatások kontroll alatt tartására, így itt most csak a legfontosabb különbségeket emeljük ki.¹⁰

A rokonokkal való személyes találkozás gyakorisága 2006-ról 2015-re leginkább a fiatalabbak, valamint a magasabb státuszúak (44 év alattiak, a fővárosiak, a legfelső jövedelmi ötödbe tartozók, az egyszemélyes háztartásokban élők, az egyszülős háztartások 15 év feletti gyerek tagjai) körében esett vissza (melléklet, 2. táblázat). Ezzel szemben a *rokonokkal való távkapcsolat* gyakorisága 2006-ról 2015-re az idősebb és alacsonyabb státuszúak (a 60 év feletti, a legfeljebb szakmával rendelkezők, a munkanélküliek, a rossz egészségi állapotúak, a másoktól segítségre nem számítható válaszadók, a Magyarországon kívül születettek, a legalacsonyabb egy főre jutó háztartási bevétellel bíró ötöd tagjai, a deprivált és szegénységben élő háztartások tagjainak körében) csökkent (melléklet, 2. táblázat).

A barátokkal való személyes találkozás tekintetében volt a legkevesebb változás 2006 és 2015 között, leginkább a hátrányosabb helyzetűek körében volt csökkenés (melléklet, 3. táblázat), így a munkanélküliek, az egyedül vagy mással élő 65 év feletti, az özvegyek, az egyszülős családok szülő tagjai, a rossz egészségi státuszúak, közepesen sűrűn lakott, közepes méretű településeken élők, a határokon túl születettek körében. A *barátokkal való távkapcsolat esetében* látható eltérések 2006 és 2015 között meglehetősen hasonlóak ahhoz, mint amit a rokoni kapcsolatoknál láthattunk (melléklet 3. táblázat), vagyis azok körében történt érdemi gyengülése ennek a kapcsolatnak, akik 60 év feletti, legfeljebb szakmával rendelkeznek, közepes vagy annál kisebb településen élnek, munkanélküliek vagy nyugdíjasok, az alsó két jövedelmi ötöd tagjai, közéleti aktivitásuk nincs, özvegyek, egyedül élő 65 év feletti, rossz egészségi állapotúak, anyagi depriváltak és szegény háztartásokban élnek.

¹⁰ Az elemi változók átlagait a melléklet 2. és 3. táblázataiban tüntetjük fel.

KÖZELKÉP

Összegezve tehát az elemi kapcsolatváltozók szintjén látható különbségeket 2006 és 2015 között, azt mondhatjuk, hogy az eltérésekben, különösen a távkapcsolatok visszaesésében leginkább az eleve erőforrásokban gyengébb társadalmi csoportok voltak érintettebbek, miközben a rokonokkal való személyes találkozások ritkulása a fiatalabb, gazdaságilag is aktívabb csoportokra volt jellemző.

Eltérések az összetett változók szintjén

Többváltozós lineáris regresszióval vizsgálva azt, hogy 2006-ról 2015-re milyen különbségek rajzolódnak ki a kapcsolati struktúrákban, három kérdésre bontva végeztük el. Arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen különbségek látszódnak és ezek mely változókkal függenek össze 2006 és 2015 összevetésében:

- a kapcsolati változók összesített intenzitásában,
- a rokoni kapcsolatokhoz tartozó intenzitás arányában,
- a személyes kapcsolattartás arányában.¹¹

Úgy véljük, hogy e három metszetben vizsgálódva ismerhetjük meg a válaszadók kapcsolatstruktúrájának finomszerkezetét, vagyis hogy milyen intenzitással, kikkel és milyen formában kerülnek kapcsolatba, és milyen eltérések fedezhetők fel az összehasonlítás alapjául szolgáló két évben.

A lineáris regressziós modellekbe a korábban felsorolt egyéni és háztartási szintű háttérváltozókat vontuk be magyarázó változóként. Az egyéni és a háztartási szintű változók mellett a modellben szerepel a kutatás évét mérő változó. Ennek segítségével láthatóvá válik, hogy a két év közti, a háttérváltozók miatti esetleges strukturális változások hatását kiszűrve is látszik-e a kapcsolatintenzitás gyengülése a két év között. Bevontuk továbbá a kutatás évének az egyéni és a háztartási változókkal vett interakcióit is. Így két legyet ütünk egy csapásra: egyrészt választ tudunk adni arra, hogy az egyes háttérváltozók mentén, a kutatási évtől függetlenül van-e szignifikáns eltérés a kapcsolatintenzitásban, illetve a rokoni és a személyes kapcsolatok arányát tekintve. Másrészt, ha szignifikánsnak bizonyul egy adott háttérváltozónak a kutatás évével vett interakciós hatása, akkor az annak a jele, hogy az adott háttérváltozó másként hat 2015-ben, mint 2006-ban: gyengült, erősödött vagy akár teljesen az ellenkező irányúra változott az első adatfelvételhez képest az együtt járás.

¹¹ Az összesített kapcsolatintenzitást, ahogyan azt máshol bemutattuk (lásd ugyanebben a lapszám-ban Gregor et al. 2021), az elemi kapcsolati gyakoriságok átalakított verzióinak összegeként mérjük, amely így egy 0-tól 1400-ig (alkalom/év) tartó skálán méri éves szinten a kontaktálási alkalmak gyakoriságát. Ha ezt elosztjuk a rokoni kapcsolatokhoz, illetve a személyes kapcsolattartáshoz tartozó kapcsolatfelvételi alkalmak számával, akkor megkapjuk a két másik kimenetváltozót.

KÖZELKÉP

A teljes kapcsolatintenzitás különbségei 2006 és 2015 között

Elsőként tehát a teljes kapcsolatintenzitás magyarázó modelljét mutatjuk be. Míg 2006-ban a kapcsolatintenzitás átlaga a 0-tól 1400-as skálán értelmezve 666 volt, addig 2015-ben 578, ami körülbelül 13 százalékos különbséget jelent. A többváltozós regressziós modell eredményei az 1. táblázatban találhatóak.

1. táblázat. Az összesített kapcsolatintenzitás többváltozós lineáris regressziós modellje, standardizált regressziós együtthatók¹² (N = 29 401)

Intercept	895,52
EGYÉNI VÁLTOZÓK (+: irány)	
kutatás éve (2015)	-0,568
neme (nő)	0,024
életkor (centrálva)	-0,240
diplomás (igen)	-0,016
Bp.-en és vonzáskörzetében lakik (igen)	-0,106
van társa (igen)	-0,066
14 éven aluli gyerekek száma	-0,009
dolgozik (igen)	-0,079
közéletileg aktív (igen)	0,050
van-e, akitől segítséget tud kérni? (nincs)	-0,108
határon túl született-e? (igen)	-0,007
EGYÉNI INTERAKCIÓK	
kutatás éve * nem	0,012
kutatás éve * kor	-0,079
kutatás éve * diplomás	0,024

¹² A táblázatban csak azokat a változókat tüntettük fel, amelyeknek vagy az önálló hatása, vagy a kutatási évvel vett interakciós hatása 95%-os megbízhatósági szinten szignifikáns. A változók mellett a standardizált regressziós együtthatók láthatók, megvastagítva emeltük ki a 95%-os megbízhatósági szinten szignifikáns együtthatókat.

KÖZELKÉP

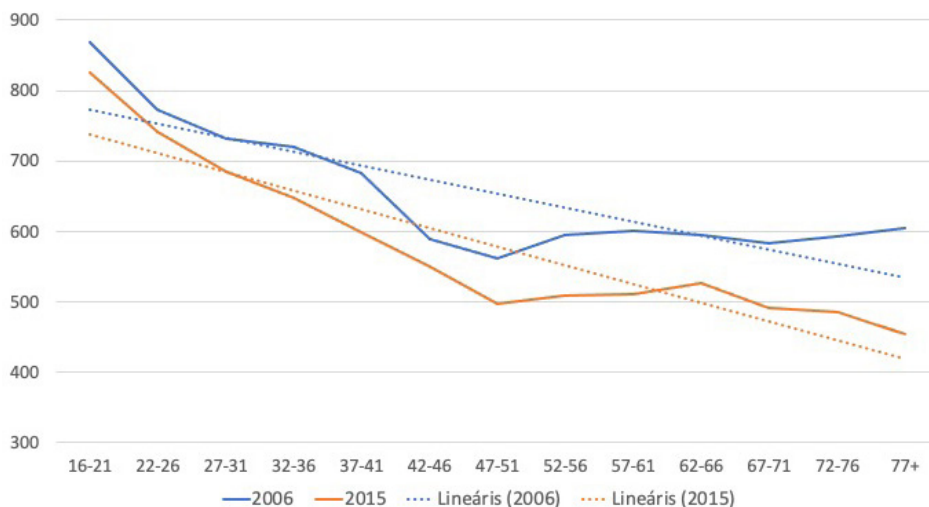
kutatás éve * budapesti	-0,003
kutatás éve * társ	0,023
kutatás éve * gyerek	0,027
kutatás éve * dolgozik	0,021
kutatás éve * közéleti aktivitás	0,021
kutatás éve * számíthat-e segítségre	0,023
kutatás éve * határon túli	-0,025
HÁZTARTÁSVÁLTOZÓK	
egy főre jutó ht.-i bevétel [ln]	-0,017
anyagilag deprivált ht. (igen)	-0,051
más ht.-nak ad-e vagy fogad-e onnan forrást (igen)	0,041
háztartáslétszám	-0,121
HT INTERAKCIÓK	
kutatás éve * egy főre jutó ht.-bevétel	0,469
kutatás éve * deprivált ht.	-0,023
kutatás éve * másik ht.-sal kapcsolat	-0,003
kutatás éve * háztartáslétszám	0,043
Korrigált R ²	11,70%

Forrás: EU-SILC, 2006, 2015, magyarországi adatok, saját számítás

Modellünk nem túl erős (a kapcsolatintenzitás mintabeli heterogenitásának 11,7 százalékát magyarázza), de néhány fontos jelenség illusztrálására alkalmas. Az első kiemelendő eredmény, hogy a 2006 és 2015 összevetésében látható kapcsolatintenzitás-csökkenés a modellbe bevont háttérváltozók kontrollja mellett is létezik, azaz a két év közötti különbség nem a társadalomszerkezeti (pl. korstruktúrában bekövetkező) változások „mellékterméke” csupán. Továbbá az, hogy a korral párhuzamosan csökken a kapcsolatintenzitás, mindkét évre igaz, viszont 2015-ben meredekebb ez a csökkenés, mint 2006-ban (4. ábra).

KÖZELKÉP

4. ábra. A teljes kapcsolatintenzitás átlaga korcsoportonként (alkalom/év) és lineáris trendvonalak 2006-ban és 2015-ben
Forrás: EU-SILC, 2006, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

Ugyancsak eltérés mutatkozik 2006 és 2015 között az iskolai végzettség hatá-
sában: míg 2006-ban a diplomások átlagosan kevesebb alkalommal érintkeztek a
rokonaikkal és barátaikkal, mint az alacsonyabban képzettek, addig 2015-re megfor-
dult ez a mintázat. A társ meglete némiképp visszafogja a kapcsolatokat, és ez a ha-
tás 2015-ben mérsékeltebben érvényesült, mint 2006-ban. Éppen fordított jelenség
az, amit a gyerekszám növekedésével párhuzamosan figyelhetünk meg: minél több
14 éven aluli gyerek van a háztartásban, annál nagyobb és aktívabb kapcsolata van
a kérdezettnek, és ez 2006-ban meredekebben érvényesült, mint 2015-ben. Figye-
lemre méltóan változott a közéleti aktivitás kapcsolatintenzitással való pozitív elő-
jelű együtt járása: a közéletileg aktív válaszadók körében jóval kisebb mértékű volt
a kapcsolatintenzitás visszaesése. Azok, akiknek nincs olyan személy a környezetük-
ben, akiktől segítséget tudnának kérni, mindkét évben átlagosan kevésbé intenzív
kapcsolatokról számoltak be, 2015-re viszont valamelyest mérséklődött ez a gap,
mivel a kapcsolatintenzitás-csökkenés inkább azok körében volt nagyobb mértékű,
akiknek vannak segítséget érő kapcsolataik. Érdemi különbség továbbá, hogy 2006-
ról 2015-re erőteljesebben érvényesült az a különbség, hogy a határon túl született
válaszadónak átlagosan kevesebb kapcsolatuk van, mint a Magyarországon szüle-
tetteknek.

KÖZELKÉP

Önmagában az egyéni vagy az egy főre jutó háztartási jövedelmeknek, bevételeknek nem volt érdemi lineáris együtt járása a kapcsolatintenzitást mérő változóval. Utóbbi azonban csak 2006-ra igaz, 2015-re a magasabb egy főre jutó háztartási bevétellel párhuzamosan a kapcsolatok is intenzívebbé válnak. Ehhez kapcsolódó eredmény, hogy 2006-ról 2015-re nő a kapcsolati gap a deprivált és nem deprivált háztartások tagjai között. Ha valaki olyan háztartásban él, amelynek más háztartással van valamilyen anyagi transzferkapcsolata, akkor azoknak valamivel intenzívebb kapcsolataik vannak, ez 2015-re valamelyest mérséklődött. A háztartáslétszám növekedésével párhuzamosan ritkulnak a kapcsolatok, ez a ritkulás azonban 2015-re szintén mérsékeltebbé vált, azaz a nagyobb létszámú háztartásokban nem volt olyan erőteljes a kapcsolatok visszaesése, mint a kisebb létszámú háztartásokban.

Különbségek a rokoni kapcsolatok arányában 2006-ban és 2015-ben

2006-ban átlagosan 53, 2015-ben 50 százalékot tettek ki a rokonokhoz tartozó kapcsolatok a teljes kapcsolatintenzitás mértékén belül, azaz itt a két év között nem túl markáns a különbség. Nézzük meg, hogy milyen eredményre jutunk, ha többváltozós lineáris regressziós modellel vizsgáljuk a háttérváltozók mentén kirajzolódó különbségeket.

A rokoni kapcsolatok arányának vizsgálata során (2. táblázat) azt találtuk, hogy ha kontroll alatt tartjuk a háttérváltozókat, akkor a 2006 és 2015 között tapasztalt csökkenés mértéke elhanyagolható, vagyis az arányok között az imént detektált kis különbség oka a két időpontban végzett kutatás mintáinak strukturális eltérése. Annak ellenére, hogy a kutatási év hatása elhanyagolható, figyelemre méltó, hogy a modell többet magyaráz a függő változó heterogenitásából (16,2 százalék), mint amit az összes kapcsolat intenzitása során láttunk (1. táblázat).

KÖZELKÉP

2. táblázat. A rokoni kapcsolatok arányának többváltozós lineáris regressziós modellje, standardizált regressziós együtthatók (N = 29 337)

Intercept	39,775
EGYÉNI VÁLTOZÓK (+: irány)	
kutatás éve (2015)	0,067
neme (nő)	0,103
életkor (centrálva)	0,225
diplomás (igen)	0,020
Bp.-en és vonzaskörzetében lakik (igen)	-0,021
van társa (igen)	0,175
14 éven aluli gyerek száma	0,033
dolgozik (igen)	0,029
akadályozott ht.-tag van-e rajta kívül (igen)	-0,021
közéletileg aktív (igen)	-0,007
van-e, akitől segítséget tud kérni? (nincs)	-0,021
határon túl született-e? (igen)	-0,016
EGYÉNI INTERAKCIÓK	
kutatás éve * kor	0,061
kutatás éve * budapesti	-0,058
kutatás éve * gyerek	0,058
kutatás éve * dolgozik	-0,048
kutatás éve * akadályozott ht.-tag	0,017
kutatás éve * közéleti aktivitás	-0,018
kutatás éve * határon túli	-0,004
HÁZTARTÁSVÁLTOZÓK	
egy főre jutó ht.-i bevétel (ln)	0,022
anyagilag deprivált ht. (igen)	-0,046

KÖZELKÉP

más ht.-nak ad-e vagy fogad-e onnan forrást (igen)	0,011
háztartáslétszám	-0,103
HT INTERAKCIÓK	
kutatás éve * egy főre jutó ht.-bevétel	-0,157
kutatás éve * deprivált ht.	0,026
kutatás éve * másik ht.-sal kapcsolat	0,041
kutatás éve * háztartáslétszám	0,010
Korrigált R ²	16,20%

Forrás: EU-SILC, 2006, 2015, magyarországi adatok, saját számítás

A legfontosabb eredmény, hogy több olyan változó is azonosítható, amelynél azt figyelhetjük meg, hogy a már 2006-ban is látott különbségek 2015-re még erőteljesebben jelentek meg, vagyis az idő „ráerősített” a rokoni kapcsolatok arányára. Az idősebbek, a nem fővárosiak esetében, valamint a 14 éven aluli gyerekek számának növekedésével 2006-ról 2015-re a rokoni kapcsolatok arányának extra erősödése figyelhető meg. Ha elfogadjuk, hogy a rokoni és a baráti kapcsolatok eltérő minőségűek, azaz eltérő erőforrások mozgósítására alkalmasak és emiatt eltérő módon képesek integrálni a társadalomba, akkor jól látjuk, hogy a rokoni kapcsolatok arányának duzzadása itt olyan csoportokban ment végbe, amelyek erőforrásokban eleve gyengébbek. Ezt támasztja alá az is, hogy a más háztartással anyagi transzferkapcsolatban álló háztartásban élőkön kívül a deprivált háztartásban élők körében is jobban nőtt a rokoni kapcsolatok aránya 2006 és 2015 között. Az idősebbek és a fővároson kívüli lakosoknak ráadásul, ahogyan azt az előző elemzésből láthattuk, a kapcsolatintenzitása is alacsonyabb lett 2006-ról 2015-re. A gyerekszámmal párhuzamosan pedig 2015-re nőtt a kapcsolatintenzitás, egyúttal a rokoni kapcsolatok aránya is.

Több más változó esetében inkább mintázatváltozást láthatunk. Míg 2006-ban azok körében volt kicsit magasabb a rokoni kapcsolatok aránya, akik dolgoztak, addig 2015-re megfordul a trend, azaz a dolgozók körében erőteljesebben szorultak vissza a rokoni kapcsolatok, és dominánsabbak lettek a barátiak, mint a nem dolgozók körében. Míg 2006-ban átlagosan azok között volt magasabb a rokoni kapcsolataik aránya, akiknél nem volt akadályoztatott személy a háztartásban, addig 2015-re már az akadályozott háztartástaggal bírók rendelkeztek valamivel nagyobb arányban rokoni kapcsolattal. A 2015-re intenzívebb kapcsolatokkal rendelkező közéletben aktív kérdezettek pedig valószínűleg inkább baráti kapcsolatokat gyűjthettek, 2015-re a közéleti aktivitás ugyanis egyértelműen kisebb arányú rokoni kapcsolattal járt együtt.

KÖZELKÉP

Különbségek a személyes kapcsolatok arányában 2006-ban és 2015-ben

Végül lássuk, hogy a kapcsolati szerkezet másik eleme, a kapcsolattartás módja esetében történt-e változás 2006 és 2015 között, amelyet a személyes kapcsolatok arányával mérünk. Az előzetes számítások alapján látjuk, hogy 2006-ban átlagosan 46 százalékos, 2015-ben pedig 50 százalékos volt a teljes kapcsolatintenzitáson belül a személyes kapcsolatokhoz tartozó intenzitás aránya. A különbség azonban megszűnik szignifikánsnak lenni, ha a két év közti strukturális különbségek lehetséges hatását kiszűrjük. Itt ugyanazzal szembesülünk, mint a kapcsolatok típusainak aránya esetében látunk: az időbeli változás hatása eltűnik a teljes minta esetén, ha figyelembe vesszük a háttérváltozókat (3. táblázat). Ez azonban nem jelenti azt, hogy a háttérváltozók mentén sem látható eltérés a hatásmechanizmusukat tekintve 2006 és 2015 között.

3. táblázat. A személyes kapcsolatok arányának többváltozós lineáris regressziós modellje, standardizált regressziós együtthatók (N = 29 337)

Intercept	66,221
EGYÉNI VÁLTOZÓK (+: irány)	
kutatás éve (1: 2015)	-0,037
neme (nő)	-0,030
életkor (centrálva)	-0,021
diplomás (igen)	-0,056
Bp.-en és vonzáskörzetében lakik (igen)	-0,119
van társa (igen)	-0,038
dolgozik (igen)	-0,025
rossz az egészségi állapota (igen)	-0,003
határon túl született-e? (igen)	-0,014
EGYÉNI INTERAKCIÓK	
kutatás éve * nem	-0,042
kutatás éve * kor	0,231
kutatás éve * diplomás	-0,047
kutatás éve * budapesti	-0,060
kutatás éve * társ	-0,044
kutatás éve * dolgozik	-0,006
kutatás éve * egészségi állapot	0,030
kutatás éve * határon túli	-0,016

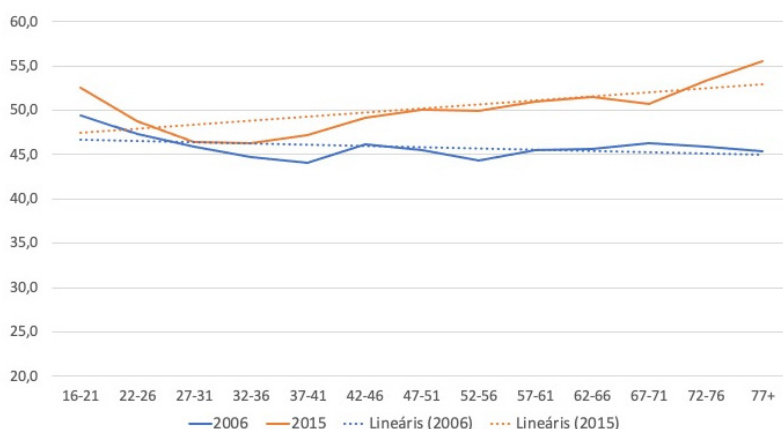

KÖZELKÉP

HÁZTARTÁSVÁLTOZÓK	
egy főre jutó ht.-i bevétel (ln)	-0,066
anyagilag deprivált ht. (igen)	0,013
más ht.-nak ad-e vagy fogad-e onnan forrást (igen)	-0,018
háztartáslétszám	0,023
HT INTERAKCIÓK	
kutatás éve * deprivált ht	0,075
kutatás éve * háztartáslétszám	0,041
Korrigált R ²	10,20%

Forrás: EU-SILC, 2006, 2015, magyarországi adatok, saját számítás

A háttérváltozók itt magyaráznak összességében a leggyengébben: a személyes találkozási arányának, mintabeli sokféleségének 10,2 százalékát tudja a modellünk megmagyarázni. Összességében azt mondhatjuk, hogy a személyes és a távkapcsolatok egymáshoz viszonyított arányát tekintve jellemzően 2015-ben élesebbé válnak a már 2006-ban is detektált különbségek. A nők körében átlagosan alacsonyabb a személyes találkozáshoz fűződő kapcsolatok aránya, és 2015-ben nagyobb nemi gap volt ebben megfigyelhető, mint 2006-ban. Hasonló mintázatot mutatnak a diplomások, körükben kevésbé jellemzőek a személyes találkozások, és 2015-ben ez még inkább így van, mint 2006-ra vonatkozóan.

5. ábra. A teljes kapcsolatintenzitás átlaga korcsoportonként (alkalom/év) és lineáris trendvonalak 2006-ban és 2015-ben

Forrás: EU-SILC, 2006, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

KÖZELKÉP

Míg 2006-ban úgy tűnik, hogy a kornak nincs érdemi hatása a személyes találkozásokhoz tartozó intenzitás arányára, addig 2015-re egyértelműen növekvő tendencia rajzolódik ki ebben az időszéssel párhuzamosan (5. ábra).

A grafikonból is jól látszik, hogy a lineáris tendencia keresése némileg félre is visz minket, ha a kor hatását igyekszünk feltárni a két évben a személyes találkozások arányára nézve. A harmincas életévig ugyanis csökken, majd utána ismét nő a személyes találkozások aránya, és ez a növekedés volt az, ami 2015-ben jóval meredekebb mintát mutatott, 2006-ban pedig gyakorlatilag konstans maradt.

Folytatva tovább az elemi változók hatásának vizsgálatát, azoknak, akik Budapesten élnek, összkapcsolatuknak átlagosan kisebb arányát tették ki a személyesen tartott kapcsolatok, mint a kisebb településen élőknek, és a különbség 2015-ben tovább polarizálódott. Hasonló volt a jelenség a társal rendelkezőknél: kevésbé érintkeztek személyesen, mint a társ nélküliek, és 2015-ben ez még kevésbé volt rájuk jellemző, mint 2006-ban. 2015-re a rossz egészségi állapotúak körében már egyértelműen nagyobb volt a személyes kapcsolatok aránya, mint az ennél jobb egészséggel bírókon belül, 2006-ban nem volt érdemi különbség. A határon kívül születettek esetében szintén 2015-re válik láthatóvá, hogy átlagosan kisebb arányban tartalmaznak a kapcsolataik személyes találkozásokon alapuló kapcsolatokat, mint a határon innen születettek esetében.

A háztartási szintű változókat szemlélve elmondható, hogy az egy főre jutó háztartási bevétel növekedésével párhuzamosan csökken a személyes kapcsolattartás aránya. A depriváció mentén ráadásul ez 2015-re felerősödik, hiszen élesebben válik láthatóvá a deprivált háztartásokban élők körében a személyes kapcsolatok nagyobb aránya. A háztartásméret növekedésével a személyes kapcsolatok aránya is nő, és ez 2015-re még erőteljesebb mintázattá vált.

Összegzés

Ebben a tanulmányban azt tekintettük át, hogy 2006-ról 2015-re hogyan változott a lakosság kapcsolati struktúrája. Eredményeink összhangban állnak azokkal a korábbi kutatásokkal, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy az elmúlt évtizedekben a hazai lakosság kapcsolatokon keresztüli integrációja meggyengülni látszik, beszűkülő tendenciát mutat. A vizsgált négyféle kapcsolattípus közül leginkább a rokonokkal való távoli kapcsolatok esetében rajzolódott ki a legerőteljesebb gyengülés, itt átlagosan közel ötödével lett lazább a kapcsolattartás. A távkapcsolatok gyengülése, és így a teljes kapcsolatintenzitás szintjén is detektálható visszaesés leginkább az alacsonyabb státuszú csoportok tagjai között látható. A lemorzsolódás tehát jobban érinti a lazábban fenntartott kapcsolatokat, és különösen azok vannak kitéve ennek a típusú dezintegrációnak, akik eleve veszélyeztetettebbek a társadalom hálójából való kihullásra.

KÖZELKÉP

2006-ról 2015-re a mennyiségi jellegű változásokkal párhuzamosan az is megfigyelhető általánosságban, hogy 2015-ben markánsabbá váltak a háttérváltozók mentén való kapcsolati különbségek. A globális kapcsolatvesztés, főként, hogy jól körülhatárolható, eleve hátrányosabb helyzetű csoportokat érintett, kiélezte a csoportok közti kapcsolati különbségeket. S bár a két év között sem a rokoni kapcsolatok arányában, sem a személyes kapcsolatok arányában nem lehetett szignifikáns változást azonosítani, az jól látszik az eredményekből, hogy jó néhány háttérváltozó hatásmechanizmusában állt be változás. Az tehát, hogy nincs különbség a két év között a rokoni és a személyes kapcsolatok arányát tekintve, nem minden társadalmi csoport esetében igaz.

Egyedül az életkor és a háztartás depriváltsága voltak azok a változók, amelyek esetében mind a kapcsolatok intenzitása, mind pedig a rokoni és a személyes kapcsolatok arányában 2006-ról 2015-re érdemi változás történt. Az idősebbek és a deprivált háztartások lakóinak kapcsolatai erőteljesebben gyengültek, jobban szűkültek a rokoni és a személyesen tartott kapcsolatokra 2015-re. Ez az eredmény nem csupán egybevág például az Albert és Hajdu (2016) szerzőpáros azon megállapításával, miszerint a súlyos anyagi depriváció különösen „jó” indikátora a kapcsolatokon keresztül kirajzolódó társadalmi kirekesztettségnek. Túl is mutat rajta annyiban, hogy látható: több tekintetben is rosszabbak a 2015-ös eredmények a közel 10 évvel azt megelőző állapotokhoz képest. Ez az eredmény azt jelzi, hogy ezeknek a csoportoknak különösen felgyorsult a két év közti időszakban a társadalmi dezintegrációja.

Irodalom

- Albert F. – Dávid B. (2011): A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben. In: Varga V. A. (szerk.): *Társadalmi kapcsolathálózatok elemzése*. BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet, Budapest, 161–176.
- Albert F. – Dávid B. (2015): Mikro miliő integrációs megközelítésben. A személyes kapcsolatokra vonatkozó eddigi kutatás eredményeinek áttekintése. *socio.hu*, 4: 1–11. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.1>
- Albert F. – Hajdu G. (2016): Integráltság, szegénység, kapcsolati tőke. *Szociológiai Szemle*, 26(3): 28–55.
- Ambrus Z. – Gergely O. (2009): *Családszociológia*. Scientia Kiadó, Kolozsvár
- Angelusz R. – Tardos R. (2003): A konszolidáció/interszekció fogalom pár perspektívái a szociológiában. *Szociológiai Szemle*, 13(4): 3–19.
- Angelusz R. – Tardos R. (2006): Hálózatok a magyar társadalomban. In: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek: Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest. 227–252.

KÖZELKÉP

- Arts, W. – Gelissen, J. (2009 [2002]): A jóléti kapitalizmus három világa – vagy több? Jelentés a jelenlegi helyzetről. In: Nyilas M. (szerk.): *A jóléti állam a 21. században*. Hilscher Rezsó Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
- Bálint L. – Obádovics C. (2018): Belföldi vándorlás. In: Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2018*. KSH NKI, Budapest, 217–236.
- Csurgó B. – Kristóf L. (2012): Csak papír? Családi állapot és értékrend. In: Messing V. – Ságvári B. (szerk.): *Közösségi viszonyulásaink. A családdal, az állammal és a gazdasággal kapcsolatos társadalmi attitűdök, értékek európai összehasonlításban*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, 30–53.
- Eurostat. (é. n.): Self-perceived long-standing limitations in usual activities due to health problem by sex, age and labour status [hlth_silc_06 tábla] https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/HLTH_SILC_06_custom_1656699/default/table?lang=en (Utolsó letöltés: 2021. 11. 30.)
- Éber M. Á. (2020): *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Napvilág Kiadó, Budapest
- De Bruycker, T. (2008): Selection versus structure: expalining family type differences in contact with close kin. *Journal of Family Issues*, 29(11): 1448–1470. <https://doi.org/10.1177/0192513X08318154>
- Földházi E. (2018): *Hun házasodunk, hun meg elválunk – Párkapcsolatok megszűnése és új kapcsolatok kialakulása*. L'Harmattan Könyvkiadó Kft., Budapest
- Gerő M. – Hajdu G. (2015): Az egyéni kapcsolathálók nagysága, heterogenitása és a társadalmi integráció Magyarországon. *socio.hu*, 4. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.12>
- Giddens, A. (1992): *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Stanford University Press, Stanford
- Gregor A. – Kukucska Zs. – Oláh E. (2021): Kapcsolatok sűrűjében? Rokoni és baráti kapcsolatok, személyes és távkapcsolatok Magyarországon 2015-ben. *Metszetek Társadalomtudományi folyóirat*, 10(4): 65–101. <https://doi.org/10.18392/metsz/2021/4/4>
- Harcza I. (2014): A családformák változásának trendjei és azok értelmezése – a pluralizáció színe és fonákja. *Kapocs*, XIII. évf. 4. sz. (63): 2–13.
- Harcza I. – Monostori J. (2017): A háztartás- és családszerkezeti változások hosszú távú trendjei Magyarországon európai kontextusban: teóriák, tévképzetek, tények. *Demográfia*, 60(4): 299–332. <https://doi.org/10.21543/Dem.60.4.2>
- Husztai É. (2016): Megismer-hetem. A személyes kapcsolathálózat feltárásának új formája: Kapcsolati napló. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen

KÖZELKÉP

- Jensen, A. M. (2009): Pluralization of Family Forms. In: Qvortrup, J. – Corsaro, W. A. – Honig, M.-S. (eds): *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. Palgrave Macmillan, London, 140–155. https://doi.org/10.1007/978-0-230-27468-6_10
- Kmetty Z. – Koltai J. – Tardos R. (2017): Core Ties Homophily and Sociocultural Divides in Hungary from 1987 to 2015. *International Journal of Sociology*, 47(3): 228–249. <https://doi.org/10.1080/00207659.2017.1335522>
- Kmetty Z. – Koltai J. (2016): Státuszjelérés, társas támogatás, társadalmi törésvonalak. *Socio.hu* (3): 1–21. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.3.1>
- Kmetty Z. – Koltai J. (2018): Társadalmi mobilitás – kapcsolathálózati megközelítésben. *Társadalmi Riport 2018*. TÁRKI, Budapest, 47–63.
- Kmetty Z. – Tardos R. – Albert F. – Dávid B. (2018): Mapping social milieus and cohesion patterns between 1997 and 2014. Exploiting the potential of the occupational position generator. *Social Networks*, 55: 116–129. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2018.05.007>
- Kovács I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2016): A magyar társadalom integrációs és rétegződésmodelljei. *Szociológiai Szemle*, 26(3): 4–27.
- Kovács I. – Szabó A. – Hajdu G. – Kristóf L. – Gerő M. (2018): Az integrációs modell érvényessége. *Szociológiai Szemle*, 28(3): 22–42.
- KSH. (2018): Egészségi állapot és egészségmagatartás, 2016–2017. *Statisztikai Tükör*, 2018. július 23. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/egeszsegalapot1617.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2021. 11. 30.)
- Lakatos M. – Rédei M. – Kapitány G. (2015): Mobilitás és foglalkoztatás. *Területi Statisztika*, 55(2): 157–179.
- Mihályi H. (2015): A népesedési folyamatok társadalmi integrációs szerepe. *Szellem és tudomány: a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének folyóirata*, 6(1–2): 72–83.
- Monostori J. – Murinkó L. (2018): Háztartás- és családszerkezet. In: Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2018*. KSH NKI, Budapest, 177–197.
- Reher, D. S. (1998): Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts. *Population and Development Review*, 24(2): 203–234. <https://doi.org/10.2307/2807972>
- Sebők M. (2016): *Munkaerőpiaci mobilitás Magyarországon*. Edge 2000 Kiadó, Budapest
- Sik E. (2020): A háztartásközi és háztartáson belüli kapcsolati tőke operacionalizálása (Kézirat)
- Smith, J. A. – McPherson, M. – Smith-Lovin, L. (2014): Social distance in the United States. *American Sociological Review*, 79(3): 432–456. <https://doi.org/10.1177/0003122414531776>

KÖZELKÉP

- Somlai P. (2000): A szociális integráció világa. In: Schadt M. (szerk.): *Családszociológia. Szöveggyűjtemény*. Comenius Bt., Pécs, 101–143.
- Treas, J. – Gubernskaya, Z. (2012): Farewell to Moms? Maternal Contact for Seven Countries in 1986 and 2001. *Journal of Marriage and Family*, 74(2): 297–311. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2012.00956.x>
- Utasi Á. (2002): *A társadalmi integráció és szolidaritás jelzőszámai. Társadalmijelzőszám-füzetek*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Vaskovics L. (2002): A család fejlődése Európában. *Educatio, Család*, 2002/3. 349–364.
- Vaskovics L. (2014): Családszerkezeti átalakulások európai kitekintésben. *Szociológiai Szemle* 24(1): 5–39.

KÖZELKÉP

Melléklet

1. táblázat. A minta megoszlása 2006-ban és 2015-ben (%)

	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)
NEM		
férfi	46,5	46,9
nő	53,5	53,1
KORCSOPORT		
16–29 évesek	22,0	18,9
30–44 évesek	25,5	23,4
45–59 évesek	26,4	27,8
60+ évesek	26,1	29,9
ISKOLAI VÉGZETTSÉG		
max. 8 általános	8,1	2,3
szakma	22,5	23,8
érettségi	54,2	52,3
diploma	15,2	21,6
TELEPÜLÉS		
közép-magyarországi sűrűn lakott területek (pl. főváros)	20,8	20,1
sűrűn lakott területek Közép-Magyarországon kívül	11,5	11,5
közepesen sűrűn lakott	22,3	21,7
ritkán lakott	45,4	46,7
AKTIVITÁS		
dolgozik	47,3	49,7
munkanélküli	5,8	6,6
nyugdíjas	25,0	26,9
egyéb inaktív	22,0	16,8
JÖVEDELMI ÖTÖDÖK		
1. (alsó) kvintilis	20,0	20,0
2.	20,0	20,0
3.	20,0	20,0
4.	20,0	20,0
5. (felső) kvintilis	20,0	20,0

KÖZELKÉP

	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)
KULTÚRJAVAK FOGYASZTÁSA		
nem tud kultúrjavakat fogyasztani	48,3	50,0
tud kultúrjavakat fogyasztani	51,7	50,0
KÖZÉLETI AKTIVITÁS		
nincs közéleti aktivitás	78,8	86,3
van közéleti aktivitás	21,2	13,9
CSALÁDI ÁLLAPOT		
nőtlen/hajadon, társ nélkül	21,2	24,2
házas, de nem élnek együtt	1,2	1,1
özvegy (társ nélkül)	11,4	12,4
elvált, társ nélkül	6,4	8,3
élettársa van	9,3	9,2
házastársa van	50,5	44,9
HÁZTARTÁS TÍPUSA		
egyszemélyes, 65 év alatt	5,4	8,7
egyszemélyes, 65 éves vagy idősebb	6,2	7,9
két felnőtt, 65 év alatt	13,8	16,2
két felnőtt, legalább egyikük 65 év felett	11,0	11,7
egyszülős (szülő)	2,5	2,1
egyszülős (gyerek)	1,3	1,3
kétszülős, egy vagy több gyerekkel (szülő)	22,9	19,1
kétszülős, egy vagy több gyerekkel (gyerek)	5,6	5,1
egyéb típusú gyerekkel	14,4	12,7
egyéb	17,0	15,2
MINDENNAPI TEVÉKENYSÉGBEN AKADÁLYOZOTT HT-TAG VAN-E (A KÉRDEZETTEN KÍVÜL)?		
nincs	84,2	91,6
van	15,8	8,4
EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT		
jó	48,3	56,4
közepes	31,4	27,8
rossz	20,3	15,7

KÖZELKÉP

	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)
SZÁMÍTHAT-E SEGÍTSÉGRE MÁSOKTÓL?		
kap	92,3	97,2
nem kap	7,7	2,8
HÁZTARTÁS LÉTSZÁMA		
egyszemélyes	13,0	16,7
2-4 személyes	82,2	70,6
5+ személyes	4,8	12,7
HÁZTARTÁS ÖSSZBEVÉTELE		
1. (alsó) kvintilis	20,0	20,0
2.	20,0	20,0
3.	20,0	20,0
4.	20,0	20,0
5. (felső) kvintilis	20,0	20,0
SÚLYOS ANYAGI DEPRIVÁCIÓBAN ÉRINTETT A HT?		
nem	80,1	81,8
igen	19,9	18,2
SZEGÉNYSÉGI KÜSZÖB ALATTI-E A HT?		
nem	86,1	86,4
igen	13,9	13,6
HÁZTARTÁSOK KÖZÖTTI ANYAGI TRANSZFERBEN ÉRINTETT-E?		
nem	82,3	73,7
igen	17,7	26,3
A HÁZTARTÁS SZUBJEKTÍV HELYZETE		
nagyon nehezen élnek	15,4	17,9
nehezen élnek	21,0	27,4
inkább nehezen élnek	45,0	38,9
könnyen élnek	18,6	15,8

KÖZELKÉP

2. táblázat. Rokonokkal való személyes találkozás, illetve távkapcsolat (alkalom/év, átlag 0–350-es skálán)

	SZEMÉLYES TALÁLKOZÁS			TÁVKAPCSOLAT		
	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.
ÉRVÉNYESEN VÁLASZOLÓK	156	136	-20	183	148	-35
NEM						
férfi	146	128	-18	169	135	-34
nő	164	143	-21	196	160	-36
KORCSOPORT						
16–29 évesek	157	131	-26	178	153	-25
30–44 évesek	164	136	-28	197	160	-37
45–59 évesek	143	128	-15	171	140	-32
60+ évesek	160	147	-13	187	143	-44
ISKOLAI VÉGZETTSÉG						
max. 8 általános	157	170	13	171	95	-76
szakma	159	146	-13	172	127	-46
érettségi	157	134	-22	185	150	-35
diploma	147	125	-21	203	173	-30
TELEPÜLÉS						
közép-magyaror- szági sűrűn lakott területek (pl. főváros)	124	91	-32	178	138	-40
sűrűn lakott terü- letek Közép-Ma- gyarországon kívül	149	139	-11	186	174	-13
közepesen sűrűn lakott	158	136	-21	183	145	-39
ritkán lakott	171	154	-17	185	148	-38

KÖZELKÉP

	SZEMÉLYES TALÁLKOZÁS			TÁVKAPCSOLAT		
	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.
AKTIVITÁS						
dolgozik	153	130	-23	185	153	-32
munkanélküli	155	127	-27	164	116	-48
nyugdíjas	161	148	-13	189	146	-42
egyéb inaktív	156	139	-17	179	149	-31
JÖVEDELMI ÖTÖDÖK						
1. (alsó) kvintilis	153	133	-20	172	138	-34
2.	156	145	-11	173	139	-33
3.	160	141	-19	183	138	-45
4.	157	135	-22	190	155	-34
5. (felső) kvintilis	153	127	-26	198	170	-28
KULTÚRJAVAK FOGYASZTÁSA						
nem tud kultúrjavakat fogyasztani	152	139	-13	172	128	-44
tud kultúrjavakat fogyasztani	159	133	-26	194	168	-26
KÖZÉLETI AKTIVITÁS						
nincs közéleti aktivitás	153	134	-19	179	144	-35
van közéleti aktivitás	165	147	-19	200	175	-25
CSALÁDI ÁLLAPOT						
nőtlen/hajadon, társ nélkül	146	121	-25	165	140	-24
házas, de nem élnek együtt	165	149	-16	185	140	-45
özvegy (társ nélkül)	164	153	-11	192	143	-49

KÖZELKÉP

	SZEMÉLYES TALÁLKOZÁS			TÁVKAPCSOLAT		
	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.
elvált, társ nélkül	149	129	-20	180	143	-37
élettársa van	146	130	-17	182	138	-44
házastársa van	160	142	-19	190	157	-33
HÁZTARTÁS TÍPUSA						
egyszemélyes, 65 év alatt	168	130	-38	207	156	-50
egyszemélyes, 65 éves vagy idősebb	179	168	-11	218	163	-54
két felnőtt, 65 év alatt	163	132	-31	199	154	-46
két felnőtt, legalább egyikük 65 év felett	161	142	-19	186	137	-49
egyszülős (szülő)	177	146	-31	205	162	-43
egyszülős (gyerek)	165	121	-44	181	148	-33
kétszülős, egy vagy több gyerekkel (szülő)	165	145	-20	197	164	-33
kétszülős, egy vagy több gyerekkel (gyerek)	149	127	-22	168	156	-12
egyéb típusú gyerekekkel	137	124	-13	152	123	-29
egyéb	136	125	-11	159	133	-26
MINDENNAPI TEVÉKENYSÉGBEN AKADÁLYOZOTT HT-TAG VAN-E (A KÉRDEZETTEN KÍVÜL)?						
nincs	159	135	-24	188	151	-37
van	147	143	-4	171	131	-40

KÖZELKÉP

	SZEMÉLYES TALÁLKOZÁS			TÁVKAPCSOLAT		
	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.
EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT						
jó	159	132	-27	189	156	-33
közepes	152	142	-11	178	143	-35
rossz	152	142	-11	178	129	-49
SZÁMÍTHAT-E SEGÍTSÉGRE MÁSOKTÓL?						
nem	99	91	-8	125	88	-37
igen	160	138	-22	188	150	-38
HÁZTARTÁS LÉTSZÁMA						
egyszemélyes	175	148	-26	212	160	-53
2-4 személyes	155	134	-20	182	150	-31
5+ személyes	126	131	4	138	121	-17
HÁZTARTÁS ÖSSZBEVÉTELE						
1. (alsó) kvintilis	152	136	-16	162	120	-42
2.	156	141	-15	174	144	-30
3.	156	134	-22	180	146	-34
4.	163	140	-22	194	159	-35
5. (felső) kvintilis	153	129	-24	206	171	-35
SÚLYOS ANYAGI DEPRIVÁCIÓBAN ÉRINTETT A HT?						
nem	159	137	-22	189	155	-34
igen	143	131	-12	160	115	-45
SZEGÉNYSÉGI KÜSZÖB ALATTI-E A HT?						
nem	155	135	-20	185	153	-32
igen	160	141	-19	172	117	-55

KÖZELKÉP

	SZEMÉLYES TALÁLKOZÁS			TÁVKAPCSOLAT		
	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.
HÁZTARTÁSOK KÖZÖTTI ANYAGI TRANSZFERBEN ÉRINTETT-E?						
nem	154	130	-24	179	142	-37
igen	166	152	-14	206	163	-43
A HÁZTARTÁS SZUBJEKTÍV HELYZETE						
nagyon nehezen élnék	143	134	-9	158	118	-41
nehezen élnék	151	140	-12	176	143	-33
inkább nehezen élnék	159	136	-22	186	155	-30
könnyen élnék	165	132	-32	206	172	-34

KÖZELKÉP

3. táblázat. Barátokkal való személyes találkozás, illetve távkapcsolat
(alkalom/év, átlag 0–350-es skálán)

	SZEMÉLYES TALÁLKOZÁS			TÁVKAPCSOLAT		
	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.
ÉRVÉNYESEN VÁLASZOLÓK	153	147	-6	168	143	-25
NEM						
férfi	161	155	-7	173	144	-29
nő	146	139	-7	164	142	-22
KORCSOPORT						
16–29 évesek	226	232	5	235	229	-6
30–44 évesek	151	149	-2	174	160	-14
45–59 évesek	123	120	-3	137	114	-23
60+ évesek	114	106	-8	126	94	-32
ISKOLAI VÉGZETTSÉG						
max. 8 általános	146	138	-8	144	48	-95
szakma	184	178	-6	183	136	-47
érettségi	151	141	-10	167	140	-27
diploma	124	129	5	162	166	4
TELEPÜLÉS						
közép-magyarországi sűrűn lakott területek (pl. főváros)	121	117	-4	161	153	-8
sűrűn lakott területek Közép-Magyarorszá- gon kívül	151	144	-7	168	170	2
közepesen sűrűn lakott	157	132	-25	169	132	-37
ritkán lakott	167	167	0	171	137	-34
AKTIVITÁS						
dolgozik	149	146	-3	169	153	-15
munkanélküli	187	156	-31	191	125	-66
nyugdíjas	114	104	-10	127	94	-33
egyéb inaktív	194	207	12	202	193	-10

KÖZELKÉP

	SZEMÉLYES TALÁLKOZÁS			TÁVKAPCSOLAT		
	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.
JÖVEDELMI ÖTÖDÖK						
1. (alsó) kvintilis	212	197	-14	217	182	-36
2.	150	145	-5	156	121	-35
3.	135	129	-6	147	117	-29
4.	136	128	-8	153	132	-21
5. (felső) kvintilis	133	128	-6	164	156	-8
KULTÚRJAVAK FOGYASZTÁSA						
nem tud kultúrjavakat fogyasztani	136	129	-7	144	102	-42
tud kultúrjavakat fogyasztani	167	163	-4	188	182	-6
KÖZÉLETI AKTIVITÁS						
nincs közéleti akti- vitás	152	142	-10	165	137	-27
van közéleti aktivitás	159	173	14	181	177	-4
CSALÁDI ÁLLAPOT						
nőtlen/hajadon, társ nélkül	230	221	-9	238	214	-25
házas, de nem élnek együtt	171	151	-21	176	109	-67
özvegy (társ nélkül)	134	118	-16	146	92	-54
elvált, társ nélkül	136	131	-5	155	125	-30
élettársa van	145	140	-5	168	134	-34
házastársa van	126	116	-10	143	123	-20
HÁZTARTÁS TÍPUSA						
egyszemélyes, 65 év alatt	162	157	-5	186	148	-39
egyszemélyes, 65 éves vagy idősebb	143	118	-26	157	101	-56
két felnőtt, 65 év alatt	137	132	-5	159	139	-21

KÖZELKÉP

	SZEMÉLYES TALÁLKOZÁS			TÁVKAPCSOLAT		
	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.
két felnőtt, legalább egyikük 65 év felett	106	95	-12	116	90	-27
egyszülős (szülő)	152	137	-15	176	145	-31
egyszülős (gyerek)	286	287	0	285	278	-7
kétszülős, egy vagy több gyerekkel (szülő)	138	133	-4	160	143	-16
kétszülős, egy vagy több gyerekkel (gyerek)	259	267	8	265	256	-10
egyéb típusú gyerekekkel	170	172	1	174	154	-20
egyéb	154	149	-4	165	144	-21
MINDENNAPI TEVÉKENYSÉGBEN AKADÁLYOZOTT HT-TAG VAN-E (A KÉRDEZETTEN KÍVÜL)?						
nincs	155	148	-7	172	148	-24
van	148	134	-14	155	112	-43
EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT						
jó	177	168	-9	194	174	-21
közepes	131	118	-13	144	108	-36
rossz	125	112	-13	134	86	-48
SZÁMÍTHAT-E SEGÍTSÉGRE MÁSOKTÓL?						
nem	108	112	4	115	94	-21
igen	157	148	-9	172	145	-27
HÁZTARTÁS LÉTSZÁMA						
egyszemélyes	154	139	-14	173	126	-47
2-4 személyes	152	143	-8	167	146	-21
5+ személyes	184	174	-10	185	148	-37

KÖZELKÉP

	SZEMÉLYES TALÁLKOZÁS			TÁVKAPCSOLAT		
	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.	2006 (N = 16 516)	2015 (N = 15 689)	dif.
HÁZTARTÁS ÖSSZBEVÉTELE						
1. (alsó) kvintilis	180	168	-12	182	133	-49
2.	161	156	-5	166	146	-20
3.	148	141	-7	159	133	-26
4.	141	132	-9	160	140	-20
5. (felső) kvintilis	137	135	-2	174	162	-11
SÚLYOS ANYAGI DEPRIVÁCIÓBAN ÉRINTETT A HT?						
nem	151	144	-7	168	149	-18
igen	165	157	-8	171	113	-58
SZEGÉNYSÉGI KÜSZÖB ALATTI-E A HT?						
nem	149	143	-6	166	146	-20
igen	179	168	-11	183	124	-59
HÁZTARTÁSOK KÖZÖTTI ANYAGI TRANSZFERBEN ÉRINTETT-E?						
nem	152	147	-5	165	142	-23
igen	159	144	-15	182	146	-37
A HÁZTARTÁS SZUBJEKTÍV HELYZETE						
nagyon nehezen élnek	167	167	-1	169	123	-47
nehezen élnek	151	144	-7	163	136	-28
inkább nehezen élnek	150	142	-8	165	149	-16
könnyen élnek	154	140	-14	180	162	-18

RECENZÍÓ

Esetlegességek a tudástudomány és kultusztörténet felől

(Eventualities in point of view the knowledge science)

A. GERGELY ANDRÁS

Nézőpontom a „tudni nem érdemes dolgok” megismeréstudományi aspektusát képviseli. Van az a kényelmes állapot, hogy éppen az a társadalomtudományi szakmai folyóirat, a Metszetek egyik állandó rovata „*Olvass feleslegeset!*” címmel jelenik meg, így nem is kell sokat indokolnom Sik Endre buzdításának megfelelően, amikor így teszek. E népszerű rovat alapozó üzenete a címben is ott rejlik: a mindig haszonelvű és fölöttébb praktikus olvasás nemcsak megfosztja az embert a tudhatóságok széles körétől, de egyenesen ellene is hangolja a kreatív megoldásoknak. Ezért (is) az alábbi közelítésben a szinte „szándékoltan” polcra összekapkodott forráskiadványok körére vetem pillantásom, mégpedig nem egyenkénti és szabatos „könyvrecenzió” formájában, hanem olvasati fellengzősséggel, „felesleges” olvasmányként, mint egy olvasmánykígyóként megjelenítve. Nem mintha bizony akár egy pár tucat oldalas könyv is ne lenne akár évekre vagy korszakra szólóan meghatározó gondolkodnivaló, s ne lehetne asszociálható társa sok más hasonlónak. Kiindulópontom ezért a „fölöslegességet” sugalló, esetlegesen szövegkígyóba tagolt interpretáció lesz, közleményem menete pedig a forrásműből fakadó és fontolásra is méltó árnyrajz. Nem „úgy szakmai” tehát, ahogyan a hivatkozási indexek megkívánják, de úgy életvilág-nyomat, ahogyan ennek tudástókébe fektetése is bizonytalan kimenetelű, viszont legalább talányos is. Ugyanakkor igyekeztem tükrözni fogja részint a francia típusú esszéirodalom egynémely hagyományát, valamint az angolszász típusú társadalmi-történeti interpretációknak, a világmagyarázatok kiegyensúlyozott változatának néhány talánykodó kérdéskörét is. Kevesebb „kritikai” felülbírálattal, de annál több hozzászólói alázattal.

Van ugyanis egy téveszthetetlen szándék a megismeréstudományi közlésekben, melyekben az „univerzális” tudásátadás a hétköznapi közvetlenség könnyed és humoros-ironikus-mesés változatában a tudós „le”adja az ismeretet a lelkes és érdeklődő olvasónak, aki pedig nagykanállal lelkesedik a közleményért és rajongva készletti ismerőseit is a könyv azonnali beszerzésére. (Erről alább némi cáfolattal élek majd, de itt még korai.) Yuval Noah Harari ilyen szerző, aki *Sapiens* című kötetét *Az emberi-*

RECENZÍÓ

ség rövid története alcímmel jelenteti meg,¹ s mint izraeli történész okkal látja úgy: a múlt históriáját még a kutatók is elsősorban azért pertraktálják, hogy letudják végre ezt a feladatot, megerősítve a felszínes érdeklődőt, aki nem „tanulni” akar a múltból a jövő alakítása céljából, hanem mintegy felhasználni mindazt, ami kreativitás nélkül csak szabatos ragozás lehet, de valószínűen ennél mindig csak jóval kevesebb. „Bár a történészek időnként megpróbálkoznak próféciaikkal (nem sok sikerrel), a történelem tanulmányozásának célja mindenekelőtt az, hogy ráébredsen bennünket olyan lehetőségekre, amelyeket egyébként nem vennénk észre. A történészek nem azért tanulmányozzák a múltat, hogy az megismétlődjön, hanem éppen azért, hogy szabaduljanak tőle.” (59.) Harari nem kertel, sőt: az adott történelmi valóságot, melybe beleszülettünk, olyasféle projekt-alapú boldogságkeresés tesztjének tekinti, melynél a csalódás mindig adott a fogyasztói oldalon, de mindig megnyugtató a tudományos aspektusból.

Az indítás lehetne tehát valaminő angol típusú fagyos humor, mely rögtön a képzelenségek közvetlenségéig invitál – a *Homo deus* kötetben már éppenséggel reggelire. „A 3. évezred hajnalán az emberiség felébred, nyújtózkodik, és megdörzsöli a szemét. Agyában még ott motoszkálnak egy szörnyű rémálom foszlányai. 'Valami szögesdrót volt benne, meg gombafelhők. Na, mindegy, csak álom volt'. Az emberiség kimegy a fürdőszobába, megmossa az arcát, szemügyre veszi a ráncait a tükrökben, aztán kávéfőz, és kinyitja a határidőnaplóját. 'Na, nézzük, mi van mára.'” (11.) A programterv valahogy úgy alakul, hogy az életvilág megváltásainak sorában épp az aznapi teendők közé az egyetemes közboldogság megteremtése és a *Homo sapiens*ből a *Homo deus* megteremtése kerül. Ez nem fog menni, belátja szerzőnk is, úgyhogy a következő 350 oldalát azzal tölti, miképp lenne jövőképe a kiborgok konstruálta világban a 21. századra már csak a halál és az öregedés elkerülését tervező gazdagéknak. A halhatatlanság elérése és a megistenülés kínálja az alapötletet a kötet java részéhez, melyet három nagyobb részben szervíroz: A *Homo sapiens* meghódítja a világot; A *Homo sapiens* értelmet ad a világnak; A *Homo sapiens* elveszíti az irányítást. Ezt tizenegy fejezetben bontja ki, az első rögtön Az ember új projektjei címen egyúttal problémafelvető, szemléltető és tartalomleíró is.²

Láthatóan Harari nem kíméli rajongói táborát. Amit közread, az kettős jellegű: történelem-tannak elnagyolt és vázaltszerűen kevéske, ami a tudomány nyelvén a „népszerűsítés” kategóriája. Ami azonban közérdeklődés tárgya lehetne, az viszont tudományos. Így az egész – van ilyen műfaj, csöppet sem szóljuk le őt és művét – népszerű tudományos történelem. Annak viszont elsőrangú. Kortárs is, de van ben-

¹ A kötet elérhető itt: <https://www.scribd.com/document/353478380/Yuval-Noah-Harari-SAPIENS-Az-Emberiség-Rovid-Tortenete> Yuval Noah Harari (2017): *Sapiens. Az emberiség rövid története*. Animus Kiadó, Budapest, 384 o.

² Yuval Noah Harari (Torma Péter fordítása) (2017): *Homo Deus*, Animus Kiadó, Budapest, 367 oldal. A kötet a világháló és az Animus Kiadó jóvoltából elérhető és olvasható itt: <https://www.scribd.com/document/388452601/Homo-Deus-Harari-Yuval-Noah-pdf>

RECENZÍÓ

ne evolúciós kezdetektől jövőtervezésig minden, s az „antropocéntól” a „humanista forradalom” és „a szuperember színre lép” kérdésén át a „dataizmus” adatfolyam-kezelési mutatóiig a tudás és tanulás emberi folyamatát úgy követi végig, hogy még én is megértem. Forradalmi technológiák és méltatlan visszaélések tengere ül a kötet példáin, de „a szög, amin az univerzum lóg” mégiscsak a humanizmus, az ember-szeretet kulcsfogalma. A lehetséges példatárban egyik oldalon a milliók és milliárdok (emberben, költségben, távolságban és jövőképben egyaránt), velük szemben „a kormányok, hadseregek, vállalatok erősen behatárolt érdekei” (312.), s mert „az információ szabad akar lenni” (327.), az első emberi kommunikációs csoportoktól a futurologiai tesztekig veszi végig a hatékonyságok történetét, a békék és háborúk, vírusok és fertőző betegségek, aszályok és fellázadt robotok várható életképeivel, a „történelem során először többen halnak bele abba, hogy túl sokat esznek, mint abba, hogy túl keveset” fenyegetésével együtt is. Népszerűvé teszi a nem ismert összefüggéseket, elszámol a csalfa képzeleteinkkel, s tükörbe néz helyettünk is. Hogy az általa felskiccelt „emberiség” hogyan talál majd tükröt a reggeli arcvonások üzembérendezéséhez – ezt már nem pontosítja. De kétségkívül tud róla, hogy van olyan világ, amelyben nem létezik tükör – s az nem is kicsi.

Sőt, mint alanyi szerző, a homo deus-hoz vezető utak közül is válogat. Már nincs egyetlen vallási főistenünk, megteszünk hát helyébe mást és másokat, a lényeg a szertartásos gesztuson, a teremtő lélek felszabadult torlódásán van. De bekúszik ebbe az istenkeresésbe a „hallgass az algoritmusokra!” szentencia is (336.), amelyből rögtön előviláglik, mennyire nem azoknak szánja olvasatát, akik nem olvasnak soha semmit (mert mondjuk analfabéták, nincsenek könyveik és világhálójuk, megélhetésük bizonytalan, vagy edzéstervük tűpontos, vagy rabokra vigyáznak, vagy éhezés terhelte világban élnek stb.).

Harariban az a jó, s egyúttal az a felszínesen cseles, hogy szépen és ügyesen ellenpontoz, de ezt nem sürgetően teszi, hanem látványos sugallatokkal. Azt írja például: „Ha éjszaka szünyogok zümmögnek a fülünkbe, és zavarják az álmunkat, tudjuk, hogyan irtsuk ki őket; ha azonban egy, az agyunkban zümmögő gondolattól nem tudunk aludni, azt a legtöbben képtelenek vagyunk kiirtani magunkból”. Mármost ez jól hangzik egy amerikai középosztályi fülében, de a mondat mintegy megfélemedezik arról a kb. két-három milliárd emberről, akinek mindig is dűnnyög valami szünyog a fülében, mert olyan helyen él, s arról a további ugyanennyiről, akinek nem szoktak agyában gondolatok zümmögni. Egész „emberiségben” gondolkodva ez talán csak fele arány, de a mondat respektusa mégsem méltatja őket elfogadásra. Vagy: „több ember halálát okozza az öregség, mint a fertőző betegségek; és több ember követ el öngyilkosságot, mint ahányat a katonák, terroristák és bűnözők együttvéve megölnek. A kora 21. században az átlagember halálát sokkal nagyobb valószínűséggel okozza a mértéktelen zabálás a McDonald’sban, mint az aszály, az ebola vagy az al-Káida támadása” – a gondolat szinte minden eleme érvényes, de valahol mégis hiányzik az öregség közvetlen nyűgjeinek érdemi tudomásulvétele, a fertőzöttek kín-

RECENZÍÓ

jai, az öngyilkosságok civilizációs okai, a pszichés bántalmak özöne, a terrorizmus fenyegetésétől való félelem több földrésnyi ténye, a McDo-ba sosem járók végtelen tömegei stb.

Mindezek Harariban nem a felszínesség jelei, hanem talán a kontrasztok fogalmazására, hatékony előadásmódra beállítottság tapasztalata, az olvasói elszántságban rejlő ellentmondani akarás gondolkodás-közelbe invitálása. Mondok egy hangzatosat – ha tetszik, fogalmazz pontosabban, ha meg nem, akkor fogalmazz saját magadnak másik hangzatosat. Ehhez egész kötete oldalanként tele van ilyen mondatokkal vagy gondolatokkal. S mert a kötet alcímeként a jövő történetét is ígértbe foglalta, igazán impozáns, hogy már az első fejezetben kijelenti: amíg 1016-ban lehetett tudni, hogy a jövőt fél évszázadot ugyanaz fogja meghatározni (királyok és papok uralma, éhezés és járványok, háborúk és félelmek), addig 2016-ban már semmit sem lehet arról tudni, mi lesz 2056-ban – sem a világról, sem a hatalmakról, sem a békéről, sem a járványokról, sem az ember testének milyenségéről (58.). Így hát a rövid civilizáció-történet meglehetősen rövidre tudna sikerülni, a „tudás paradoxona” egyhamar összecsuklana az előrejelzés szakszerűségének hiánya és lehetetlensége miatt. A kötet ennek dacára tele van nanotechnológiai hipotézisekkel, virológiai jóslatokkal, mesterséges intelligencia-félelmekkel, a tudható tudás tudhatatlan tartományaival. Jó is ez, meg kevés is. Szép és impozáns, amint az emberiség történetét („projektjeit”) meghatározó egzakt félelmek körét az éhínség, a járványok és a háborúk immár letudott gondoljaival jellemzi, majd megállapítja ezek múlt idővé válását és „az ember új projektjei” szerinti újratervezések aktualitását. Beleértve az értelmes tervezést, az ember önmagáért való létének céltudatosabb kimódolását, s maga az értelmes lét feltételeinek aktualitását is. „Tisztán tudományos szempontból az emberi életnek egyáltalán semmi értelme nincsen. Az emberiség egy vak fejlődési folyamat eredményeként jött létre. Tetteink nem valamiféle kozmikus, isteni terv részei, és ha a Föld bolygó holnap felrobbanna, az univerzum valószínűleg ugyanúgy működne tovább. Legjobb mostani tudásunk szerint az emberi szubjektivitás nem fog hiányozni belőle. Ennélfogva bármiféle 'értelem', amit az emberek az életüknek tulajdonítanak, csupán káprázat” – írja sok-sok hangzatos bekezdése között, még mielőtt egykedvűen kijelentené, hogy a művészetek és élményvilágok, tudás és érzemény, adataink és vízióink mind-mind a dataizmus rabságába kerülnek (Tizennegyedik fejezet), ahol ha a kereszténységnek és a kommunizmusnak is egyaránt sikerült totális uralomra jutnia, jó esélye van a dataizmusnak is.

S ha immár legyőztük a fertőzések világpusztító tömegeit, le a háborúk folytonosságát, valamelyest az általános éhínséget, a „mihez kezdünk ezután” előjegyzési naptárba kíváncsozó alternatívái között az öregedés legyőzését, a halál kicselezését és az ember teremtő istenné tételét regisztrálhatjuk a mai programok meghatározó részeként – hogy holnap ismét álmos-gyűrötten tükörbe nézzünk és újabb tervekkel célozzunk meg. Az emberiség lehetséges jövőinek vázlatrajzával Harari érzékenyen

RECENZÍÓ

provokál és népszerűen oktat is. Előző műve, a *Sapiens*-kötet, az emberiség múltjának rövid története után a jelen jövőtörténete mint *Homo Deus* perspektívája sokkal izgalmasabb számos más sci-fi-nél, melyek csupán közelítik a rövid mesét, de az ember 2.0-ba száműzését ugyanakkor bölcsen és izgalmasan megoldják. Még újabb kötete 21 leckét kínál a 21. századnak.³ Miért ne lehetne ugyanakkor a saját jövő saját képével szembesülnünk a saját tükrünkben? Legalább holnapig, s még mielőtt tükörképünk végleg eltűnik a láthatóság tartományából, még „röviden”.

Amúgy meg, ne higgyenek nekem egy betűt sem! Inkább olvassák Hararit! Mert ha ő nem is mindenkit érdekel, a holnap viszont igen. S erről sokat mond, akkor is, ha sok jövő még jóval több lehetőségéből csak rövid szentenciákkal vegyes ráérős pillantásokat válogat.

Ám kérdés marad végül: a sokat mondás, a sűrű üzenet valóban korunk rentábilis eljárása-e? Ha a feltételezett és kivitelezett dataizmus máris itt toporog az ajtónk előtt, sőt a képernyőnk közepén, akkor mivé lesz az olvasó ember, aki éppenséggel Harari munkáit vagy mást falatozna reggelire és ajánlana altatóként a nagypapának vagy a tengerparti középosztályi nyugdíjasoknak? Az olvasáskutatások többsége szerint ma már a „klasszikus” értelemben vett olvasó igencsak ritka, (persze tölem is ritka ily általánosító megfogalmazás), a kritikus olvasó még kevésbé az (mint majd alább kitérek erre is) – de mi történik akkor, ha a korszellem, az olvasói érdeklődés, vagy éppen a társadalom-, ízlés- és irodalomkritika vállalja a gondját annak, amit hivatásszerűen az olvasói magatartásnak kellene beteljesítenie? A kritikai kritikus persze ritka lélek, de annál többre viszi, amikor megszólal – s ilyenkor az olvasói is érzékenyebbé válik.

Efféle indítással ugyanakkor nehéz mire menni egy kötetnél, ha *Az olvasó lázadása?* – *Kritika, vita, internet* címen mutatkozik,⁴ amelyben szerkesztők, szerzők, filozófusok, esztéták, műfordítók, eszmetörténészek, film-, színház- vagy zenekritikusok mondják el meglátásaikat egy „ántivilágban” lezajlott kritika-vita mai aktualitásairól, mégpedig egy konferencia kibővített előadás-anyagával, öt fejezetben. „Miközben a kritikaírás (és kritikatermelés) majdhogynem magától értetődő tevékenységként zajlik a különféle médiumokban, számtalan kérdés vár megvitatásra. Ezek nem csupán elméleti kérdések: mindenkinek választ kell adnia rájuk, aki kritikaírássra szánja el magát, [...] válogatást nyújtunk a különböző folyóiratok oldalain zajló »kis kritikavita« írásából, valamint helyet adunk a kritika kérdéseit továbbgondoló, kifejezetten a kötetünk számára készült tanulmányoknak is” – szól a kötet fülszövegnyi ismertetője. Ezen túl már a kritika felfogásmódjainak szubjektivitása (Keresztesi József, Károlyi Csaba, Elek Tibor, László Emese), és oktatásának értelme, képviselőinek példái (karakteresebben Gács Anna: *Tudós kritikusok, kritikusegyéniségek, mezei kri-*

³ Yuval Noah Harari (2018): 21 lecke a 21. századra. Animus Kiadó, Budapest, 304 o.

⁴ Bárány Tibor – Rónai András (szerk.) (2008): *Az olvasó lázadása? – Kritika, vita, internet*, Kalligram Kiadó, Budapest, 290 o.

RECENZÍÓ

tikusok és kritikus fogyasztók. Mi értelme kritikaírást tanítani az egyetemen?) jelzik a műbíráló roppant változékonyságát, a modern magyar irodalomban megjelenő relevanciáját (Rákai Orsolya, Margócsy István, Sári B. László, Kálmán C. György), elköteleződéseit, önmagát pozicionáló képességét és hitelesítő mibenlétét (kiemelve Horkay Hörcher Ferenc: *A kritikus ízlése és személyiségének hitelessége. A kritikaírás esztétikatörténeti és gyakorlati filozófiai szempontú megközelítése*). Majd az olvasó is megszólal a harmadik részben, lázadó hangnemben vagy a nyomtatott irodalom arcvesztésének tanújaként (Dunajcsik Mátyás: *Az olvasó lázadása, avagy túléli-e a kortárs irodalmi élet arcvesztés nélkül az online nyilvánosság robbanását?*), a „szép közhelyek és izgalmas tévhitek” között vergődő autonóm kritikusok hangnemében (Vári György, Bárány Tibor), a kritika anatómiájáról gondolkodva (Lapis József), vagy éppen a kritikus közösség online és irodalmi életbeli nyilvánosságát szemlélve (Tófalvy Tamás). Szervesen követi mindezt a negyedik rész „néhány halk hangra” komponált monológgal (Tompá Andrea), a zenekritika feladatával (Molnár Szabolcs), a kritikus tömeg (Vaskó Péter), a tévékritika (Szerbhóváth György), a női és férfi törzsi „szerepmegosztások” (Széky János), a filozófiai kritika (Faragó-Szabó István) és a még lehetséges műfajok közül a „lájkkolt” világ képviselőinek hangján (például L. Varga Péter: *A kultuszképzés alakzatai. Ideológiai konstrukciók a populáris zene kritikájában*). A záró fejezet Bán Zoltán András: *Meghalt a Főítész, elmúlt a rút világ!* hangján a „Zsarnoki világban” létezett Főítész, a Hivatalos Művészet kora utáni kreatóri-befogadói világállapot átalakulását követő nehézségekkel ismerteti meg a (talán még valamennyire létező) Olvasót, mely a magyar nemzeti drámaisággal kijelölt szerepcsoportok közötti interferenciákra koncentrálnak, mígnem megállapítja: „A mai helyzetről írni nem nehéz, a mai Irodalmi Világ röviden az EZ VAN világa. [...] Az EZ LETT világotól eljutottunk az EZ VAN világához, miközben érintettünk egy korszakot, amelyben Valaki, egy igen Jelentős, jó ízlésű és komoly Élettapasztalattal bíró Ember azt mondta, hogy EZ LEGYEN! [...] A kritikus akkor Irodalmi kritikus, ha kritikaírás közben elsősorban az érdeklődik, hogy segítségére legyen az Olvasónak a Megértésben és az Élvezetben. Az Irodalmi kritikus nem csupán Szakember, aki megtanulta azokat a szabályokat, amelyekhez az általa megbírált íróknak igazodniuk kellett, a kritikusnak Teljes Embernek kell lennie, akinek van meggyőződése, vannak elvei, továbbá van Tudása és Élettapasztalata” (289–290.).

S ha fennmarad a kérdés, lázad-e az Olvasó, vagy hétköznapien túléli-e az arculatvesztő hatások összességét, melyek az online kínálatból érik, akkor már talán ezeket a sorokat is érdemes volt fölidézni a kritikai világ társadalomképéről és a társadalmi világ kritika-képéről is. E kölcsönhatások nélkül ugyanis sem konferencia, sem tanulmánykötet, sem ideák gyűjteménye, sem EZ LETT állapota nem lesz elegendő a fogyasztói túltengés élvezeti irodalomra gyakorolt elnyomó hatásaival dacolni.

Olvasóként ugyanakkor az EZ LETT és a Mi Kik Lettünk közrehatása mindig viszony kérdése is, visszautalva Hararira is, meg az irodalmi befogadáslélektan tüne-

RECENZÍÓ

ményeire is. Erre a láthatósági állapotra, sőt kitettségi vészhelyzetre hívja föl figyelmünket Byung-Chul Han: *A transzparencia társadalma* című kötetében,⁵ ahol a szerző hangneme – mint esszéköteteiben rendre is – igen transzparens tudást kínál. Vagyis dehogy azt! Ugyanis a fennebb olvasni javasolt Hararihoz méltó módon a dél-koreai származású német kultúrakutató, a Berlieni Művészeti Egyetem professzora is hasonló, aki impozáns munkásságában, a maga német eltökéltségű racionalitásával és amerikai tónusú retorikájával megteremti azt a poentírozott ellenképet, amelynek őszinte örömmel hihetjük el a felfedezést, hogy valami olyasmit fogalmaz meg, amiben magunk is egyre inkább hiányt érzünk kibontakozni. Han ezt a „transzparencia” szakkifejezéssel illeti, tisztelettel és meghaladó szándékkal Jean Baudrillard, Michel Foucault, Paul Virilio, Pierre Bourdieu, Christopher Lash, Roland Barthes, Jacques Derrida és mások műveivel kapcsolatban, mivel ugyanis a „lájkokat” követelő felszínes banalitással szemben – ami a jóváhagyó és belenyugvó pártolási szándékot, a fogyasztó sikeres megetetését jelképezi – (értelmezése szerint) az emögött meghúzódó piacuralmi megrendelés és multinacionális fogyasztóiség online térre kiterjesztett hatása áll. Ennek látványos előképeit olvastuk már a társadalomkutatás 19–20. századi szakembereinél sok évtizeden át, de Vance Packardtól és Max Weber-től, Simmeltől Hankiss Eleméren át Fredric Jamesonig és a planetáris László Ervinig szinte mindenki a feltételes jövőkkel operált, így ez sem valami óvatos távolságtartó nézőpont. Viszont semmi sem tartja vissza Han-t attól, hogy értelmező, elemző és hangzatosra fazonírozott rendszerkritikai szemléletmódját egy hagyományos média, a könyv formátumába öntse. Mégpedig a tipikusan habkönnyű társadalomtudomány esszéköteteibe, melyeket nem valamely monumentális világegész tükreként kínál, de a jólét elviselését, a környező társadalmi világ történéseinek kritikai szemlélését adva jelentet meg, nem kevesebb szándékkal, mint a fogyasztói módon kételkedő társadalmat a kétségek fenntartására nyomtatott formában ösztökélve.

Han munkáiból öt is napvilágot látott az elmúlt néhány évben magyar fordításban (most jelenik meg a hatodik, az egész Glóbusz védelmében megszólalva), melyekből jól látszik, hogy a kötetet formázó tanulmányok valójában francia-amerikai típusú esszéműfaj meglepő darabjai. Han ugyanis annyi síkon és tárgykörben mozog, hogy ennyihez érteni sem lehet, de másként gondolni igen, viszont ez nem könnyű. Konzisztens logikájú, igen felkészült sztárfilozófusról van szó, kinek egynémely tárgyköre is hatfelé ágazik, könyveinek sora pedig további hatfelé, öt kötete azután már harminc felé... De világos levezetéssel, impozáns stílusban egyszerre győzedelmes elemző, kemény rendszerkritikus, s nem mellesleg szikrázóan tiszta logikával kajtatja végig korunk meghatározó társadalmi folyamatainak kulcsjelenségeit. Olyanokat például, mint a „pozitív” világkép (vagyis a mindig és mindenben megerősítő!) léte és igénye – szemben a kritikus és elemző meglátásokkal; vagy a „kiállítás tár-

⁵ Byung-Chul Han (2020): *A transzparencia társadalma*. Ráció Kiadó, Budapest, 136 o.

RECENZÍÓ

sadalma” jelenségét, melyben a látványosság és a muzealizálódás, a színrevitel és a megmutatkozás súlyos tételeiként éri tetten a kritikai távolságtartás, a megfontolás, az eszmélkedés, az „olvasat” hiányát. De ugyanígy ír a szexipari és pornó-kereskedelmi igények látványossági alapjait elemezve a tárgyi világ és az eszmék „pornósodásának” útjáról, az infotechnológia mindent eluraló világát is rajtakapja a haszonkulcsos önérdékűségen, a „felgyorsulás társadalmának” mérhetőségi mutatóit is bemutatja az adatbázissá tett emberi mutatóink prakticitásával, majd a „leleplezés társadalmának” tudásminőségeit is fölplankolja, az „ellenőrzés társadalmának” okait és következményeit is egy rohamban taglalja. Ezzel lényegében lehetetlenné teszi, hogy gondolkodási rendszerének egésze nélkül váljon hangzatos idézetek tárgyává. Minden mondatában van valami könnyen elfogadható, továbbá esetleg talányos, s mire végiggondolhatnánk, máris átsiklik a kifejtetlen hasonlat, a hétköznapi poézis „ismerős” területeire, ahol meg tovasiklik egy még jobban hangzó szentenciával.

Mindezzel a rálátás könnyedségének látszatát teremti meg, sőt szinte sugallja is, hogy elemi igényünké vált a legtitkosabb folyamatok rendszerszintű átláthatósága, melyekre immár ügyesen ráépül a korrupció világszintűvé válásában eszközzé lett bizalomhiány, „a hatalom belénk költözött” én-élmény, sőt a rejtett hatások és ellenőrizhetetlen folyamatok követhetetlenül sokadik következményeként (a számadatok evidens látszata mögötti) rejtett haszonszerzés lett a kulcsfogalom. Elnagyolt (és „könnyed”) olvasatban: minden bekezdésében van legalább két kulcsmondat, rövid és értelmes kinyilatkoztatás, amely kötet cím lehetne, s van öt-hat további, ami nemcsak jól idézhető, de maga a rendszer egész logikájának átlátása nélkül csak csábító szlogenné válhat. És alig marad új bekezdés, amelyben ne lennének az előzőkhöz képest is új fordulatok, sokfelé nyíló felfedezések, többretegű gondolatmenetek, átlátható megjelenítések. Szinte csupa láthatóról beszél, de szinte mindvégig a nem látható rejtelmek elemző mélyrétegeinek sajátosságaival bontja ki állításait. Példaképpen: „Egyetlen szó sem uralja a közbeszédet oly mértékben, mint a transzparencia. Mindenekelőtt az információ szabadságával összefüggésben szólítanak fel rá nyomatékosan. A transzparencia követelése mindenütt megjelenik, és egészen addig fokozódik, hogy fetisizálják és totalizálják. [...] Így a transzparencia társadalma először is a *pozitivitás társadalmaként* manifesztálódik.” (Han 2020: 9.) Vagy: „A transzparencia társadalma nemcsak igazság nélküli, de a látszatot is nélkülözi. Sem az igazság, sem a látszat nem átlátszó. Csak az *üresség* egészen áttetsző. Hogy rögzítsék és uralják ezt az ürességet, információk tömegét hozzák forgalomba. Az információ- és képtömeg olyan telítettség, melyben még érezhető az üresség. Pusztán a több információ és kommunikáció nem *teszi világossá* a világot. Az átlátszóság sem teszi világosan láthatóvá. Az információtömeg nem hoz létre *igazságot*. Minél több információt bocsátanak ki, annál áttekinthetlenebbé válik a világ. A hiperinformáció és a hiperkommunikáció nem hoz *fényt* a sötétbe.” (Han 2020: 78–79.)

RECENZÍÓ

Szerzőnk már bevezető fejezetében rögzíti a hitelesnek mutatkozó látképet, mennyire kitétek és számkivetettjei vagyunk mindazon személyes és elidegenített képzeteknek, melyekkel mindennaposan élünk, amivel arra is föl hívja a figyelmet, hogy az információra éhessé tett társadalmak nem a mélységi, elemző, vitatkozó, árnyalatokat kereső, eltérésekben örömet lelő befogadóra hangoltak. Hanem éppen a piaci rendszerek hatékonysági mutatói alapján a csinálmányokra, a szimulákrumokra, a formálisan megfelelni látszó (központilag egyénített, de ezzel egységesített) látzatokra épülnek, melyek a gyorsuló információ-áradatnak mindent alávetnek, így az egyénítés bármely módját éppúgy, mint az egyet nem értés legcsekélyebb esélyét, a különbözős legsajátosabb változatait, a gondolkodás és reflexió egyéni módjait is. Han korunk kulcskérdéseire keresi válaszait, sőt provokál könyveivel és tanulmányával, melyekben kemény kritikával illeti a piaci kapitalizmus szellemét, az iparszerű logika kíméletlenségét, a kizsákmányolás résztvevőinek önkéntes behódolását abba az önkéntessé tevő gyarmatosításba, amelyben a külsőleg meghatározott ember a belsőleg érvényesülő embertelenség védtelen áldozatává lesz. Másik két kötetében, a *Pszichopolitika*⁶ meg *A kiégés társadalma*⁷ oldalain is a teljesítmény társadalmának elfojtott lázadások helyetti, önkizsákmányoló eredményességi és hatékonysági mutatóit vezeti vissza az ember testére erőltetett kényszerességek okozataira, az önkizsákmányolásban megjelenő önkéntes hajszolettségben a teljes kiégésig eljutó személy kiúttalanságait mutatva meg (ezek azután visszatérnek *A szép megmentése* [2021] és a *Csillapító társadalom* [2021] kötetiben is). Vagyis e jelenségek kritikai értékelésével mintegy bizonyosságát is adja annak, hogy a társadalomtudományok rendszerszerű működésmódja – akarata ellenére is – csúfosan beszorult ugyanebbe a kívülről meghatározott teljesítménykényszerbe, ettől pedig szaknyelvre szűk körök mániákus mormogásává vált, a szociológia, filozófia (s olykor még a szakantropológiák is) éppúgy elidegenedtek választott tárgyuktól, mint a politikai szereplők a szavazóiktól. A tudás- és beruházási tőke pedig éppen ezek haszonvételi kulcsai segítségével szabadon áramlik tova a még gazdagabb megtérülés, a tudás piac eredményeit felmutató sikerek felé. Az áldozatok immár mellékesek. Részükre „nem maradt emlékezet, merthogy a spektákulum társadalmában a tudnivaló is csak néznivaló, az élmény sem személyes” – így azután rendszerlogikává, korszellemmé válik, hogy a „minden más” választása is ezerszer könnyebb, mint az egyedi, saját, személyes, megfontolt válasz bevitele bármely kívülről generált felületre. A spektákulum társadalma (Guy Debord kifejezésével) egyoldalú kukucska, s abban minden egyéb aspektus csak zavaró „zajsztint”, ugyanis csak lassítja a rendszer hatékonyságát, amely a forgalom mércéjére van beállítva, s nem a tétovázás léptékére. Tétovázni, lamentálni, latolgatni vagy másként gondolni nem elfogadható, nem „divatos” megoldás – mert

⁶ Byung-Chul Han (2020): *Pszichopolitika*. Typotex Elektronikus Kiadó Kft., Budapest, 116 o.

⁷ Byung-Chul Han (2019): *A kiégés társadalma*. Typotex Elektornikus Kiadó Kft., Budapest, 112 o.

RECENZÍÓ

divatos az, amit mások is követnek, egyszerűen és kertelés nélkül, egyformán és egyénítés kísértete nélkül.

Egyszóval Han minden esszéjében, s persze feltehető, hogy egész munkásságában felváltva van jelen a hangzatosság, a vitathatóság, az elnagyoltság és a kínosan pontos kutatói életérzés, a tapasztalati „tények” és a tény mint fogalom mibenlétét is elvitató, tudományos jelenlétét erőteljesen cáfoló attitűd. Nehéz mit kezdeni a (szinte egész „világtársadalomra” vagy piaci kapitalizmus rendszerére vonatkozó) állítáisaival, ha nem rendelünk hozzájuk konkrét helyszínt, közösségeket, adót és vevőt, haszonlesőt és fantasztát, adathömpölygetőt és mélyelemzőt, közlőt és befogadót – vagyis a fogyasztóiség egész kultúraelméleti mögötteséből valamit, amire konkrétan is igaz egy-egy tézis-formátumú állítás. Például „a dataizmus digitális dadaizmus” jól hangzó szlogen, de főképpen azoknak, akik a szlogeneken túl is látnak...; „Ami önmagában nyugszik, önmagánál időzik, annak nincs többé értéke. A dolgok csak akkor tesznek szert értékre, ha látják őket” (Han 2020: 25.) – nos igen, az értékek „kiállítás”, látvánnyá és árucikké válásának folyamata az emberre magára is átvethető, a világból számunkra elérhető rész-világok meg tényleg létezhetnek ebben a virtuális, képzetes, szimbolikus, ikonikus alvilágban is – de ez szükségképpen azok számára utalás-hivatkozás-érvelés, akik maguk is kiállított tárgyak vagy kitettségtől féltő egyedek, megfigyelt lények vagy reménytelenségbe zuhant személyiségek akár. Ezekon túl azonban mindama megfontolás, amivel Han él, igazi kihívás, elemzésre méltó agyszerkentés része lehet – s ha nem leszünk ebben is kifejezetten önmagunk uraiként szolgáló alávetettek, akkor ebben állhat feladatunk, lássuk át, amit átláthatunk. A nehézség éppen abban áll: mit kezdünk a hangzatosan látványos, lakonikusan mélységesre mutató, de elkülönítő szekvenciákba tagolt „kis világgal”, miközben a szerzői szándék folyamatosan a „nagy történésekre” hivatkozik. Mi több, a *Csillapító társadalom – A fájdalom ma*⁸ kötetében már nemcsak a neoliberalizmus új hatalomtechnikai gyökereiről szól, hanem mellérendeli az ebbe a munkamániába egész érdek- és értékrend-átalakítással indirekten beleszoktatott társadalmat, meg az önkéntes kiszolgáltatottságba merevedésünk és hamis látszatokat dicsőítő önteltségünk egész motivációs hátterét, valamint az így megképződött álságos világ „pozitivitásának”, elvitathatatlanságának kényszeres elfogadását is, amivel a „problémázó” típusú gondolkodó emberek közhatalommal és közléskötöttségekkel megfegyvelmezése kell együtt járjon, amíg a Big Data ezt igényli a „minden eladó” kultúrára épülő ál-világon belül. Ám ez a „doppingtársadalmi” önellátás, a kiegész elleni morális tiltakozás, a mókuserékbe betöretés elleni közérzület valahol mégiscsak fényesen jelzi, hogy ártalmas jótétemény vesz körül bennünket hatalom és média, értékek és normák, viselkedési illemszabályok és behódoltatási technikák terén. S bár ezt részben tudjuk is, az ekkénti megfogalmazások hangzatossága éppen a tiltakozó

⁸ Byung-Chul Han (2021): *Csillapító társadalom – A fájdalom ma*. Typotex Elektronikus Kiadó, Budapest, 91 o.

RECENZIO

máskéntgondolás elől veszi el a teret, amikor a Han által is kritizáltan, totálisan és fénylően lesimítottan tálat világ ekképpen, képletszerű elfogadására épít. Ha igaza van Hannak a melankolikus vagy szolgai elfogadás veszélyeiben, továbbá a lesimított materiális árukínálat piacképességében, akkor nem akadályozhatja meg, hogy gondolataiban ugyanezt az eljárást és elvárást fedezzük föl és ellenvéleményezzük. Ha kulcskérdéseire fókuszálunk: hatalomkritikai nézőpont, globális kitettséggel és multicégekkel szembeni kiszolgáltatottság szociológiája, amit képvisel, a kitettség és kiegész lélektani aspektusaival, a média és a digitális világ ördögi trükkjeinek pszichotudományi megnevezésével, a még lehetséges emberi személyiség védelmével kiteljesítve mindezt. S mert Han egyre ismertebb lesz, szándéka egyre transzparensebb lesz, értékvilága pedig új legitimációs teret nyit azoknak, akik az eddigiekbe nem fértek bele vagy csak kritikátlanul elfogadták azt – így most éppen Han lesz az, aki az ismertség és elismertség partvonalán „a kudarc retorikája” és a „vállalt illetéktelenség” jegyében megfogalmazható felismerések elszenvedőjévé lehet.

S mint aki egyik megalkuvását a másikba ölti rögtön, Han köteteit itt vissza is teszem a polcra, s újabbat elemek ide. Annál is inkább, mert az utolsó mondat két idézőjeles hivatkozását már ebből vettem, mégpedig nem a hangzatos tudomány-koronázó eszmélkedés kínálkozó látványosságai közül, hanem a csendben, kitartó műhelymunkában, szakkollégiumi miliőben zajló kutatási tanulmányok címeiből. Ez a kötet látszatra valóban valamiféle „esetlegességek” felé kutakodik, de feltáró részleteiről éppen a beleolvasás közben derül ki, miként hangzik fel a mélyebb elemzés igénye egy konferencián, melynek a *kanonizáció* a fő témaköre. Bölcsője ugyanakkor az idők során némi formális presztízsváltozást elszenvedő, ám láthatóan tudományos műhely mivoltában mégis újraéledő Eötvös Collegium, ahol Lengyel Imre Zsolt (ELTE BTK) szerkesztette egybe *Az ismert és az elismert. Az Eötvös Collegium magyar műhelye 2008. évi konferenciájának előadásai*⁹ szolid, de ébresztő kötetet. Ezek irodalomelméleti és -történeti tanulmányok, szinte teljességgel a „tudni nem érdemes dolgok” körébe tartozó problematikákkal. Viszont éppen olyanokkal, melyek a történeti, művészeti komparatiztika – és a bevezetőmben utalt téveszthetetlen szándék a megismeréstudományi közlésekben – bűvös együttesében kívánnak eddig nem ismert vagy meg nem nevezett tárgykörökben adekvát ismereteket felmutatni.

A hallgatói tanulmányok a várható módon széttartó eljárásnormát és elemzési metodikát követik, egyedi hangot és elmélyült foglalatosságot is tükröznek – épenséggel a kanonizáció legeltérőbb megmutatkozásaiból véve példáikat. Pelesék Dóra például *A fantasy műfajáról* összegzi a fantasztikus irodalom „hibrid funkciós univerzumának” az „akadémikus kánonokban” megtestesülő formációkhoz képesi „második nyilvánosság kánonjaiban” kialakuló blogvilágjáról formált áttekintést. Kis Béla egy értelmezés és szövegcsönkítés példázatot vonultat fel egy 18. századi

⁹ Lengyel Imre Zsolt (szerk.) (2009): *Az ismert és az elismert. Az Eötvös Collegium magyar műhely 2008. évi konferenciájának előadásai*. Ráció Kiadó, Budapest, 168 o.

RECENZÍÓ

jezsuita tankönyvből, Gór Zsófia egy József Attila metaforikus-metonimikus költői elemeit bemutató áttekintést ad a tárgyias líra *Téli éjszaka* versben tükröződő szerzőelvéről, Gintli Tibor *A komparatisztika mai lehetőségeit* láttatja Krúdy-olvasatokban, Hajdú Anna *A „leszerelt Don Quijote”* játékmotívumának kérdését elemzi Örley István írói arcképében, Bátor Anna egy 19. század eleji szórakoztató szépprózai hagyományt vesz optikája elé „az el-elfeledett Románok Titka” címen tárgyalható elitirodalmi-protohistóriai kánon példájával. De megtalálható itt specifikus rész kérdések tematikája is (például Kis Orsolya elemzi Király Odett férfi és női irodalom határterületein átjáró kortárs szerepszerőségek érvényesülését), vagy az áttekintő aspektusban Tóth-Czifra Júlia példázza *Kánonképző kalauz* címen a magyar irodalom történeteinek történetét és kanonizációs folyamatait. Épp ilyen izgalmasak az egy-egy szerzői életműben kiszemelt folyamatok, így Simon Gábor *A vállalt illetéktelenség: Németh László önkanonizációs gesztusairól a Gyász kapcsán*, vagy Lengyel Imre Zsolt *A kudarc retorikája. Tamkó Sirató Károly a kánonban* című dolgozata, Fölköli Gábor *a személyes művészi értékhierarchia Tolnai Ottó munkásságában* kérdésével, meg Papp Ágnes Veronika *Mi lett veled G. B. Shaw – magyar kanonizációja 1956 után* válaszaival láttatja, hogy megannyi kánon utólagos „átkanonizálásakor” is fennmaradnak evidenciák, tehetségek, példázatok, életutak, szerzői szándékok, ideálok és ideák, szakralizációs kísérletek és defetiszáló kölcsönhatások egyaránt. Kell ez már csak azért is, amiért a fennebb megjelenített „magastudományos” vagy „elitstudományt” tükröző értelmezési módok sokszor mélyebben alatta maradnak az olvasói reflexióknak, mint az szerzői/olvasói látószögből csak akár elképzelhető volna. S mindebben az idő, a rálátás, a belátás és megértés folyamata, meg az egymásra rakódó interpretációs síkok ugyancsak azt érzékeltetik, mennyire rendszerező elvé, strukturáló (és időiségében megszorító) lehet az ismertet ismeretlennek venni, vagy az elismertséget az ismertséggel keverni.

S akkor még messze nem tartunk a bölcslelettudományok historikus elköteleződésénél vagy az irodalomtudomány egy speciális ágának éppen történeti széljársókban fölerősödő szerepidentifikációs mintázatainál. Ilyen példaértékű, egyszerre retrospektív és lokálisan érvényes, kultuszlelemző és maga is kicsit kultuszt formáló ráközelítés a Hudi József és Tóth G. Péter szerkesztette *Emlékezet, kultusz, történelem* kötet,¹⁰ melyben az öt nagyobb fejezet 230 oldalon osztja el az 1848–49-es emlékezeti eszmerendszereket a konvergencia és divergencia (Fleisz János), a Moston, Somogy, Fehér és Hajdú-Bihar tájékán (Hegedüs Zoltán, Csóti Csaba, Gálné Jáger Márta), Sopronban (Dominkovits Péter, Németh Ildikó) vagy a Dél-Dunántúlon (Bősze Sándor), Pécsen vagy Fiumében megtelepedett emlékezetpolitikai készletek (Horváth Lajos, Gergely Anna, Gazdag István) alapján, a családi mentális örökségben megmaradt példák (Varsányi Péter István, Füzes Miklós, Márfi Attila, Kaposi Zoltán,

¹⁰ Hudi József – Tóth G. Péter (szerk.) (1999): *Emlékezet, kultusz, történelem*. Laczkó Dezső Múzeum – VEAB, Veszprém.

RECENZÍÓ

Zakar Péter), vagy az egész korszakokra jellemző emléképités utóhatásainak kérdéskörével kiegészítve (ilyen a kötetben Vörös Boldizsár példatára az 1848–49-es alakok 1918–19-es reprízéről), illetőleg e folyamat mint kultusztörténet „lehetséges emlékezésektől a lehetséges történelmekig” (K. Horváth Zsolt) ívelő történeti képek és olvasati dilemmák tárgykörét. A könyv „életkora”, a rendszerváltó reményeket történeti múltban felmutató, majd jelenkorban még kereső és képzelt jövőbe is vetítő ekképpeni mustrája ugyanakkor korántsem avult el (vagy ha elavult volna is, olvassunk fölöslegesen), már csak azért sem, mert aktuális napjaink még 1999-nél is sokkal harsányabb emlékezetkultuszban és történelem-építésben kiteljesedő példatárát kínálják a hétköznapi történések menetében és kollektív historiográfiájában.

Egy jelenkori értelmezés-technológiai és megismeréstudományi eljárás persze aligha lehet meg ismereti és emlékezeti előképek, sőt kialakuló konvenciók nélkül. Így van ez legtöbbször a gyakorlati ismeretek terén éppúgy, mint a tudománytörténetben, a zenei közbeszédben vagy az építészeti tradíciók esetében, vizuális művészetekről nem is szólva. De éppen az emlékezés, a tudás és a tudhatók, az érzékelhető és a látens tartalmak oly széles köre teszi fontossá, hogy a (ma már „idejét múlt”) emlékezeti imasarkokat magunk is kijelöljük mentális térképeinken. Ilyen számomra az a végtelenül, s emiatt átfoghatatlanul gazdag tanulmány-válogatás, melyet a Petőfi Irodalmi Múzeum adott ki *Az irodalom ünnepei*¹¹ címen. Ezek kultusztörténeti tanulmányok (ez a kötet alcíme is egyben), melyek között a magyar kultusz-kutatás impozáns nevei és témakörei köréből ha nem is minden, de egy seregnyi fontos építmény kikandikál. Ilyen (a hét fejezetcímből az egyik, Kalla Zsuzsa és Vörös Boldizsár gondozásában összefoglalt válogatott szakirodalmi bibliográfia, a többi a konferencia tematikáinak arányosan csoportosított egységeiből formálódik) az a kultikus színtér alkotta példatár, melyben a hagyományos kultuszok mellett a történeti, kommunikációs, irodalmi, valláshistóriai, kulturális antropológiai vonzáskörű kultuszformációk is helyet nyerhettek immár, s ezt hat nagyobb tárgykör fedi le: az irodalom ünneplése és kultusza, az ünnep és nyelv kapcsolatai, az ünneptörténet és irodalmi legitimációi, az ünnepi hagyományok születése és transzformációi, az írói évfordulók, valamint az ünnepi alkalmak és alkalmi ünnepek kultuszhelyek, írószalon, szürrealista megoldások és uralmi referenciákra kiterjedő kölcsönhatások. Költőkoszorúasztól ironikus kegytárgyvásárig, szertartásnapoktól ellenkultuszokig, jubileumi laudációktól irodalomszociológiai vagy műértelmezés-politikai képlettárig egy seregnyi olyan témakör vonul itt fel kétszáz oldalon, amiből egyik vagy másik is elegendő lenne Harrarinak reggelire vagy Byung-Chul Hannak egynéhány újabb monografikus esszékötetre valóként.

Az egészben talán nemcsak az a lenyűgözően szép, ahogyan az irodalom körül reprezentatív alakot ültő kultuszok formálódnak, gomolyognak, előképpé és ideává

¹¹ Kalla Zsuzsa (szerk.) (2000): *Az irodalom ünnepei*. PIM Könyvei 9., Budapest, 321 o.

RECENZÍÓ

válnak, áthatnak más-más tudáságazatokat és érdeklődésmódokat, szellemiségeket és korszakokat, hanem ahogyan minderről egy ilyen konferenciakötet a maga harmonikusan egybehangzó változatosságában mégis képes teljes képzetet felmutatni – minden reménytelenség dacára is. Talán legeggyűgyűbben úgy fogalmazhatnám: a kötet maga is hozzájárul a kultuszépítéshez a kultusz definícióival, leírásmódjaival, irodalmi kultuszokat gyarapító sokszínű kulturális színek-együttesével, a kultuszok kultuszának megnevezésével is. A tradíciók és konvenciók, befogadói és kreatív terek alakzatváltozásai mellett valahol az egész kötetnek ott sejlik hátországában az abbagyhatatlanság, a folytonosság igénye, a rálátás és belátás megannyi játsz-mája. S persze a kezdeti „ironikus” kultuszkutatósi felhang időbeli változásokkal terhelt a kultusz kultúrateremtő mibenlétéhez is mindinkább hozzájárul, idővel talán önmaga is kultusztárggyá leszen. Valamelyest mutatja ezt az is, hogy az irodalom saját ünnepei sem csak az irodaloméi, hanem mélyen társadalmiak is, sőt érzékelés- és értelmezéstudományiak, filozófiaiak is (mint ezt az alább még sorra kerülő Mészáros András kötete példázza egzakt kínálatával), s mi több, még jut belőlük a „hiányból erényt” formáló tárgyi hagyatékpótlást megtestesítő megoldásoknak (régészeti leletektől a barokk színházvilág díszleteiig vagy a hagyományos kulturális örökségfogalom avantgárd képzeleti archívumáig – mint ezt Kálnoky-Gyöngyössy Márton, Hegyi Katalin, Papházi János, Jankó Judit, K. Horváth Zsolt vagy Frazon Zsófia tanulmányai mutatják) a *Múzeumcafé* folyóirat 55-56. számában.¹² Ez a vastkos kötetnyi kiadvány éppen *Irodalom. Kultusz és emlékezet tematikus* címmel jelent meg, s mindazt, amit fennebb ha hiányosságként, felszínként és mélyülési mutatóként határoztam meg, szinte egy fedőlap alatt magába foglalja. A 2016-ban megjelent szám 336 oldala olyan elkápráztató gazdagsággal ontja magából a kultuszformálás alakváltozásait, olyan végtelenül finom, igényesen szerkesztett, megnyerő küllemű, színesen illusztrált képeskönyvvé áll össze, hogy felszíneinek erőtelje megragadása nem csupán szégyenérzettel, de a tevőleges fölöslegesség-érzettel tölti el az olvasót. Ha mindez gondolható és tudható, ha a képtelen és képes reprezentációk ilyen „muzealizálható” meg illusztrálható meg aktualizálható kihívás-tömeget reprezentálhatnak, akkor már valóban pusztá lapos sejtéssé válik a Harari- vagy Han-felfogásmódok univerzális, makroléptékű, elvontan sem eléggé igaz, távolképként még érvényes, de életközelségében éppen hiányjelenségként feltűnethető tudományos aprólékoság, amely itt jelen van. A rovatok tagolása (szemle, módszertan, disputa, irodalom, múzeumnegyed, inside out, múzeumőr) ugyanazt a könnyed, izgalmasan értelmes, kihívóan szakszerű, elkötelezetten kíváncsi, árnyaltan merész aspektust tükrözi, melynek horizontján és tétjei között az irodalom és a művészetek nem kultusztárgyak, hanem életvalóságok, létforma-stílusok, percepciók univerzumok, befelé mélyülő tudástengerek, habos képzelet-fellegek inkább. S ez felüdítő, lekötelező,

¹² *MúzeumCafé* 55–56., 10. évf., 2016/5–6., november-december,
<http://muzeumcafe.hu/hu/muzeumcafe-54-2/>

RECENZÍÓ

olvasói hálára késztető. Sőt, olyasfajta „halhatatlanság” reményképét kelti, amelyben már más tárgyak, más eszmék, más törekvések megtelepedtek egykoron, s egészen kiűzetésük végnapjáig lakni is fogják mindazt, amire kiterjedhetnek.

E kiterjedések sokasága közül is válogat, miközben iszonytatóan széles spektrumát fogja át könnyed eleganciával Mészáros András, a nálunk sem ismeretlen (de még kevésbé vagy szűk körben respektált) pozsonyi filozófus kötete, mely a társadalomfilozófia irodalommal és érzékelés/befogadás-művészeti határaival incselkedve mutatja be az irodalom történetének kettős mivoltára jellemző metafizikai problematikát, a kontinuitás és a lételméleti kérdések irodalmi alakok révén megjelenő sajátlagossága. A *Mozgó halhatatlanság*¹³ című munkájában, melyben alapkérdése (Anatole France nyomán megmaradt problematika) a filozófiatörténet-írás metodológiáját keresve a szépség bűvkörében kutatott, de racionálisan hozzáférhetetlen eszmék körét teszi meggondolandóvá. A magyar nyelv és a filozófia oktatásában a „magyar filozófia” szinte csakis Magyarországon művelt filozófia lenne-e dilemmája fogalmazódik meg, a kazuisztikával kapcsolatos irodalomtudományi tézisei között a francia regények 17–18. századi mintázatai tükröződnek, Márai Sándor képét Casanováról, vagy a Bűn és bűnhődés motívumának Don Juan-művekben visszaköszönő változatait követi nyomon, majd a szerelem erkölcsi megfontolás tárgyává válása vagy Szelényi Ödön vallásfilozófiai meglátásai egyaránt úgy kapnak helyet művében, mint eszmetörténeti kihívások egy posztmodern filozófiatörténet jelenében. Alexandriai Szent Katalinról mint a filozófusok védőszentjéről is úgy értekezik, mint egyfajta „esztétikai világnézet” képviselőjéről, az irodalmi művek kazuisztikai, vagyis esettanulmányi értékkel bíró esztétikai (s a modernitás kora óta már nem ismeretközvetítő, hanem etikai) tartalmairól pedig sajátos pozitivistika komparatisztika révén kínál elének elemző írásokat. Éppen amellet érvel, hogy ha a megalapozatlan és prekonceptiózus „szintézisek” deduktív szemléletét elfogadjuk, akkor az „archiváló-rekonstruáló viszonyulás” létjogosultságát erősítjük ezekkel szemben, s nem elégszünk meg „szinoptikus látásmód” helyetti impresszió-áradattal vagy felületes „rendszeralkotó” szókimondással. Már a korábbi, *Idő által homályosan*¹⁴ kötetében is jelen volt az irodalom időiségének dilemmája, s itt most a „kultúrkontinuitás” fogalmkörébe vonja be olvasóit, melyben „az irodalom 'nyersanyagot' szolgáltat az emberi dolgokról való elmélkedéshez”, vagyis „nem 'tanulmányokat' von le egy-egy műből, hanem a lehetséges emberi viszonyulás- és létmódokat próbálja kielemezni. És mivel az irodalom mégiscsak az esztétikum területe, és ennek az esztétikumnak egyik kulcspozíciót betöltő alapeleme az ízlés, azt hiszem, hogy a kazuisztikát követő további nagy téma lesz, hogyan alapozhat meg egyfajta etikumot az ízlés. Azért is lesz egy fontos téma, mert az etikának a hagyományos metafizikai alapvetése már lehetetlen, valamiféle alapozás nélkül pedig prédikációvá süllyedne.” (11.)

¹³ Mészáros András (2006): *Mozgó halhatatlanság*. Kalligram, Pozsony, 168 o.

¹⁴ Mészáros András (1999): *Idő által homályosan*. Pesti Kalligram, Budapest, 128 o.

RECENZÍÓ

A kötet a szaktudományos „normáktól”, vállalásoktól eltérően még azt is tükrözi, hogy a nyitó és záró tanulmány „a személyes szimpátia és vonzódás két pólusát is illusztrálja: az egyik Alexandriai Szent Katalin (és az ő nekem szóló jelenbeli megtestesítő, akinek azt a könyvem ajánlom), a másik pedig Anatole France, aki – bár amennyire avíttnak tűnhet sokak szemében – számomra azt az író-t jeleníti meg, aki egyesíteni tudta műveiben a filozófiát és az irodalmat, és aki ezen művein keresztül a megbocsátással és finom iróniával ötvözött tiszta rációt közvetíti számunkra.” (12.)

Etikum és esztétikum, filozófia és bölcsellettisztelet, irodalom és személyes vonzódások olyan érzékeny és bűvösen „közérthető” tanulmányai ezek, melyeket a recenzens vagy interpretálni próbálkozó csakis sután jelezhet körvonalaikban. Mészáros, aki a magyar filozófiatörténet egy speciális (alapozottságú, pozíciójú, helyszínű és hangoltságú) ágazatát képviseli, itt nagyon-nagyon az Emberért beszél az Emberről és a befogadásra nyitott Embernek. Indításnak sem kellemetlen, élménynek meg végképp izgalmas harmónia ez, s amennyiben nem „talált szövegre” épül (a Szent Katalin legendák cseh és magyar példákon összevetéssel kerülnek a folyamatba), annyiban a filozófia önmagára találásának egyik lehetséges útjáról is szól a harmóniakeresés szándékával, valahol a kanti „in sensu scholastico” és az „in sensu cosmopolitico” együttesében, vagyis a filozófia nem önmagára reagáló, hanem a „világfilozófiához” közelítő, arra és abban autonóm módon megnyilvánuló lehetőségével. S hogy ez nemzeti filozófia-e (no meg ha igen, milyen is a származástudata, mely nemzet önképét tükrözi és mikor, miért, milyen módon), arra sokféle válasza van, mindeközben (nem egy, de egyediségében példás) válasza a Szent Tamás értelmében vett időiség kérdéséhez adott méltó felelet: „ha nem kérdezik, tudjuk, de ha rákérdesznek, nem ismerjük a választ.” (65.)

Mészáros ismeri a válasz(ok)at, számosat, sokat, példásat, filozófiai és irodalmi is. Ahhoz azonban, hogy ebből mi is részesüljünk, „tanuljunk”, elsőbb Őt magát kell olvasgatnunk. S megéri! A halhatatlanság mozgó ugyan, de a hallhatóság nélkül csak a megértés feléig sem jutunk el.

Megértés pedig, ha egyáltalán vágyható-létezhető-képzeltető mint eszme, kétségtelenül ott rejlik az irodalmi művekben, azt megannyi példán itt már nem illusztrálhatjuk – fölösleges is lenne, mindenkinek ezernyi más képe van minderről, mint a sajátjaim. De kérdés marad, elegendő-e a példa, maradandó-e a minta, hihető és releváns lehet-e jó idővel később, amit írói mű, filozófiai tétel, megértő mód, kulturális hagyaték vagy épp magánérdekűnek tetsző feljegyzés tükrözni képes. És mennyiben filozófia a halhatatlanság mozgásába belelátni, vagy egy kanonizált irodalmi művet másképpen megérteni, ellenkezőleg interpretálni, esetleg túlértelmezni. E dilemmák nem csupán afféle bölcsész akadémikusoké, hanem maga az irodalom is tükrözi, az irodalomtudomány is megfejtje magát a szövegben rejlő feltalálást. Sőt, ha kifejezetten a szöveg a találat tárgya, akkor a helyzet még kevésbé reánk van bízva. Ebbe a dilemmázásba kalauzol bele Z. Varga Zoltán az *Önéletrajzi töredék, ta-*

RECENZIO

lált szöveg kötetében,¹⁵ ahol „genetikus kritika” nyomdokain az írói életművekben (hagyatékban, szövegváltozatokban, jegyzetekben, naplókban, filológiai szövegforrások révén elérhetően) megmaradt „töredékes írásokat” és az önéletrajzi írásmód hagyománya szerinti értelmező módokat veszi igénybe, miközben a „talált szöveg, talált tárgy” ellentmondásosságának kérdését „mint a műalkotás autonómiájának bírálata” problémáját kezeli. Kötete hátlapja erről így értesít: »„az író minden sorát, még a magánleveleit is a nyilvánosságnak írja, {...} titokban számítva reá, hogy e bizalmas sorai is odatartoznak majd egyszer művéhez” – írja a naplóolvasó és -író Márai Sándor 1934-ben, akkor, amikor az önéletrajzi műfajok Magyarországon az irodalmi élet fősodrába kerülnek. E könyv éppen ennek az időszaknak, a magyar irodalmi modernségnek néhány fontos önéletrajzi töredékét vizsgálja. Csáth Géza, Füst Milán, Márai Sándor naplói, József Attila *Szabad-ötletek jegyzéke*, Babits Mihály beszélgetőfüzetei jóval keletkezésük után jelentek meg, s az írói életműhöz tartozásuk közel sem olyan egyértelmű, mint azt a fenti idézet sugallja: a nagy, kanonizált életművek posztumusz, szerzői jóváhagyás nélkül kiadott „talált szövegei” kihívás elé állítják az olvasót és az irodalomtörténészt. A kihívás azonban nem csupán a keletkezés és megjelenés körülményeiből következik, hiszen e szövegek különös szellemi bátorsággal és elszántsággal beszélnek tabutémákról, szexualitásról, halálról, testi szenvedésről, évnesztésről, mámorról, mindez pedig magyarázza az olvasói, értelmezői vágyat, mely az irodalomtörténeti feledésből kultúránk felszínére hajtja e peremszövegeket«.

Az élhető világok peremtérsegeiben megfogant, rejtve vagy hagyatékban maradt gondolati örökség terén itt Z. Varga mintha ellentétes póluson állna az imént magára hagyott Mészárossal szemben. Utóbbi a „talált” gondolkodási örökséget a továbbgondolás felé viszi, Z. Varga viszont előveszi és aktualizálja a kérdést, mennyiben „illetéktelen” az olvasó a műalkotás keletkezési körülményeibe belelátva mintegy az alkotói autonómia bírálata, meg azután a „talált szöveg” mint módszertani mező miképpen válhat textológiai és poétikai megfontolások részévé, a jóváhagyás nélküli közlés és következményeként „a szerző eltűnése, a mű széttörededezése” mi módon lesz a „nyitott mű” esztétikájának éppen kontrasztjaként a „korlátozott szerző” félig-értelmezett tárgyává – vagyis a talált szövegek olvasásának etikai problémái hogyan vezetnek el a ready-made, avagy a konceptuális műalkotás kihívásaihoz, s különösen a kiemelték (Csáth Géza, Füst Milán, Márai Sándor, József Attila, Babits Mihály) mintegy újraolvasati aspektusával megoldható értelmezéseihez. De már könyve elején kiemeli az irodalomtudomány számára is problematikus „olvasói szerep” mint kreatív részvétel fontosságát/lehetőségét: »Jól tükrözi ezt az álláspontot a közelmúlt egyik legnagyobb tekintélynek örvendő irodalomtudósa, Paul de Man állítása: „az autobiográfia [tehát] nem műfaj vagy mód, hanem a megértés vagy az olva-

¹⁵ Z. Varga Zoltán (2014): *Önéletrajzi töredék, talált szöveg*. OPUS Irodalomelméleti tanulmányok (14). Balassi Kiadó, Budapest, 201 o. A kötet letölthető innen: <http://real.mtak.hu/18403/>

RECENZÍÓ

sás alakzata, amely bizonyos fokig minden szövegben megjelenhet”, ám „amikor azt állítjuk, hogy minden szöveg önéletrajzi, egyazon oknál fogva egyúttal azt is ki kell jelentenünk, hogy egy sem (lehet) az”. Az olvasás, az értelmezés szerepének hangsúlyozása az önéletrajziség megítélésében örvendetes, ugyanakkor a dekonstrukción és a posztstrukturalizmuson iskolázott értelmezők mintha csupán de Man kijelentésének második felét vették volna komolyan«. (7–8.) Egyszóval amikor életrajzi és/vagy önéletrajzi értelmezés különbségeiről esik szó, (így hát a szerzői interpretáció tudatosságáról és az örökül hagyás szándékosságáról is), akkor „míg az önéletrajzi értelmezés abból indul ki, hogy a szerző egy vagy több, sőt akár az összes művében szándékosan, műfaji mintákkal és textuális stratégiákkal kísérletezve próbálta jól-rosszul, sikerrel-sikertelenül megalkotni szövegbeli képét, addig az életrajzi értelmezés függetleníti magát az intencionalitás meglététől, s a szöveg és az életrajz közti kapcsolatot természetesnek, magától értetődőnek és kikerülhetetlennek veszi, következtetéseit pedig általános-lélektani és történelmi-társadalmi elvekre alapozza.” (11.) A sokszínű, sőt eltérő előfeltevésekből és tudományos célokból kiinduló elméletek összetett kapcsolatokat próbálnak keresni szöveg és szerzője, üzenet és befogadója, közlő és közvetítő szellemi kölcsönhatása, az önmegjelenítés stratégiai között a nyelvi és műfaji kifejezésformák kibontási terei, mindezek mintáinak történelmi és társadalmi jelentéseit, ellenállásait felkínáló okfejtések egész serege, sőt egész korszaka és értelmezési eljárás módjai között. Hiszen ha a szerzői szándékoltóság a mű struktúrájában is benne van, akkor egyfelől szükségtelemmé lehet a pótlólagos olvasatok tömege, amelyek a szerzői-műalkotási folyamat genezisében ott látják az evidens életvilág-lenyomatokat is, másfelől meg a szövegek mögé behúzódozó szerzői jelenlét éppen az olvasói aktivitást segítő-hívna-csalogatná elő, amennyiben ezek a „nyitott mű” olvasatában nem a szerzőt korlátozzák, hanem az olvasót segítik (21–41.), egyúttal az alkotó számára is „implicit szerzővé” lesz mindenkori olvasója, „második énjévé”, akinek ugyan nem szánta feljegyzéseit, „szemétkosárba” dobott vagy félbehagyott szövegeit, sőt esetleges életrajzi magyarázatait sem, de végtére is már nem sokat tehet a befogadói önkény, újraalkotás, névtelen szerzőség vagy a nem-közlést, az öncenzúrázást figyelembe nem vevő felhasználói reflexiók ellen. Ezt Z. Varga ekként zárja rövidre első nagy fejezete végén: „A talált szövegek a szerző egymással összeegyeztethetetlen poétikai, esztétikai, ideológiai, politikai nézeteinek konfliktusából származó befejezetlen vállalkozásoknak tekinthetők, amelyek épp ezáltal az életmű időbeli alakulásban lévő erőhatásait fedik fel számunkra. S ha illúzióknak, utólagos kritikai konstrukciónak tekinthető is az írói témák és a kifejezőeszközök dialógusából egy írói pálya alakulástörténetére, vagy még inkább egy személyiség történetére következtetni, olykor mégis dramatikus folyamatként, narratív struktúráként lehet megragadni az eszmék, a nyelv és a történelmi, társadalmi környezet konfliktusát egy életműben, melyet Michel Beaujour más kontextusban használt kifejezését átvéve az 'írás drámájának' is nevezhetnénk.” (45.)

RECENZÍÓ

S ha az írás drámája akár csak ezen a módon, az élettörténetekbe és a narratív énelbeszélésekbe fordított közlési szándék mentén nemcsak a szerző aggálya lesz csupán, hanem a befogadó/értelmező/újraolvasó/átkontextualizáló közösségé is akkor az „Írás 2.0” verzióját az olvasás 2.0-jának is követnie tanácsos. Elhagyva itt most az irodalmi életrajzok vagy élettörédek-közlések prózapoétikai mezőit, ideje visszatérnem a kóborló útválasztás kiindulópontjához, vagy valaminő végcéljához is. A „tudni nem érdemes dolgok” egykor Hatvany Lajos által megfogalmazott „kompendiuma” nemcsak a Nyugat szellemiségét és a kelet lemaradottságát tette kontrasztos ellenképbe, de a megismeréstudományi megoldások között nyilvánvalóan az irodalom, a művészetek, a „nem praktikus” felhasználható tudások körét éppúgy. Az „olvass feleslegeset” (hatásában látszólag „antitudományos”) attitűdje is ehhez nyújt készletet. Én meg alkalmazkodtam ehhez, s csupa felesleges tépelődést ajánlottam az olvasónak.

Fenti példám csupán alkalmilag a polcra lerántott, esetleges olvasatba simuló kínálat részletei. A mikroszintű belátás, a közelítések és mutatkozások intimebb szférái egyben arra is utalnak, miként lehet, miként szabad és miképpen érdemes is az elismerés felé venni az irányt, s nem az ismertséggel beérni, amely ugyan több „lájkot” hoz a konyhára, de megfosztja az olvasót, a szerzőt, a tudható tudások végtelen köreit is az esetlegességek fontosságától. Holott – vélem én, de bizonyosan cáfolható is vagyok – a tudástudomány épp ezekről a tudás-szimulákrumokról, látszólag cáfolhatatlanságig okadatolt képzetekről képes kimutatni a lehetséges tudásokon belüli felfedezések örömét, kreatív mezőjét, a tudás élményének fontosságát és igényét. Már ameddig – még képes és hajlamos és felelősséget érez eziránt.

OLVASS FELESLEGESET!

– SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA –

Amióta a szakmában vagyok, harcolok a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása ellen. Természetesen a kudarc elkerülhetetlen, de kedvenc fegyverem ennek ellenére hasznossá válhat mások kezében is. Arról van szó, hogy világéletemben vigyáztam arra, hogy ha nyaralni mentem vagy feleslegesnek tűnő konferencián üldögéltem, akkor olyan tanulmányokat olvassak, amelyeknek semmi köze nem volt ahhoz, amivel akkor éppen foglalkoztam. Gondosan mindig valamilyen feleslegeset olvastam. Ezek között sok volt olyan, amibe beleszerettem, s félretettem, hogy valaha talán valakinek a kezébe adhatom, hogy foglalkozzon velem behatóbban, mert a mű valamilyen szempontból zseniális.

Az itt bemutatásra kerülő elemzés¹ olyan sokféle módon izgalmas, hogy ezeket felsorolni túl hosszú lenne. Ezért, további szószaporítás helyett, kérem mindenki olvassa el, de figyelmesen az itt következő kritikai recenziót, aztán olvassa el az eredeti művet is!

¹ Platt, Lucinda – Polavieja, Javier (2016): Saying and doing gender: intergenerational transmission of attitudes towards the sexual division of labour. *European Sociological Review*, 32(6): 820–834. <https://doi.org/10.1093/esr/jcw037>

OLVASS FELESLEGESET!

Mondva és csinálva: a szülők hatása a gyermekeik nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdjének alakításában¹

OLÁH ESZTER²

A társadalmunkban egyszerre van jelen a nemek közötti egyenlőtlenség a fizetett vagy fizetetlen munka terén, illetve az egyenlőségre törekvő attitűd, valamint a nők növekvő munkaerőpiaci részvétele. A tanulmány ezen ellentmondásos trendek fennmaradásának okát abban látja, hogy az, ahogyan a szülők viselkednek, legalább annyira fontos, mint amit a szülők mondanak gyermekeiknek a nemi szerepekkel kapcsolatos elveik és tapasztalatuk átadásakor. A klasszikus szocializációs modellhez (Bandura 1977) igazodva a szociológiai kutatások kiemelik, hogy a szülők által közvetített szocializációnak komoly szerepe van a nemi preferenciák és hiedelmek alakításában, de empirikusan ezt kevés kutatás támasztotta alá.

A nőkre nehezedő teher

A tanulmány egy 2012-es OECD jelentésre alapozva kiindulópontnak tekinti, hogy a nők – a férfiakhoz képest – jóval nagyobb arányban végeznek olyan tevékenységeket, amelyekért nem jár fizetés (OECD 2012). Ezen női tevékenységeknek az aránya tovább növekedik, amikor a párnak gyermeke születik.³ Scott és Clery (2013) kutatása ugyanakkor azt mutatja, hogy míg az 1980-as évek közepén a britek közel fele értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy a férfi dolga a pénzkeresés, a nő dolga az, hogy gond-

¹ Platt, Lucinda – Polavieja, Javier (2016): Saying and doing gender: intergenerational transmission of attitudes towards the sexual division of labour. *European Sociological Review*, 32(6): 820–834. <https://doi.org/10.1093/esr/jcw037>

² Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, e-mail: olah.eszter@arts.unideb.hu

³ Ezt a kedvezőtlen hatást mutatják az EUROSTAT 2015-ös adatai is, melyek alapján látható, hogy az anyaság – 6 évesnél fiatalabb gyermek esetén – a nők foglalkoztatási rátájára erőteljes hatást gyakorol az Egyesült Királyságban (Európai Szemeszter 2017), ahol 15 százalékpont feletti az e kategóriába tartozó nők foglalkoztatási rátája és a gyermektelen nők foglalkoztatási rátája közötti különbség, míg az Európai Unióban ez a különbség átlagosan csupán 8 százalékpont. Összehasonlításként látható ebben a kutatásban, hogy Magyarország rosszabbul szerepel, mint az Egyesült Királyság, mivel esetünkben a különbség több mint 30 százalékpont.

OLVASS FELESLEGESET!

ját viselje a családjának és elvégezze az otthoni feladatokat, addig 2012-re már csak 13%-uk gondolkodott így.

A szülői hatás

A tanulmány írói úgy vélik, hogy az egyének attitűdjei ellentmondásba keveredhetnek a tetteikkel, mely ellentmondás a gyermeknevelés során is megnyilvánulhat. Azért fontos ennek a szocializációs közegnek a vizsgálata, mert a szülők nemcsak verbálisan, hanem viselkedésükkel is hatnak gyermekeik gondolkodására (Moen et al. 1997).

Cunningham (2001) vizsgálatai szerint a szülőnek nagyobb befolyása van az azonos nemű gyermekére a nemek szerinti munkamegosztásról alkotott véleményének kialakításában, mint a gyermek másik nemű szülőjének. Sőt, az, ahogyan a szülők viszonyulnak a nemek szerinti munkamegosztás kérdéséhez, nem csupán a gyermekek gondolkodására, de felnőttkorban tanúsított viselkedésükre is kihathat.

A tanulmány két hipotézist fogalmazott meg. Egyrészt a szakirodalom alapján azt várták, hogy kutatásuk során egyaránt fontos lesz az, ahogyan a szülők viselkednek, és amit a szülők mondanak gyermekeiknek a nemi szerepekkel kapcsolatban. Másrészt arra számítottak, hogy annak a szülőnek a hatása lesz erősebb, aki ugyanolyan nemű, mint a kutatásba bevont gyermeke.

Módszertan

A kutatás a Brit Háztartási Panel 1994 és 2010 közötti adatbázisán alapul, melynek során 11 és 15 év közötti brit gyerekek attitűdjeit vizsgálták a nemek szerinti munkamegosztással kapcsolatban. A longitudinális adatok lehetővé tették azt is, hogy fiatal felnőttek esetében a gyerekkorukban formálódó, a nemek közötti egyenlőtlenségekkel kapcsolatos nézeteik és felnőttkorban tanúsított viselkedésük közötti összefüggést is vizsgálják.

A szülők és a fiatalok attitűdjét a következő kérdéshez hasonló állításokkal való egyetértés vagy ennek hiánya segítségével vizsgálták: „*Ön személy szerint egyetért vagy nem ért egyet azzal, hogy a férj feladata a pénzkeresés, a nő feladata pedig a családról és a háztartásról való gondoskodás.*” A szülők viselkedésének hatását oly módon mérték, hogy a nemek szerinti munkamegosztás kérdéskörében ugyanazokra a jelenségekre kérdeztek rá a fiatalok és szüleik esetében. Például, amennyiben a szülők esetén a házimunkával eltöltött órák számára kérdeztek rá, akkor a fiatalok esetén a szüleik házimunka-felosztását vizsgálták.

Az anyák és apák hatásának elkülönítésére négy típust alakítottak ki, melyek a különböző lehetséges attitűdöket kombinálva jelenítették meg:

OLVASS FELESLEGESET!

- mindkét szülő tradicionális: abban az esetben tekinthető mindkét szülő tradicionális attitűdökkel rendelkezőnek, amennyiben a kérdésekre adható ötfokú skálán a „Teljesen egyetérték”, „Egyetérték”, vagy a középértékeket jelölte be;
- az anya tradicionális, az apa nem;
- az apa tradicionális, az anya nem;
- egyikük sem tradicionális: nem értettek egyet az állítások többségével.

A szülői viselkedést háromféleképpen mérte a kutatás:

Először is, hogy az anya mennyi időt töltött el háziasszonyként abban az időszakban, amikor a fiatal kitöltötte az ifjúsági kérdőívet (a háziasszonyként eltöltött idő aránya). Ez oly módon történt, hogy minden évben megkérdezték a válaszadókat: „mondja meg, mi jellemzi legjobban jelenlegi helyzetét?” A „családról és az otthonról gondoskodni” volt az egyik lehetőség. Ennek alapján kiszámolták, hogy az adott időszakban az összes éves aktivitási státuszra vonatkozó megfigyelésből az anya hány-szor választotta az adott lehetőséget.

Másrészt mérték a férj és feleség közötti egyenlőtlenséget a házimunka megosztása kapcsán. Minden szülőttől megkérdezték: „Általánosan hány órát tölt házimunkával egy héten, mint például főzés, takarítás és mosás?” A kapott válaszokat (órában becsülve) viszonyították egymáshoz.

Harmadrészt vizsgálták, hogy az anya teljes munkaidőben (legalább heti 30 óra) dolgozott-e akkor, amikor a gyermekét bevonták a vizsgálatba.

Bevontak az elemzésbe továbbá a szülők attitűdjét és viselkedését magyarázó olyan változókat is (például a szülők iskolázottsága, idősebb testvér jelenléte, a családban lévő gyerekek száma, illetve az 5 év alatti gyerekek száma), amelyek befolyásolhatják az anyák munkaerőpiaci kínálatát és meghatározhatják a szülők tradicionális gondolkodásmódjának mértékét.

A változók leíró statisztikájából kitűnik, hogy az apák tradicionálisabb attitűddel rendelkeznek, mint az anyák, és ez igaz a fiaikra is a lányakkal szemben. Továbbá a tradicionális magatartás erejét mutatja, hogy az anyák átlagosan gyermekeik középiskolás éveinek egyharmadát töltik háziasszonyként, és (az országos statisztikákhoz hasonlóan) kevesebb mint felük dolgozik teljes munkaidőben. A házimunka egyenlőtlenségét igazolja, hogy az anyák átlagosan 14 órával több házimunkát végeznek, mint partnereik.

Mi és ki alakítja a gyermek nemek szerinti munkamegosztással kapcsolat attitűdjait?

A vizsgálat kiindulópontját képezte az a feltételezés, hogy az, amit a szülők viselkedésükkel mutatnak a gyermeküknek, és amelyet szavakkal kifejeznek feléjük, nem mindig mutat egyezést. Jelen kutatás megállapította, hogy az apák 37-45%-a, az

OLVASS FELESLEGESET!

anyák 32-47%-a tanúsított olyan viselkedést a nemek szerinti munkamegosztással kapcsolatban, ami láthatóan nem igazodott a hozzáállásukhoz. Ezt az ellentmondást összevetették a gyermekek nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdjeivel és az elemzés azt mutatta, hogy a szülői viselkedés és attitűdök összeadódva gyakorolnak hatást a gyerekekre.

Az első modell segítségével megállapították, hogy míg a fiúkra nagyobb hatást gyakorol az apjuk tradicionalizmusa, mint az anyjuké, addig a lányokat mindkét szülő tradicionalizmusa ugyanolyan mértékben képes befolyásolni. Mindkét nem esetén látható, hogy az anya és apa együttes hatása erősebben hat a gyermek nemek szerinti munkamegosztással kapcsolatos attitűdjére, az egyéni szülői hatáshoz képest.

A második modell során a nemi szerepekkel kapcsolatos viselkedésbeli elemekre került a hangsúly, melynek kiindulópontja a házastársak közötti házimunka-megosztás kérdése, az anyák által háziasszonyként eltöltött idő aránya, valamint az anya teljes munkaidőben való munkavállalásának kérdése. A fiúk esetén a háziasszonyként eltöltött idő hatása erősebb, de a házimunka egyenlőtlen megosztása a szülők között szorosán, az anya teljes munkaidős állása gyengébben kapcsolódik a tradicionális attitűdhez. A lányok esetén az anya teljes munkaidős állása és a háziasszonyként eltöltött órák száma szignifikánsan hat a lányok nemek szerinti munkamegosztással kapcsolatos attitűdjének kialakulására, de a szülők háztartási munkamegosztásában megfigyelhető egyenlőtlenségre nem hat.

A harmadik modell egyesíti a szülők viselkedésében és kommunikációjában érzékelhető nemek szerinti munkamegosztással kapcsolatos tényezőket. Ennek során láthatóvá vált, hogy az anya viselkedése a lányokra a fiúknál erősebben hat, s ez a hatás majdnem kétszer akkora, mint a tradicionális attitűddel rendelkező apa hatása. Ez azt mutatja, hogy a nemi szerepek kialakítása során az, ahogyan a szülők viselkednek, hatással van a gyerekekre, függetlenül attól, hogy mit beszélnek a szülők.

A negyedik modell azt mutatja, hogy a szülők iskolázottsága nagy szerepet kap a gyermekek nemek szerinti munkamegosztással kapcsolatos szemléletének formálásában, de ennek a tényezőnek a hatását a szülők saját attitűdjeikkel és viselkedésükkel közvetítik. Ezen modell szerint a fiúk és lányok esetében is az azonos nemű szülő hatása az erősebb a nemek szerinti munkamegosztással kapcsolatos nézetek alakítása során. Ugyanakkor míg az anyák háziasszonyként eltöltött idejének aránya, függetlenül a szülők iskolai végzettségétől is erősen befolyásolja a fiúk és a lányok nemek szerinti munkamegosztással kapcsolatos nézeteit, addig a házimunka elvégzése során tapasztalható egyenlőtlenség csak a fiúkra gyakorol hatást.

A kutatás során megvizsgálták az egyszülős családok mintázatait is, hogy vajon az anyai hatás a fiúkra az apa hiánya esetében felerősödik-e. Az eredmények azt mutatják, hogy az anyák attitűdjei hatással vannak a lányaikra, de a fiaikra nem. Az anyák munkaerőpiacon kívül töltött idejének hossza a fiúk tradicionális attitűdje ki-

OLVASS FELESLEGESET!

alakulásának esélyét megnövelte, a lányok ezzel szemben annál kevésbé képviselték a tradicionális jellemzőket, minél több házimunkát végzett az anyjuk.

Megváltoztatható-e a szülői hatás?

A szerzők arra is választ szerettek volna kapni, hogy a gyermekekre gyakorolt szülői hatás érvényesül-e hosszú távon. Ezt a kérdés a kutatás longitudinális volta tette elemezhetővé, melynek során a személyek attitűdváltozásait tudták nyomon követni. Azt az eredményt kapták, hogy akiket serdülőkorban a tradicionálisabb tulajdonságok jellemeztek, azok nagyobb valószínűséggel idősebb korokban is megtartották ezt a típusú attitűdöt. A nők esetében mind a gyermekkori, mind a felnőttkori attitűdök összefüggenek későbbi viselkedésükkel, akár a házimunkát, akár a munkaerőpiaci kötődésüket vizsgálták, míg a férfiak esetén csak a gyermekkorukban mért attitűdök függenek össze szignifikánsan a felnőttkorukban elvégzett házimunkával. Ez az eltérés mutatja, hogy inkonzisztencia áll fenn a férfiak által kommunikált (aktív) és cselekedeteikben tetten érhető (passzív) nézetek között. A tanulmány írói szerint a kimondott szavak és a viselkedés között kimutatható eltérés az egyik alapja a nemek közötti egyenlőtlenségek fennmaradásának a fizetett és fizetetlen munka terén.

Akkor tehát?

Az eredményekből jól látható, hogy a szülőknek nagy szerepe van a gyermekek nemi szerepekkel szemben tanúsított nézeteire, legyen szó a viselkedés során megnyilvánuló, vagy a szülő által kommunikált attitűdökről. A kutatás szerint a viselkedés – különösen az anyák háziasszonyként eltöltött ideje – hangsúlyosabb, mint az, amit a szülők mondanak gyermekeiknek a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdjeik formálása során.

Az anyák szerepe mindig is vitathatatlan volt a gyermekek szocializációja során, azonban ez a vizsgálat megállapította, hogy az, hogy mit tesznek és mit mondanak az apák, szintén sokat számít a preferenciaformálás folyamatában, különösen a fiúk esetében.

Fontos megállapítás még, hogy a preferenciák átadása nem-specifikus. Az apák attitűdjei hatással vannak a fiaikra (függetlenül az anyák attitűdjétől), de csak akkor befolyásolják a lányaikét, ha az apák attitűdje összhangban van az anyáéval; míg az anyák attitűdje hatással van a lányokra (apáktól függetlenül), de csak akkor befolyásolja a fiúkat, ha összhangban van az apák attitűdjével.

OLVASS FELESLEGESET!

Irodalom

- Bandura, A. (1977): *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall
- Cunningham, M. (2001): Parental influences on the gendered division of housework. *American Sociological Review*, 66(2): 184–203.
- Európai szemeszter – tematikus tájékoztató: Nők a munkaerőpiacon. (2017) Elérhető: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/european-semester-thematic-factsheet_labour-force-participation-women_hu.pdf, (utolsó letöltés: 2022. 01. 28.)
- Moen, P. – Erickson, M. A. – Dempster McClain D. (1997): Their mother's daughters? The intergenerational transmission of gender attitudes in a world of changing roles. *Journal of Marriage and Family*, 59(2): 281–93.
- OECD (2012): *Gender Equality in Education, Employment and Entrepreneurship: Final Report to the MCM 2012*. OECD Publishing.
www.oecd.org/employment/50423364.pdf (utolsó letöltés: 2022. 01. 28.)
- Scott, J. – Clery, E. (2013): Gender roles: an incomplete revolution? In: Park, A. – Bryson, C. – Clery, E. – Curtice, J. –Phillips. M. (eds.): *British Social Attitudes: the 30th Report*. London, National Centre for Social Research

Abstracts

Trust, distrust, self-trust

GRÜNHUT, ZOLTÁN

The current paper attempts to embrace trust and distrust as emotions, as well as showing trust or distrust as cognitively justified decisions in one coherent theoretical framework. It links these emotional and action-like domains together by the notion of self-trust which is interpreted as a form of rationale. The argument claims that self-trust of those people who are able to trust others functions in a completely different way in compare to the one of distrusting subjects.

KEYWORDS: trust, distrust, self-trust, humanness

Online activities of Alzheimer Cafes in the 6 months preceding and following the coronavirus outbreak

KUCSERA, CSABA – HOLPERT, ANNA

Alzheimer Cafés may play an important psychosocial supporting role in the life of people living with dementia and of their family caregivers by providing a community of understanding, inclusion, solidarity and mutual support. They can promote policy-, professional- and social discourses, the recognition of dementia as a social reality, and overall awareness of this complex challenge. They can also foster transdisciplinary collaboration among professionals as well as between professionals and lay people affected by dementia based on mutual understanding, catalysing the formation and operation of acting communities and networks of interest.

The active and purposeful presence and activities of Alzheimer Cafés on Internet platforms, in the increasingly prominent channels and fields of social discourse and community life in the 21st century, can be an important tool in the realization of these benefits.

This two-part paper analyses the publicly accessible online footprint and behaviour of Alzheimer Cafés from this perspective as measured by a list of 10 possible functions. It scrutinizes the realisation of possible benefits and advantages offered by Internet platforms between September 2019 and August 2020, with a special focus on technology-based adaptive responses to the coronavirus-outbreak midway through that period.

The first part of the paper (Kucsera – Holpert 2021) briefly overviewed the Alzheimer Café concept and its history in Hungary, presented the methodology of the study and the first half of the research results. This second part of the paper presents the rest of the results, and makes recommendations for making more effective use of the potential of online platforms to realise the goals.

KEYWORDS: social media and ICT; supporting service; dementia; informal care; peer-support community; COVID-19; social innovation

In the thick of relationships? Personal and distance relationships with relatives and friends in Hungary in 2015 II.

GREGOR, ANIKÓ – KUKUCSKA, ZSUZSA – OLÁH, ESZTER

The study presents the structure and intensity of the relationships of the Hungarian population over 16 years of age through a descriptive analysis of four variables measuring the frequency of personal and distance contact with relatives and friends from the EU-SILC 2015 survey. According to the data, the relationship structure is on average balanced, half of the relationships are related to relatives or friends, and the relative proportions of personal and long-distance relationships are similar. According to our results, in addition to age, the financial situation of the household has a significant correlation with the characteristics of the relationship structure. One of the lessons of multivariate regression models is that the effect of other background variables on the relationship structure intensifies in parallel with aging, leading to a deepening of relationship inequalities among the elderly. Another lesson of the models is that the inclusion of household characteristics (financial situation, number of household members, material transfer relationship with other households) has a significant effect on the mechanism of individual background variables, thus confirming that a deeper study of relationship intensity and relationship structure within the household is essential. At the end of our analysis, we compiled clusters based on the intensity of relationships, the direction of relationships, and the channel of contacting, with a relative majority of more than one-third of the respondents with extremely weak relationship embeddedness.

KEYWORDS: EU-SILC, social contact, frequency, relations with relatives, relations with friends, personal contacting, distance contacting

The characteristics of social contact intensity, contact frequency and contact structure in Hungary in 2006 and 2015

GREGOR, ANIKÓ – KUKUCSKA, ZSUZSA – OLÁH, ESZTER

The study aims at comparing the Hungarian results of the questions on the frequency of personal and distance contact with relatives and friends in the 2006 and 2015 ad hoc modules of EU-SILC. According to our results, in line with the findings of previous Hungarian research, compared to 2006, there were fewer contacts in Hungary in 2015. Relations with friends, especially those held in person, were less exposed to weakening compared to relations with relatives. Among the different social groups, the already disadvantaged were typically negatively affected by either the change in intensity or the structure of relationships. However, the situation of the elderly and the inhabitants of deprived households deteriorated in all three dimensions examined: their relations weakened more strongly, and those related to relatives and personal ones further narrowed by 2015. This result indicates that the social disintegration of these groups has accelerated particularly between the two years, which poses a serious social policy challenge.

KEYWORDS: EU-SILC, social contact, frequency, Matthew effect, inequalities, relations with relatives, relations with friends, change

METSZETEK
Társadalomtudományi folyóirat
Vol. 10 (2021) No. 4

Főszerkesztő:

Dr. Czibere Ibolya

Szerkesztők:

Dr. Balogh László Levente, Dr. Csoba Judit, Dr. Fényes Hajnalka,
Dr. Mohácsi Márta, Dr. Rácz Andrea, Sipos Flórián

Szerkesztőbizottság:

KATZ, Katalin – The Hebrew University of Jerusalem
KOLOZSVÁRI, Orsolya – College of Coastal Georgia
NISTOR, Laura – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár
PICCIONE, Vincenzo – Roma Tre University, Italy
URIZ, Maria Jesús – Public University of Navarre, Pamplona
VIRTO, Lucia Martínez – Public University of Navarre, Pamplona
WOODS, Ronald – University of Technology Sydney, Australia

Tanácsadó testület:

BOBKOV, Vyacheslav – Russian Science Academy, Moscow, Russia
FOX, Chris – Manchester Metropolitan University, United Kingdom
GEELHOED, Sandra – University of Applied Sciences Utrecht, Netherlands
HERRMANN, Peter – University of Eastern Finland, Kuopio, Finland; Corvinus University, Budapest, Hungary
HORAKOVA HIRSCHLER, Nicole – University of Ostrava, Czech Republic
JANKY, Béla – Budapest University of Technology, Hungary
KERÜLŐ, Judit – University of Nyíregyháza, Hungary
RAZUMOVA, Tatiana – Moscow State Lomonosov University, Russia
SIK, Endre – Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary; TÁRKI Social Research Institute, Budapest, Hungary
SZABÓ, Márton – University of Miskolc, Hungary
SZÁNTÓ, Zoltán – Corvinus University of Budapest, Hungary
TIMÁR, Judit – Hungarian Academy of Sciences Centre for Economic and Regional Studies Research Center; Eötvös Loránd University, Hungary
WIKTORSKA-ŚWIĘCKA, Aldona – University of Wrocław, Poland

Olvasószerkesztő:

Dr. Szekeres Melinda

Tördelőszerkesztő:

Juhászné Marosi Edit

Webdesign:

Fábián Márton

Szerkesztőségi munkatársak:

Béres Zsuzsa
Dr. Molnár Éva

ISSN 2063-6415

Kiadja: a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Felelős kiadó: Prof. Dr. Keményfi Róbert dékán
Webcím: metszetek.unideb.hu
E-mail: metszetek@arts.unideb.hu

